

Aigualit

© Joaquín Gil Serrano

Revista del Centre d'Estudis Vallers

Número 14

Segona època

Any 2016

JUNTA DIRECTIVA

Presidenta: Tania Baños Martos
Directora: Enriqueta Fuertes López
Vicedirectors: Manuel Francesc Navarro i del Alar
Carlos Mallench Sanz
Secretari: Josep Vicent Font i Ten
Vocals: Juan Carlos Castelló Melià
José de la Rubia de la Rubia Josep Tur i Rubio
María Luisa Rovira Gomar Francisco de la Rubia de la Rubia
Manel Jorge Ballester Francisco Porcar Rebollar
Rafael Orenga Moliner

Aigualit nº 14
Segona època
Any 2016

Fotos de la coberta: Joaquín Gil Serrano
Compilació i coordinació de textos: Francisco Porcar Rebollar
Revisió lingüística: Josep V. Font

Maquetació i disseny: Nel·lo Navarro /

Dipòsit legal: CS-007-2009

Edita:
Centre d'Estudis Vallers 2016
www.centreestudisvallers.es
Ajuntament de la Vall d'Uixó

ISSN. 1134-9530

Cap part d'aquesta publicació (inclosos els elements gràfics) no pot ser reproduïda, emmagatzemada o transmesa en qualsevol mitjà, ja siga electrònic, informàtic, per fotocòpia, per registre o per altres mètodes, sense permís previ i per escrit del Centre d'Estudis Vallers.

Aigualit

Joaquín Gil Serrano (La Vall d'Uixó, 1933) és un dels fotògrafs més guardonats de la Vall d'Uixó. Treballador de la desapareguda fàbrica Segarra i de la posterior Imepiel durant més de 40 anys, paral·lelament a la seua activitat professional ha desenvolupat la passió per la fotografia. Autodidacte, ha tingut un nodrit reconeixement al seu esforç a través dels nombrosos premis aconseguits arreu d'Espanya.

El primer premi, de caràcter local, el va guanyar l'any 1975 en el certamen convocat durant la Setmana Cultural organitzada per l'Ajuntament valler. Va ser aquest un punt de partida que va portar Joaquín Gil a participar i guanyar aquell mateix any, i en anys posteriors, premis a diverses localitats de les comarques de Castelló i València.

El primer reconeixement a escala estatal el va aconseguir l'any 1982 a Bilbao, amb motiu del certamen fotogràfic *Auxilia*. A partir d'aquell moment se succeïren els guardons per tot Espanya. Les seues fotografies en blanc i negre foren premiades a concursos i certàmens a Madrid, Zamora, València, Màlaga, Tortosa, Menorca, Salamanca, Sevilla i Santiago de Compostela.

La participació en concursos estatals la va compaginar sempre amb l'aposta pels concursos organitzats a la Vall d'Uixó i altres localitats de les comarques valencianes, en els quals obtingué més de seixanta premis i nominacions.

Els darrers premis els va guanyar Joaquín Gil coincidint amb el final del segle passat quan, progressivament, va anar reduint la seua activitat fotogràfica. Fruit del seu treball fecund ha quedat un nombrós banc d'imatges, format no solament per les fotos premiades, sinó també per moltes instantànies captades arreu de la geografia valenciana.

Presentació

– Enriqueta Fuertes [p. 7]

Els animals en la toponímia valler

– Josep V. Font i Ten [p. 15]

La Vall d'Uixó a les acaballes del segle XVIII Apunts de geografia històrica

– Rafael Viruela [p. 41]

El sexisme a la Vall

– Juan Carlos Castelló Melià [p. 65]

“Ximet el Xin”.

Vicent Joaquim Fenollosa, fundador de l'Agrupació Socialista de la Vall d'Uixó

– José Miguel Abad Mezquita
– Zaida Moreno Segovia [p. 81]

El pintor Francisco Ribalta.

Estudio crítico de su obra pictórica

– Leonard Mingarro [p. 151]

Memòria d'un corredor de fons.

Aproximació a la història de l'atletisme a la Vall d'Uixó, dels anys 70 fins a l'actualitat

– David Julià Navarro [p. 175]

Crònica en blanc i negre.

I Semana Deportiva Nacional de Empresas. La Vall d'Uixó, maig del 1959

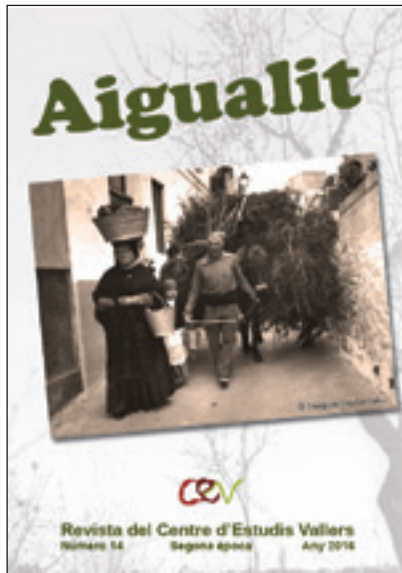
– Nel·lo Navarro [p. 185]

Repertori bibliogràfic.

Estudis sobre la Vall d'Uixó 2015/2016

– Redacció [p. 197]

Aiguallit

Aigualit

El Centre d'Estudis Vallers no es compromet a mantindre correspondència sobre els articles publicats; tampoc no es responsabilitza de les opinions vessades pels autors als articles signats.

Presentació

Enriqueta Fuertes López

Directora del Centre d'Estudis Vallers

Benvolguts lectors i lectores.

Després d'un any intens ple d'activitats culturals, el CEV presenta un nou número de la revista *Aigualit*, una porta oberta a la recerca i investigació locals que serveix de retroalimentació i difusió de la nostra cultura.

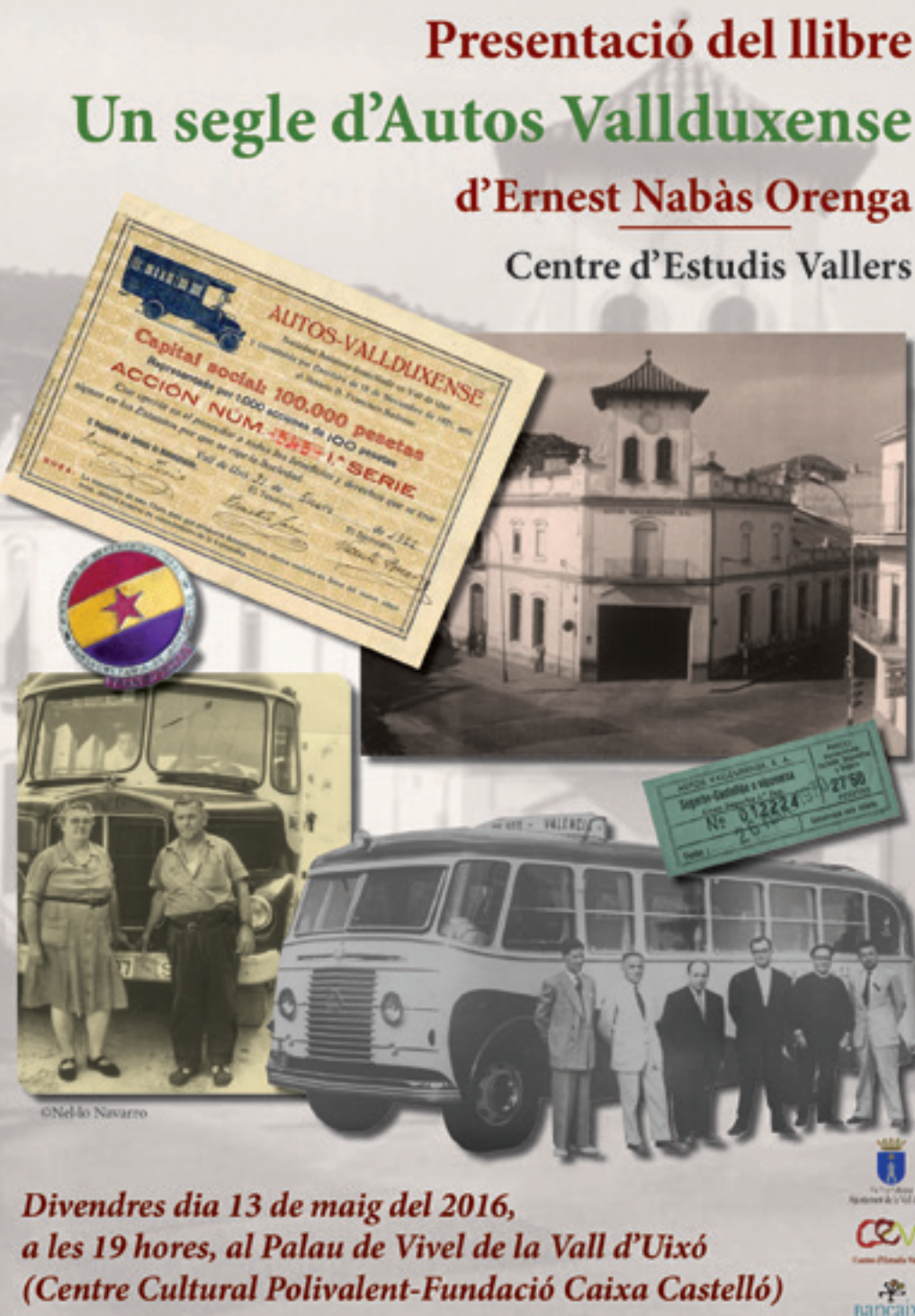
El passat mes d'abril, presentàrem al Palau de Vivel, seu de la nostra entitat, el llibre d'Ernest Nabàs *Un segle d'Autos Valldu-xense*, amb un gran èxit de participació. El seu consell de redacció, compost per membres de la mateixa junta directiva, treballà de valent per tal que els vallers i valleres gaudiren d'una nova monografia de la col·lecció "Investiga", la qual el CEV publica des de 1997. El repte es va assolir i ara novament, després de només sis mesos, hem aconseguit traure a la llum la publicació que teniu a les mans. Els meus agraïments a tots ells.

Presentació del llibre

Un segle d'Autos Vallduxense

d'Ernest Nabàs Orença

Centre d'Estudis Vallers

Divendres dia 13 de maig del 2016,
a les 19 hores, al Palau de Vivel de la Vall d'Uixó
(Centre Cultural Polivalent-Fundació Caixa Castelló)

Cartell anunciador de la presentació del llibre Un segle d'Autos Vallduxense.

Sense més dilacions, passe a comentar-vos el que us trobareu a la revista.

En primer lloc, Josep V. Font i Ten ens presenta l'article *Els animals en la toponímia vallera*. El treball cita tots els topònims de la Vall, rurals i urbans, relacionats directament o indirectament amb els animals, siguen domèstics o salvatges. A més, dona les coordenades cartogràfiques dels que no són molt coneguts, al temps que raona els motius de la denominació quan li ha sigut possible esbrinar-los.

En acabant, ens trobem amb l'article de Rafael Viruela Martínez, *La Vall d'Uixó a les acaballes del segle XVIII*. Basant-se principalment en l'obra d'Antoni Josep Cavanilles (publicada en 1795-1797) i en el cens impulsat el 1786 per José Moñino, comte de Floridablanca, però recorrent a moltes altres fonts d'informació, l'autor comenta la situació de la Vall d'Uixó al segle XVIII i l'augment de la seua població, que, com no podia ser d'una altra manera, va comportar un fort creixement del nucli urbà i una important transformació del paisatge.

La Vall d'Uixó del segle XVIII en un gravat d'Antoni Josep Cavanilles. ▼

El sexisme a la Vall és el treball que ens presenta Juan Carlos Castelló Melià. Ens hi explica situacions quotidianes, considerades “normals”, que són en realitat mostres de violència contra les dones. És el que es coneix com a “microviolència”. El fet precisament que les considerem normals i que les menystinguem pot degenerar en situacions de macroviolència, és a dir, una espiral d'agressions directes i greus de l'home contra la dona. La proposta d'aquest estudi, òbviament, és una conscienciació social de la magnitud del problema i el compromís explícit de tots els estaments per a eradicar-lo canviant els hàbits socials.

Seguidament, ens trobem l'article de José Miguel Abad Mezquita i Zaida Moreno Segovia, *Ximet el Xin, fundador de l'Agrupació Socialista de la Vall d'Uixó*. Estem davant d'una aproximació a la vida de Vicent Joaquim Fenollosa Orenga, nascut el 1866 a la Vall; fundador, el 1903, de l'agrupació socialista de la Vall d'Uixó i de la UGT, i primer regidor socialista del nostre poble, l'any 1906, el mateix any que Pablo Iglesias, fundador del PSOE, entrava a l'Ajuntament de Madrid. A l'article es recupera una foto fins ara inèdita de la visita de Pablo Iglesias a la Vall. Valent-se de diverses fonts escrites i orals, l'article ressegueix la seua activitat a la Vall, a Barcelona, on es va traslladar la família, i a Mèxic, on s'exilià una part dels seus descendents.

Un dels bons
emesos per
la cooperativa
socialista de la
Vall d'Uixó. ▼

Fenollosa: *El pintor Francisco Ribalta. Estudio artístico de su obra pictórica*. Es tracta d'un estudi de Mingarro, presentat al certamen de l'*Heraldo de Castellón* de l'any 1901 i retirat del concurs per discrepàncies amb el jurat. L'estudi és també un catàleg d'obres del pintor, amb explicitació del lloc on es trobaven en aquell moment.

A continuació, a partir sobretot de records personals, David Julià amb *Memòria d'un corredor de fons*, repassa els primers intents, al començament de la dècada de 1980, de crear una agrupació estable per a la pràctica de l'atletisme a la Vall d'Uixó, que va acabar amb la constitució del Club Atletisme de la Vall. Recorda també els primers components, els locals de reunió i d'entrenament i les primeres competicions on participaven.

Per acabar, els presentem una nova secció de la revista, dedicada a recuperar imatges antigues de la Vall d'Uixó i dels seus habitants: *Crònica en blanc i negre*, en aquest cas, dedicada a la *I Semana Deportiva Nacional de Empresas*. La

Instantània
d'una de les
proves de la
setmana es-
portiva d'em-
preses. ▼

Vall d'Uixó, maig del 1959, a càrrec de Nel·lo Navarro, és una aproximació a la crònica d'aquella setmana esportiva, que va reunir a la Vall atletes de tota Espanya, a través de nou fotografies de l'època.

No podem finalitzar aquesta presentació sense parlar de la portada. En aquesta ocasió, és el valler Joaquín Gil Serrano l'encarregat de donar vida a l'embolcall de la nostra revista. Aquest fotògraf autodidacte, reconegut arreu d'Espanya a través de nombrosos guardons, ens ha cedit dues de les fotografies del seu arxiu personal per a aquest nou *Aigualit*. D'una banda, cal destacar la fotografia de la coberta, una recreació de finals del segle XX, en blanc i negre, que reflecteix l'ambient local de les nostres comarques castellonenques. A la contracoberta, ens trobem amb una altra fotografia artística, aquesta realitzada als anys setanta, que, amb un estil totalment diferent, ens transporta a un autèntic somni, posant de manifest la versatilitat de l'autor.

Des del CEV us desitgem una profitosa lectura del número 14 de la revista *Aigualit*, la publicació del qual ha sigut possible per la col·laboració desinteressada de moltes persones.

Moltes gràcies.

Joaquín Gil Serrano, a la dreta, amb un trofeu aconseguit en un concurs fotogràfic celebrat a la Vall d'Uixó, en la dècada dels anys vuitanta. A la imatge veiem també, d'esquerra a dreta, els regidors Juan Franco, Enrique Marco i Manuel Borràs, i el fotògraf Mocete.

Aigualit

La Boca de Fardatxo: a l'esquerra, venint de Font de Cabres; baix, anant-hi, que és la vista que recorda l'animal. (Fotos: Josep V. Font)

Els animals en la toponímia vallera

Josep V. Font i Ten
fagotaire@hotmail.com

A la Vall, com és fàcil de comprovar, està tot batejat: muntanyes, plans, barrancs, reguers... Fins i tot alguns arbres i algunes pedres tenen nom propi. No és estrany: en un territori tan influït per la presència humana, tan antropitzat, la necessitat de topònims és constant.

Les raons que han motivat aquests topònims són molt variades i no sempre previsible. Sovint ens són desconegudes i l'explicació no deixa de ser una hipòtesi. Què vol dir Pipa? Deriva Cassanya d'un suposat llatí cassanïa, provinent del gàl·lic *casanus*, que volia dir 'roure, alzina', o és simplement un nom de persona?... Altres casos pareixen més simples: el puntal Redó és, efectivament, redó, almenys si el mirem des del poble; *el Fondo* descriu bé la situació de la partida; *la muntanya Roja* i *la muntanya Blanca* fan referència a la tonalitat dominant que els confereix la pedra (rodona i calcària respectivament) que més hi abunda. També són clares les motivacions en *el pany de les*

Piteretes i *el pany de les Sureretes*, només cal alçar la vista cap al Castell quan anem pel barranc de l'Horteta; i, si caminem una miqueta més, trobarem lògic que hom diga *del Ciprer* (o *del Xi-prer*) a un racó on l'únic exemplar d'aquesta espècie s'alça entremig dels pins. Com també és evident per què es diu *el racó dels Cirers*, encara que ací només els més vells poden corroborar la nostra suposició per tal com, a hores d'ara, no hi collirem cap cirera.

En aquest treball revisarem els topònims de la Vall que fan al·lusió a animals, és a dir, els zootopònims, terme, d'altra banda, que no sol figurar als diccionaris. Explicarem on es troben i donarem les coordenades dels que són més poc coneguts; a més, tant com en serem capaços, intentarem raonar el perquè de la denominació.

A. Mots d'aplicació lliure

La primera paraula provinent del món animal que comentarem és *morro*. La seua etimologia no és clara. Podria ser un mot expressiu, una onomatopeia *murr* que, imitant des de temps antiquíssims la boca prominent de molts animals, hauria passat a designar la part ixent de la cara d'alguns mamífers i d'alguns peixos. La característica d'estar en posició avançada fa que es compare sovint amb un morro qualsevol roca o massa de terra prominents. Per això podem dir que la penya de Cerverola és un morro que sobreix de les llomes o que Penyacreu forma un morro cap al barranc de Garrut. Però, a la Vall, la paraula morro no s'ha fixat en cap topònim. Sí que ho ha fet un diminutiu seu, *morretó*, que no apareix a cap diccionari i s'aplica a una massa rocosa que destaca del terreny circumdant, sense arribar a ser tan gran ni tan abrupta com un riscle; com un petit morro, doncs: els *morretons del Puntal Redó*, els *morretons del Castell*.

També pertanyen a l'anatomia animal i es gasten lliurement per a descriure elevacions, *llom* i el seu intensiu, *rellom*. *Llom* deriva del llatí *lūmbus*, que ja tenia el sentit anatòmic actual. Tant *llom* com *rellom* es poden aplicar a qualsevol forma de relleu arrodonida que s'eleva lleugerament per damunt de la terra circumdant. A més, *rellom* es diu molt com a equivalent de *mitjà*, és

a dir, un llom de terra que sobreix entre dos reguers i en el qual la vegetació sol ser més esclarissada. S'ha fixat en alguns casos: el *rellom del Fondo* (39°46'58"N – 0°13'38"W), el *rellom del Tolo* (39°50'43"N – 0°12'25"W), el *rellom del Figuerol* (39°48'53"N – 0°15'33"W)...

Molt més important és *lloma*, feminització de *llom*, que alguns consideren imitació del castellà *loma*. Podria ser, però ja apareix documentada al segle XIV. Una *lloma* és una muntanya de poca alçada i de forma planera o redonenca: la *lloma Negra* (39°47'52"N – 0°16'59"W), les *llomes de Cerverola* (39°47'48"N – 0°18'24"W), les *llomes del Cabell Negre* (39°47'15"N – 0°14'15"W)...

Considerem relacionada amb l'anatomia animal la paraula *coll*, depressió que forma el terreny entre dos espais elevats, encara que el seu origen etimològic és una mica discutit. Ho explicarem. En llatí hi havia dues paraules semblants (*collem* i *collum*), que han donat el mateix resultat en català: *coll*. La primera significava "muntanyeta, turó" i amb aquest valor es feia servir en català medieval i encara ara en alguns llocs. D'aquesta paraula llatina ve l'italià *collina*, que ha passat al francès *colline* i al castellà *colina*. La segona paraula llatina volia dir "part del cos que uneix el cap amb el tronc". La discussió que hem anunciat és sobre si cal considerar que els nostres *colls* de muntanya provenen de la primera paraula llatina (i, per tant, *collem* hauria passat de "muntanya" a "depressió entre muntanyes", pel fet que no hi ha muntanya sense depressió) o si provenen de la segona (i, doncs, hauríem passat de "depressió entre cap i tronc d'alguns animals" a "depressió entre dues elevacions de terreny"). Això, naturalment, sense excloure que l'homonímia de les dues paraules haguera acabat mesclant-les. Però, no sent objectiu d'aquest treball entrar en disquisicions etimològiques i havent-hi en el sentir popular una identificació decidida entre la depressió entre muntanyes i la depressió entre el cap i el tronc, considerarem *coll* una aplicació de l'anatomia animal a la toponímia.

A la Vall, els *colls* (i llur diminutiu, *collet*) són abundantíssims: el *coll d'Aigualit* (entre Penyalva i la penya de Migdia), el *coll del Llamp* (entre la penya de Migdia i Sumet), el *coll de Sumet* (entre el pic de Sumet i l'alteró de Sumet), el *coll de la Murta* (entre el colmo de la Corralissa i el Puntal Redó), el *coll del Puntal Redó* (entre el puntal Redó i Font de Cabres), el *collet de Tronada* (entre Miramar i la Torrassa), el *collet de Mena* (entre el Fontó

Abeurada dels Maquials.
(Foto: Josep V. Font) ▲

i el Castell)... Hi deu haver poques depressions que no tinguin el nom de *coll*, encara que siguen menudes i enllacen parts de la mateixa muntanya: el *collet de la Ronya* (que uneix aquesta muntanyeta amb la Torrassa), el *collet de la Penya Morruda* (que uneix aquesta amb la resta del Frontó)...

També apareix sovint la paraula *abeurada*, que deriva del verb *abeurar*, 'donar a beure als animals'. Una *abeurada* és una clota-da on s'acumula l'aigua i els animals van a beure. Algunes *abeurades* són naturals i s'omplin amb aigua de pluja o amb escorrims d'un vessant, mentre que d'altres són fetes per l'home, bé siga expressament perquè hi beguen els animals, com l'*abeurada dels Maquials*, bé resultants d'excavacions abandonades, com les mines del terreta del camí de l'Horteta.

Després d'aquesta breu introducció de caràcter bastant general, entrem a comentar animals concrets.

B. Toponímia rural

1. Animals domèstics

La cabra està present en *Font de Cabres*, que, en terme de la Vall, dóna nom a una partida, ocupada bàsicament per la muntanya del mateix nom. També es diuen *de Font de Cabres* el pic de la muntanya (39°51'45"N – 0°13'26"W), els riscles pròxims al cim, el coll de la seua part oriental i el sargallar; i, en fi, es diu igualment *de Font de Cabres* el barranc que baixa fins al pont del Rander (Randero en la forma més estesa) i continua, ara amb el nom de barranc de la Rambleta (que molts també en diuen del Randero), fins a Nules.

El nom sembla prou descriptiu perquè no calga explicar-lo. Comentarem tan sols que a la Vall es fa servir sense article en tots els casos, en contrast amb la decisió presa per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua de normalitzar-lo com "la Font de Cabres", seguint l'ús que en fan a Nules, que és on es troba realment la font.

Tenim també el *camí de Cabres*, que, separant-se del camí de la Punta, entra en terme de Moncofa i arriba fins a la mar.

L'abundància de ramats en altres èpoques féu aparèixer edificacions en diferents punts del terme per tal que els animals s'hi arreceraren durant la nit. Es coneixen com a *corrals* (en plural, ja que el singular designa la part posterior, majorment descoberta, d'una casa) i solien constar d'una dependència reduïda, més o menys rústica, per als pastors i de la zona destinada als animals, una part de la qual era coberta. En l'actualitat, es troben tots abandonats. Se solen designar amb el nom del seu propietari: els *corrals de Turmó*, els *corrals d'Escarles* (*de les Carles*), els *corrals de l'Onder* (en la forma local, 'de l'Ondero'), els *corrals de Tur*, els *corrals del Bollet*... Suposem que aquest és també el cas dels *corrals de Sangres*. En canvi, fan referència a la seua ubicació els *corrals de Cerverola*, els *corrals de Garrut* i els *corrals de la Punta* (nom antic dels corrals d'Escarles).

Quan el corral no és més que un clos, un espai tancat per quatre parets, sense coberta, tenim una *corralissa*. Amb aquest nom tenim una partida, als baixos nord-orientals del Castell, i el barranc que, dins aquesta partida, desguassa al barranc de Font de Cabres.

Arcades dels corrals de la Punta, també coneguts com d'Escarles. (Foto: Josep V. Font) ▲

Els ramats tenen camins tradicionals de transhumància, coneguts com *assegadors* o *assagadors*. Farem servir la primera forma, perquè és la que es diu a la Vall i la recullen tots els diccionaris. A la Vall, l'assegador ve de Fondegulla, pels corrals de Sangres, dalt de l'Ereta. Es diu *assegador del Coll* i té la categoria de reial; per tant, és de recorregut molt llarg i li correspon una amplària de 75,22 m. Baixa per l'Anoueret fins als Poalets, on li surt un braç cap a l'esquerra, anomenat *assegador de Cabres*, amb categoria d'assegador simple i la meitat d'amplària, 37,61 m. Aquest braç entra a Moncofa i la seua part final és la que hem comentat fa un moment com a *camí de Cabres*.

El braç principal continua cap a la dreta i passa pel coll que formen la muntanya de la Cova i la muntanyeta de la seua dreta, coneguda com *montanyeta de l'Assegador*. El coll es diu també *de l'Assegador* (39°48'60"N – 0°14'33"W) i explica el nom d'aquest camí ramader. L'assegador continua cap a Cerverola i entra a Sagunt.

Aprofitem per a dir que l'amplària dels assegadors ve establida per llei i s'entén uniforme per a tot el recorregut, llevat dels

punts on travessa nuclis urbans, en els quals correspon l'amplària del carrer. Tanmateix, la realitat és que els assegadors, no sols a la Vall, sinó tot arreu, s'estreixen a poc a poc per l'acció dels propietaris de terres, que no paren de "rosegar-los".

En les hores de molta calor, després del migdia (ço és, a l'hora sexta), aquests ramats s'assesten, busquen llocs ombrats per a descansar. El costum d'assestar-se en llocs fixos ha donat el nom de l'*Assestador* al barranc que fa cap a la rambla, procedent de la font de Cerverola, i a la muntanyeta que s'alça a la dreta d'aquest barranc, seguint la direcció del corrent (39°47'45"N – 0°17'36"W). I per la mateixa raó tenim l'*Assestador de la Torrasa* (39°49'36"N – 0°12'40"W), a la dreta d'on la carretera provinent de Nules obri un ramal cap a Algar.

Un lloc on s'atura a pasturar i reposar el ramat també és una *mallada*, paraula que se suposa provinent del llatí *macūlata*, derivada de *macūla*, 'malla, xarxa', per la tanca que manté closos els animals. La depressió que es forma entre la muntanyeta de la Murta i la muntanyeta Redona es coneix com *les Malladetes*

Visió de Font de Cabres des de la Servera. En primer pla, el Fenassar. (Foto: Josep V. Font) ▲

(39°51'07"N – 0°12'16"W).

Entre els mots d'aplicació general hem comentat l'*abeurada*, que és un clot on beuen els animals; quan aquest lloc per a beure està més treballat, no és un simple clot, se li diu *abeurador*. Amb aquest nom tenim una partida, avui quasi integrada en el nucli urbà, emmarcada per la senda dels Pedregals i els camins de Ninyerola, del Fossaret i de València.

Les referències als ramats s'acaben, pel que nosaltres coneixem, amb el *pla del Corderet* (39°49'17"N – 0°14'36"W), que es troba entre la carretera de Sant Josep, el barri de Sant Antoni i el racó del Sagí; és a dir, aproximadament la zona que va ser asfaltada i preparada per a uns habitatges que, almenys a hores d'ara, no s'han bastit. Suposem que el nom es deu a una anècdota oblidada.

Basos conservats per Tere Porcar Rubio. Com es veu, tenen un sol tall, cosit amb bova. (Foto: Josep V. Font) ▼

Un poc abusivament, ens permetem de considerar domèstiques les abelles, en raó del seu control i aprofitament humà. Com és ben conegut, aquests insectes viuen en colònies, que l'home manipula des de fa segles col·locant-les en recipients construïts expressament per a extraure'n amb comoditat la mel i la cera. Aquests recipients ara solen ser de fusta, quadrats, i recorden una caixa, però, fins fa relativament pocs anys, es feien de suro i tenien forma cilíndrica. A molts pobles, com la Vall, se'ls coneixia com a *basos*. La paraula *baso* ve del llatí *vasum* 'vas, recipient', i ha sobreviscut en el *cinglet dels Basos* (39°51'21"N – 0°13'31"W), al capdamunt del Fenassar. No cal dir que, a hores d'ara, pel voltant d'aquell cinglet, no hi trobarem cap baso.

Els llocs de cria d'abelles també es coneixen com a *colmenes*, paraula que ve del castellà, el qual se suposa que l'heretà d'un hipotètic *kolmēnā* d'origen celta. L'ús d'aquest terme castellà entre nosaltres ja està documentat al segle XIII.

Generalment, els apicultors no aïllen

les colmenes, sinó que les disposen en grup, formant un abellar. Però, si es vol que estiguen protegides del fred, es construeix una corralissa per a arrecerar-les. Això és un colmenar. En terme de la Vall es conserven tres colmenars, tots tres inactius. Tenim el Colmenar (o Colmenaret) de la Miranda, que designa no sols la construcció (39°7'39"N – 0°12'24"W), sinó també la lloma on s'ubica aquesta, i el pany del Colmenar (39°49'39"N – 0°14'58"W), un espai situat al vessant sud de Sumet, força urbanitzat i considerat, si més no en els baixos, dins el paratge de Sant Josep. El tercer colmenar (39°50'20"N – 0°12'10"W) està a la muntanya Blanca, al vessant que cau sobre la carretera de la Vilavella, però no ha donat cap topònim.

2. Animals salvatges

Destinat a animals salvatges però producte de l'activitat humana és el parany, trampa per a caçar ocells, que, en la forma que sol adoptar a la Vall, consisteix en un enfilat i altres elements associats, sense res a veure amb la treballada construcció que fan en altres pobles de la Plana. Tenim la partida i la muntanyeta del Parany, damunt la qual s'assenta el barri Toledo, i el Parany del Fondo (39°46'57"N – 0°13'10"W), petita elevació de la foia del Fondo.

Els ocells, tan variats i tan abundants, han donat poc de joc en la toponímia vallera. Sense atribució a cap espècie concreta, hi ha, dins el barranc d'Aigualit, la font del Pardalet, nom que algú volgué immortalitzar, en traducció castellana, amb un taulellet encolat dalt de la boca. Suposem que va ser el nom popular de la font, degut a una anècdota que desconeixem, el que impulsà a posar-hi el taulellet, però no es pot descartar que el procés fóra el contrari i que l'ocurrència d'haver-hi posat la representació d'un pardalet haguera donat nom a la font. Siga com siga, aquell taulellet va desaparèixer fa uns anys.

Sense dubte en la identificació de l'espècie, *Athene noctua*, tenim el Mussol (39°46'53"N – 0°15'21"W), muntanya on ratllen les partides de Cassanya i el Pinyal. L'explicació que ens han donat per a aquest nom —i que trobem versemblant— va lligada a una curiosa tècnica de caça. Sembla que aquella muntanya era bastant abundant de mussols. Els caçadors, quan en capturaven un, el col·locaven damunt d'un piló, lligat d'una cama; després, a

La muntanya del Mussol vista des del pla de Llobet. (Foto: Josep V. Font) ▲

una certa distància, voltant-lo, feien un cercle de pilons pintats de calç, i damunt hi deixaven brinets untats de visc. Això aconseguia que, de nit, els crits del mussol atragueren altres mussols, que es posaven en els pilons i s'enganxaven; i, de dia, que diverses espècies de pardalets menuts revolaren el mussol i, posant-se en els pilons blancs, s'hi enviscaren també. La pràctica d'anar-hi "al mussol", va fixar el nom del *Mussol* per a la muntanya.

Més transparent encara és el *Bec d'Àguila* (39°48'17"N – 0°17'25"W), muntanya que s'alça sobre Aiguamolls. El nom li'l dóna un roquissar en forma de bec que apunta cap al Rodeno. I és ben evident que el nom el va inspirar la seua visió des del Maquial, perquè, vist des d'Aiguamolls, el roquissar impressiona per la seua magnificència, però no fa pensar en cap forma concreta. Cal dir també que, si no es pot negar la semblança amb un bec, la relació amb una àguila és discutible i més pareix induïda per les connotacions nobles que té aquest ocell que no pas per la forma objectiva de les roques. De fet, un dels nostres informants ens comentava, amb tanta raó com ironia, que el nom de la muntanya estava mal posat, perquè aquell bec no era d'àguila sinó de xarau i, per més senyes, mascle. Recordem que xarau és el

nom local del pardal comú o teuladí (*Passer domesticus*).

El fet que el roquissar i la muntanya siguen més coneguts amb la forma castellana de "pico" va dur alguns a relacionar el "pico" amb un pic, en lloc d'un bec; per això en alguns mapes el topònim hi apareix com "el pic d'Àguila". O els autors dels mapes no coneixien l'indret o no distingien les paraules *pic* i *bec*.

Entre els animals de cacera més famosos tenim dos parents: la llebre i el conill. El primer es troba present en la *muntanya*

El Bec d'Àguila des del Maquial. (Foto: Josep V. Font) ▼

En primer pla, el pedregal de Penyanlva; darrere, els Sants de la Pedra i, a la dreta, la penya de Migdia. (Foto: Josep V. Font) ▲

de les Tres Llebres (39°48'07"N - 0°15'26"W), una modesta elevació que forma part de la muntanya del Corral Blanc, mirant als riscles del Calderer. Aquest nom tan curiós obeeix al fet que, en una data indeterminada, una llebre hi va parir tres llebretons, cosa inusual ja que les ventrades solen ser d'una o dues cries.

La presència dels conills es reflecteix en els nombrosos caus, avencs i pedregals escampats pel terme. Explicarem un poc què és cada cosa.

Un *cau* (del llatí *cavum*, 'cavitat, buit') és un clevill entre penyes o un clot en terra on s'amaguen i crien els animals. En terme de

la Vall són abundants i molts es coneixen amb un nom propi: *el cau de la Garrofera, el cau Blau, el cau Roín, el cau Rodador, el cau de la Lloseta...*

La paraula *avenc* es gasta en dos sentits. El primer és per a referir-se a una obertura natural de la terra, de direcció quasi vertical o molt inclinada i de gran profunditat. Però a la Vall, on no hi ha cap obertura d'aquestes característiques, predomina una segona accepció: els avencs (popularment, "alvencs") són clevills en les penyes o clots intercomunicats. És a dir que el cau sol ser un forat més o menys simple (no sempre), mentre que els

Les penyes Raboseres, al caient de Martonell.
(Foto: Josep V. Font) ▲

avencs presenten diverses boques i nombroses galeries. També poden tindre noms propis: els *avencs de Moia*, els *avencs de la Punta*, els *avencs del Tae*... La paraula *avenc* se suposa provinent d'un mot preromà *abinko*, que designava un corrent d'aigua.

I, en fi, un *pedregal*, a més de ser qualsevol lloc on abunden les pedres (o siga, un pedregar), és un claper disposat artificialment pels caçadors per tal que els conills hi facen caus i es reproduïsquen. A la Vall n'hi ha més de cent, que es coneixen amb el nom de l'indret on han sigut col·locats: el *pedregal de Cerverola*, el *pedregal de Penyalva*...

A més de tots els casos anteriors, la toponímia reflecteix la presència de conills en les *penyes Conilleres* (39°47'37"N – 0°15'56"W), aglomeració d'enormes blocs de roca que es despenegen de Martonell sobre la rambla de Cerverola i deixen espais ideals per als caus de conill.

Al costat d'aquestes penyes, n'hi ha unes altres, més grans encara, conegudes, per raons òbvies, com les *penyes Raboseres* (39°47'36"N – 0°15'55"W). I en això tenim una prova més de la proverbial astúcia de les raboses, que es fan els caus al costat dels

El barranc del Porc.
(Foto: Josep V. Font) ▲

conills, com si volgueren tindre el rebost a mà. Les raboses també apareixen al *coll Raboser* o *coll del Cau Raboser* (39°50'27"N – 0°12'05"W), que uneix la muntanya Blanca amb la Rabassa i presenta una formació rocosa fortament clevillada que explica el seu nom. I tornem a trobar-les a *la Rabosera* (39°48'15"N – 0°12'06"W), racó situat al caient nord del Manyaneto.

Un altre animal víctima de la cacera és el porc senglar, variant salvatge originària del porc domèstic. A la seua abundància es deu el *barranc del Porc* (39°47'38"N – 0°18'10"W), una gran depressió que naix a les lloms de Cerverola i que perd ràpidament força fins a arribar, desnaturalitzada, a la rambla.

I, parlant de cacera, no podíem oblidar la munició, que dóna nom a la *senda dels Cartutxos*, que puja per Garrut, des dels baixos fins al coll.

Els peixos només estan representats pels seus predadors: en la *senda dels Pescadors* (en la pronúncia local, 'peixcaors'), que és el camí que seguien les pescateres fa anys, a peu, carregades amb cistelles de pesca, des del Grau de Moncofa fins a Algar i altres pobles de l'interior.

Pescateres
pels carrers
de Moncofa.
(Del llibre
FotoMoncofa)
▲

L'únic amfibi que ha deixat rastre en la toponímia és la granota, en el *camí de la Granotera*, que ix del camí del Pou, quan aquest ha fet poc més de la meitat del seu recorregut ($39^{\circ}49'26''\text{N}$ – $0^{\circ}11'18''\text{W}$), i, fent un colze, continua, entre el camí del Pou i el barranc de la Rambleta, fins a la ratlla de Nules. El camí continuava per una zona de sequiols, a hores d'ara ocupada per indústries i tarongerar, que justificaven la denominació.

La presència de rèptils també és escassíssima: un sol representant; però, això sí, de mida considerable. La *Boca de Fardatxo* ($39^{\circ}51'05''\text{N}$ – $0^{\circ}13'04''\text{W}$) és un roquissar que s'alça al costat d'on el barranc de la Corralissa troba el barranc de Font de Cabres. Per un caprici de la natura, les roques semblen efectivament un cap de fardatxo amb la boca

oberta; la tonalitat verdosa i groguenca dels líquens ajuda a fer pensar en el rèptil. Com ocorre en tots aquests casos, la semblança només es dona quan es contempla la formació des del punt adequat. En aquest cas, veurem un fardatxo si seguim el camí barranc amunt, és a dir, pujant cap a Font de Cabres; si baixem, només veurem un rocam. L'origen d'aquesta formació, que hem atribuït a caprici de la natura, té una explicació ben diferent en l'imaginari popular: segons la llegenda, aquestes roques haurien emergit de la terra per una maledicció de l'Auela Mareta. L'Auela Mareta bruixa, naturalment, no la bondadosa Meisuma.

A més dels que hem vist, tenim tres altres exemples de mamífers. En primer lloc, el gat apareix en els *despenjats* (o els *pendents*) del *Cau del Gat* ($39^{\circ}47'27''\text{N}$ – $0^{\circ}16'17''\text{W}$). Però es tracta del gat feréstec (*Felis silvestris*), més petit i robust que el seu derivat domèstic (*Felis silvestris catus*), amb el qual pot hibridar-se. El nom de *despenjats* o *pendents* s'aplica molt gràficament a masses rocoses que semblen en situació inestable, com si pogueren caure. Els que comentem ara són un roquissar

impressionant que es “despenja” de la muntanya de Martonell, al començament del racó de Portalés.

El segon mamífer és el teixó. El *pany dels Teixons* ($39^{\circ}48'01''\text{N}$ – $0^{\circ}17'55''\text{W}$) ocupa el costat de la penya de Cerverola que cau damunt la font. El nom està justificat pels caus d'aquest mamífer, que, d'altra part, resulta poc conegut per a gran part de la població.

El tercer, en canvi, és ben famós: el mono. Això suposant que aquest nom es referisca realment a un simi i avisant que el llenguatge popular l'aplica a espècies de simis molt diversos. La *mntanyeta del Mono* és circumdada per la revolta del Pinyal i té una depressió al cim coneguda com el *clot del Mono* ($39^{\circ}47'01''\text{N}$ – $0^{\circ}16'58''\text{W}$); la qual depressió, diguem-ho, ha sigut quasi anul·lada per les transformacions humanes...

Hem deixat per al final *Cerverola* pels dubtes que suscita la seua etimologia. Es tracta d'una vasta partida, compresa entre la lloma Negra, el Mono, l'Algepsar i la ratlla amb Sagunt i Fondguilla. Dins d'aquest territori tenim el pla, els corrals, les llomes, la penya, la font i la rambla, tots sis coneguts també com

Els despenjats
del Cau del
Gat.
(Foto: Josep
V. Font) ▲

La muntanyeta del Mono vista des del Pinyalet.
(Foto: Josep V. Font) ▲

de Cerverola. El topònim podria referir-se a la *serverola*, planta (*Agrimonia eupatoria*) usada en la medicina tradicional, també coneguda com *herba servera*. Diguem també que la paraula *serverola* és diminutiu de *servera*, nom que identifica dos arbres, la *servera* pròpiament dita (*Sorbus domestica*) i la *servera borda* (*Sorbus aucuparia*). Però no pareix que la *serverola*, si n'hi ha, siga tan abundant que justifique un topònim de tanta extensió.

Una altra possibilitat és que *Cerverola* siga un diminutiu de *cervera*, que podria derivar del llatí *cervāria*, 'terra de cérvols'. Vista la realitat actual, és una possibilitat sorprenent, però, segles arrere, els cérvols no eren estranys a les nostres muntanyes.

3. Zootopònims només aparents

Hi ha quatre topònims que tenen noms d'animals però que, en realitat, provenen de noms personals. El *coll de Vespa* (39°50'30"N – 0°13'27"W) enllaça la muntanya Roja i el Rode-net del Castell, i el *racó de Vespa*, baixa d'aquest coll fins al

A la dreta, la penya de Cerverola; a l'esquerra, el Tarròs.
(Foto: Josep V. Font) ▲

barranc de l'Horteta. Tots dos topònims no es refereixen a l'himenòpter, sinó a una persona coneguda amb aquest apel·latiu.

El mateix trobem en els *risclets de Puça* (39°50'35"N – 0°12'53"W), morro de la muntanya de Miramar, de peany impossible per la combinació de rocam i malesa dura, que s'alça sobre el barranc de Font de Cabres.

Tampoc no fan referència a cap insecte, sinó a una persona, la *caseta* i la *ribassada de Mosca* (39°47'05"N – 0°14'11"W), situades al Cabell Negre, ni el *planet de Mosca*, conegut més comunament com *planet dels Sants* (39°50'42"N – 0°14'50"W), que es troba als peus del peiró dels Sants de la Pedra, sobre els cingles de Tido i el cingle de Martines.

Més evidents encara són el *pla* i la *munyanyeta de Llobet* (39°47'17"N – 0°16'03"W), que reproduïxen un cognom.

C. Toponímia urbana

Hem trobat setze noms relacionats amb animals dins el nu-

cli urbà. Si no estem errats, només tres són oficials, deu ho foren antigament i tres no ho han sigut mai. Els comentarem un per un.

El carrer de l'Assegador és molt curt, va del final del carrer de la Diputació al carrer del Mestre Serrano, davant la plaça del Castell. És molt curt el carrer que té aquest nom, però l'assegador complet és el que hem citat abans com a assegador de Cabres.

Fins fa una seixantena d'anys, moltes cases tenien animals a casa, no sols les cavalleries, imprescindibles per a la llaurança, o els gossos i els gats, que encara n'hi ha ara, sinó també conills, gallines, cabres, etc. Per a pasturar les cabres, cada matí els veïns les reunien en un ramat, que es deia la *dula*, i un pastor, el *duler*, se les enduia a la muntanya. La toponímia urbana recorda el lloc on s'aplegava el ramat en el *cantó de la Dula* (oficialment, i de manera absurda, *carrer*). Enllaça la placeta dels Desemparats i el carrer Nou.

El carrer de Conills comunica el carrer de Benissahat i l'avinguda del Cor de Jesús (popularment, la Gran Via), travessant el carrer del Guitarrista Tàrrega (abans, de l'Hospital Vell) per un eixamplament conegut popularment com placeta d'Arrantaterra,

La confluència dels carrers Conills i Guitarrista Tàrrega forma la placeta d'Arrantaterra. (Foto: Josep V. Font) ▼

que no té existència oficial. Per la informació que tenim, difícil de contrastar, es tracta d'un malnom de persona.

Va tindre reconeixement oficial el carrer de la Carnisseria Vella, que és ara carrer de Jacinto Benavente. És un nom que encara es fa servir popularment, si bé el més habitual és dir-li simplement "de la Carnisseria". Aquest mateix nom, "de la Carnisseria", es va aplicar a tres llocs integrats actualment en la plaça d'Isaac Peral (popularment, placeta de Correus). Aquesta plaça s'havia dit *de la Carnisseria* i va ser ampliada fa uns anys, eliminant un grup de cases que estaven al mig de la plaça actual. Amb això, el carrer de la Carnisseria desaparegué, absorbit per la plaça. Les transformacions urbanes van fer desaparèixer també el final d'aquest carrer, que era el *racó de la Carnisseria*.

Una miqueta més amunt, el carrer de Juan Porcar es deia antigament *carrer del Rossinyol*, però només arribava al carrer de la Cova Santa, ja que després hi havia hortes. Creiem que aquell nom s'ha perdut en el record popular.

Tampoc no recorda ningú, que sapiguem, que l'actual carrer

Recuperació d'un nom antic en les plaquetes de carrer. (Foto: Josep V. Font) ▲

de Ramón y Cajal era el *carrer de l'Abeurador*. Tanmateix es deia així fa un centenar d'anys.

El *carrer del Burro* (ara carrer de Jacint Agustí) va del carrer de Sant Roc al carrer de Zeneta. Es digué oficialment *calle del Asno* fins que, ben entrat el segle XX i pel fet d'haver-hi viscut el dissenyador del campanar de l'Assumpció, se li va canviar el nom.

El *carrer de la Mona* va del carrer del Pintor Paula al final del carrer de Zeneta, que, a la pràctica, és la plaça del Castell (popularment i abans també oficial, plaça dels Gitanos). Aquest carrer ara es diu del Doctor Ferran. No hem sabut esbrinar si la denominació anterior, encara popular, prové d'alguna anècdota relacionada amb el simi o d'un malnom de persona.

Sí que té un origen clar la *placeta del Corro*, al costat de l'església de l'Àngel, on es tancaven els bous en les festes d'aquesta advocació. El nom encara és popular i era oficial fa un centenar d'anys. Ara es diu oficialment plaça de l'Abadia, però, en aquella època, la plaça de l'Abadia era l'actual placeta de la Presó (oficialment, de Santiago Obón).

I acabarem amb els noms que foren oficials fent referència al *carrer de l'Escorxador*, nom poc o gens recordat. És l'actual carrer de Correus. Certament, l'escorxador estava al començament del carrer del Metge Badal. Però, mentre que ara el carrer de Correus segueix una línia recta, del Centre al convent, fins ben entrat el segle XX el carrer del Metge Badal feia una punta que forçava un zig-zag. En tallar aquesta punta, l'escorxador fou eliminat i el carrer es va adreçar. El topònim es va oblidar. Els escorxadors següents tampoc no han deixat cap topònim: el que hi havia entre l'avinguda de Jaume I i el carrer de l'Institut fou demolit i el seu lloc l'ocupa un parc innominat; el seu successor, als Poalets, ha sigut substituït per habitatges.

No han tingut mai caràcter oficial, però continuen sent populars, els tres següents. El *carrer dels Micos* (oficialment, carrer Redó) va del carrer de la Unió a la placeta de la Mercè, darrere l'església de l'Àngel. Tenim entès que és un cas clar de malnom personal aplicat al carrer.

El *carrer de la Cossa* (oficialment, d'Eleuterio Pérez) durant molts anys tingué el nom oficial de "carrer de les Olleries" (que encara es gasta popularment). Una *crossa* (del llatí *cŭrsa*, 'correguda, cursa') és el recinte on es fan corregudes i en aquest carrer se n'hi feien de cavalls fins fa pocs anys. El nom d'aquest carrer

és una mostra de la mala gestió municipal en la toponímia urbana: tenint dos noms populars, "de la Cossa" i "de les Olleries" (aquest, antiquíssim i oficial), se li'n va posar un altre, "d'Eleuterio Pérez", amb el resultat que ara se'l coneix pels tres. Tan difícil hauria sigut que a Eleuterio Pérez, que sens dubte mereixia un carrer, se li n'haguera assignat un de nou, sense que haguera de compartir honors? L'error s'ha repetit no poques vegades.

I acabarem amb una altra afició, més popular ara que els cavalls: els bous. Llur exhibició en les festes de l'Àngel ens han deixat, a més de la *placeta del Corro*, que hem comentat adés, el *carrer de l'eixida dels Bous*, que és el carrer del Calvari; més pròpiament, la part de baix, fins al carrer de Guzmán.

D. Final

Com es veu, la quantitat de topònims relacionats amb els animals, directament o indirecta, és considerable. Amb tot, no podem deixar d'observar l'absència d'animals tan abundants i coneguts com el cavall, la serp, la rata, la perdiu o el colom. En un poble amb tanta afició a la columbicultura, les úniques referències que coneixem als coloms són els camps de tir, abandonats, de Cerverola i la muntanya Roja. Si n'hi ha cap més referència, nosaltres no la coneixem. Quant al cavall, a més de *la Cossa*, que ja hem comentat, en alguns mapes apareix a la Vall la partida del Salt del Cavall, però, en realitat, pertany a Almenara.

Per a fer el treball present, que fa part d'un altre molt més extens que abasta tota la toponímia vallera, hem consultat tots els mapes que han estat al nostre abast, però cada nom, sense excepció, ha sigut contrastat en l'ús viu, perquè no preteníem fer un estudi històric, sinó de toponímia viva actual. No es pot descartar, però, haver incorregut en alguna omissió, per oblit o, més probablement, per ignorància, car la voluntat de donar nom a cada punt del territori és tan gran que no seria estrany que alguns veïns tingueren per habituals topònims que nosaltres no hem sentit mai. Si és així, farien bé de donar-los a conèixer a fi que siguin del domini general.

I, arribats en aquest punt, es fa necessari adoptar un to més personal. Ha sigut molt important l'ajuda de desenes de veïns de la Vall, que han tingut la paciència de respondre les meues

preguntes i acompanyar-me a llocs concrets del territori, però han sigut imprescindibles quatre persones singulars. Vicent Nebot *el Jano* va captar des del primer moment el meu entusiasme per la toponímia i, contagiats, em va acompanyar una multitud de vegades en llargues passejades muntanyenques. Antonio Fenollosa *Correa*, Manolo Marín *el Xulo* i José Aledón *Ripa* van tindre la bona voluntat de vindre amb mi (o, millor, jo amb ells) un bon grapat de vegades per tot el terme, posant a la meua disposició molts més noms i experiències que jo no hauria somiat mai a conèixer. Desgraciadament, tres d'ells ens han deixat. El quart, José Aledón, continua rebent les meues visites i prestant-se a transmetre'm la part de coneixements que sóc capaç d'assimilar.

Per als tres que ens han deixat, record; per a tots quatre, reconeixença i gratitud.

La supressió d'algunes cases que veiem al detall de l'esquerra (plànol de 1931) ha modificat profundament l'aspecte de l'actual plaça d'Isaac Peral (detall de la dreta modificat sobre l'original).

*Campanar de l'església
de l'Assumpció, obra
del mestre Jacint Agus-
tí. S'acabà de bastir
l'any 1791.
(Postal de l'any 1923,
col·lecció
Nel·lo Navarro)*

La Vall d'Uixó a les acaballes del segle XVIII

Apunts de geografia històrica

Rafael Viruela

*Departament de Geografia. Universitat de València
raviruel@uv.es*

Com era la Vall de finals del Set-cents? Com era el poble, el camp, el paisatge que contemplaven els nostres avantpassats? Què feien, a què es dedicaven, de què vivien? L'objectiu d'aquestes pàgines és respondre a les qüestions que ens plantegem quan la localitat es prepara per commemorar la construcció del campanar de l'Assumpció, ara fa 225 anys. Per això comptem amb dues fonts d'informació bàsiques, el *Censo de Floridablanca*, de 1787, i les *Observaciones* de Cavanilles, obra publicada entre 1795 i 1797. L'article s'estructura de la següent manera: en primer lloc fem un breu comentari de les fonts que ens serveixen de referència, després es comenten les característiques del poble i de la població, organitzada al voltant de les dues parròquies, la de dalt, de l'Àngel, i la de baix, de l'Assumpció.

Les fonts d'informació

Antoni Josep Cavanilles (València, 1745-Madrid, 1804) fou un reconegut botànic de projecció internacional que consolidà un currículum acadèmic brillant. Estudià a la Universitat de València, inclinant-se per la filosofia i la teologia, i obtingué el doctorat en aquesta disciplina en la Universitat de Gandia el 1766. El 1777 s'instal·la a París com a preceptor dels fills del duc de l'Infantado. Aleshores, la *ciutat de les Il·lums* era el centre cultural d'Europa (Ponz, 1785), on el valencià mostrà predilecció per la Botànica, estudiant amb els principals mestres en la disciplina, i es relacionà amb autors que varen col·laborar en la redacció de *l'Encyclopédie* dirigida per Diderot i d'Alembert, publicació que té una clara influència en l'obra de Cavanilles. A París va ser testimoni dels esdeveniments polítics més rellevants que culminaren en la Revolució Francesa de 1789. Eixe mateix any torna a Madrid i dos anys després el comte de Floridablanca, secretari d'Estat, temorós de tot allò que vingué de França, li encomanà l'elaboració de les *Observaciones del Reyno de Valencia*, una manera d'allunyar-lo de la cort (Bas, 1997). El viatge per terres valencianes coincidí amb la desaparició de Floridablanca de l'escena política i l'ascens de Godoy i, amb ell, del grup d'intel·lectuals afrancesats del qual formava part Cavanilles. El *Príncep de la Pau* el col·locà al front del jardí botànic de Madrid (1801), càrrec al qual no va poder dedicar molts anys.

Les *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población y Frutos del Reyno de Valencia* (1795-1797) és l'obra més coneguda, estudiada i citada de Cavanilles. Conté una gran quantitat d'informació sobre la societat i el territori valencians de finals de l'Antic Règim, que respon a l'interès de la monarquia per conèixer els efectes de les reformes impulsades pel Despotisme Il·lustrat, com ocorria en altres països europeus (Mateu, 2004). Cavanilles féu tres campanyes per terres valencianes, el 1791, 1792 i 1793, en les quals invertí vint mesos de la seva vida (Mateu, 1997). El viatger anotava la informació recollida i les seues reflexions en quaderns de camp, de moment inèdits. El corresponent a 1791 no s'ha conservat, només existeixen notícies fragmentàries sobre alguns punts visitats (Mateu, 1995), els altres dos es custodien al *Real Jardín Botánico* de Madrid. La descripció de la Vall d'Uixó apareix en el de 1793. Al final de l'article (Apèndix-A) s'inclou la transcripció del «examen

del valle del Duque vulgarmente conocido con el nombre de Vall de Uxó».¹

En el primer viatge, Cavanilles es va preocupar sobretot per la botànica. En les següents excursions, sense abandonar la tasca botànica, s'interessà pels minerals i per la problemàtica de les viles i ciutats que visitava,² tasca ingent que va poder realitzar gràcies a la col·laboració de rectors, autoritats i erudits locals. Acabat el periple, molts d'ells esdevingueren corresponents de Cavanilles, completant-li dades de població i de produccions o remetent-li croquis cartogràfics o respostes a enquestes sistemàtiques (Saborit, 1997). L'objectiu era analitzar la situació de la població i el territori, i apuntar les reformes que foren convenientes per tal d'evitar una revolució com la que feia pocs anys havia triomfat a França, que tenia commocionada la corona espanyola pel possible efecte contagi. En definitiva, les *Observaciones* són l'obra d'un erudit il·lustrat que adquirí una sòlida formació naturalista i humanista en el París prerevolucionari (Bas, 1997).

José Moñino, comte de Floridablanca, fou secretari d'Estat des de 1777 i cap absolut del govern des de 1787 fins a 1792. El cens que porta el seu nom es va posar en marxa amb la Reial Ordre de 25 de juliol de 1786 i es va finalitzar un any després. Aquest cens té un precedent directe en l'elaborat en 1768-69 per ordre del comte d'Aranda, que acabaria convertint-se en el principal rival polític de Floridablanca. Les dues operacions estadístiques van implicar extraordinaris avantatges en el coneixement de la població espanyola en adoptar l'habitant com a criteri censal (Bernat i Badenes, 1997). Amb anterioritat, es feien recomptes de veïns, famílies, fogatges ("fuegos"), etc., de caràcter fiscal o militar, i que requereixen que l'investigador multiplique les xifres per un coeficient per poder fer una estimació de la població total.

¹ Real Jardín Botánico: A. J. Cavanilles, llig. 6-7 (rotllo 160). El lector pot comparar el text que reproduïm en l'Apèndix-A amb el de les *Observaciones*. Al quadern hi ha comentaris que no es varen incloure en la publicació.

² Així ho expressa l'autor al pròleg: «Creí que podrian ser mas útiles mis viajes si á las observaciones botánicas añadía otras sobre el reyno mineral, la geografía y agricultura; puesto que apénas teníamos cosa alguna sobre la posicion y naturaleza de los montes, la geografía estaba muy inexácta por punto general, y se ignoraba la verdadera poblacion y frutos de las provincias, como tambien las mejoras que en todas ellas podia recibir la agricultura, fuente inagotable de abundancia y felicidad.» (Cavanilles, 1795, vol. I, p. I).

El *Censo de Floridablanca* s'elabora amb un objectiu estadístic-demogràfic i no fiscal o militar, almenys no de forma expressa i declarada. En realitat, aquests també eren objectius que podríem qualificar de secundaris (Pérez, 2010). Al pròleg ("advertencia"³), el secretari d'Estat indica les instruccions per a la recollida de la informació: «calle ita formando lista del número de almas o individuos de cada casa, dentro del Pueblo... conforme a la edad de cada uno poco más o menos, y con expresión del oficio que ejerce, sin tomar por eso sus nombres». Garanteix l'anonimat dels individus (precedent del secret estadístic) i ho fa per evitar «que temerosos los Pueblos de las quintas o aumento de contribuciones, ocultan las noticias, y disminuyen el número, sobre todo en tiempo de guerra, con descrédito del Estado». L'elaboració del cens es va confiar a les autoritats municipals i als intendants de cadascuna de les províncies, amb la cooperació i el auxili de l'Església. La informació s'organitza per parròquies i aporta dades del nombre d'habitants, el sexe, l'edat (sis grups diferents en nombre d'anys), l'estat civil i l'activitat. En aquest cas s'inclouen les activitats productives i amb més efectius aleshores, com llauradors, jornalers, artesans i fabricants, i altres com comerciants, advocats, escrivans, etc., així com professions que no podem considerar pròpiament població activa. Les dades sobre el territori valencià han sigut estudiades per Josep Emili Castelló (1978) i són les que hem utilitzat en aquest article.

El *Censo de Floridablanca* és considerat per historiadors i demògrafs el més valuós del segle XVIII (Bernat i Badenes, 1994). Referint-se a Catalunya, Pierre Vilar (1966) manifestà que «les xifres locals del cens de Floridablanca són les més justes i les més precises de què hom pugui disposar» (vol. III, p. 39). Cap altre país comptava, aleshores, amb un cens com el de Floridablanca, i els més moderns tardarien diversos anys a oferir uns resultats de qualitat similar (Livi Bacci, 1987). El Cens constituïa un instrument estadístic necessari per al govern eficaç i, al mateix temps, fou instrument per demostrar el bon govern del reformisme borbònic i, en particular, la prova irrefutable dels èxits aconseguits durant la gestió del comte. Per als il·lustrats, el millor indicador de prosperitat econòmica era el creixement demogràfic (Pérez, 2010).

³ *Censo Español executado de Orden del Rey...* Disponible en: http://bibliotecadigital.jcyl.es/es/catalogo_imagenes/grupo.cmd?path=10074515

El ràpid creixement de la població durant el segle XVIII

A les acaballes del Set-cents, la Vall d'Uixó comptava amb un gran nombre d'habitants. El *Censo de Floridablanca* (1787) en va registrar un total de 4.078, xifra que al territori de l'actual província de Castelló només superaven Castelló (12.003 habitants), Vila-real (6.287) i Onda (4.365). La Vall experimentà un notable creixement demogràfic durant la centúria. Per tal de demostrar-ho, Cavanilles comparava la població del moment amb l'aportada per Escolano (1611) a principi del Sis-cents:⁴ «Habia antiguamente en el valle varios lugarcillos que desaparecieron, y reunidas sus reliquias en la villa que hoy vemos, apenas llegaban á 500 familias en los últimos años de los Moriscos. Conserváronse estas sin notable aumento por espacio de 100 años hasta las guerras de sucesion, y despues se han multiplicado tanto, que hoy llegan á 1200» (Cavanilles, 1795, vol. I, p. 115). El viatger destaca les negatives conseqüències de l'expulsió morisca i l'extraordinari augment de la població com a resultat del bon govern de la dinastia borbònica. Cavanilles no utilitza les dades recopilades al *Censo de Floridablanca*, que li hagueren resultat de gran utilitat, sense dubte perquè les seues xifres resultaven més útils a l'objectiu d'emfatitzar els guanys de població. En efecte, si multipliquem el nombre de veïns de les *Observaciones*, 1.200, per un coeficient de poc més de 4, la població resultaria ser d'uns 5.000 habitants, un miler més que els registrats al cens. En realitat, ni la crisi demogràfica del segle XVII va ser tan greu, ni l'expansió del XVIII tan intensa com pretenia demostrar Cavanilles (Bernat i Badenes, 1997).

Siga com siga, l'augment de la població fou notable, com al conjunt del territori valencià (Burriel, 1977), i es degué al significatiu superàvit biològic, resultat d'una mortalitat en descens i d'una fecunditat moderadament elevada en relació amb una nupcialitat precoç (Bernat, 2013). Creixement natural al qual, en el cas de la Vall, s'afegí un saldo migratori positiu. En relació a l'increment demogràfic, destaca l'expansió del nucli urbà: «La villa ocupa mucho terreno, prolongada de oriente á poniente sin mas discontinuacion que un barranquito y el

⁴ En l'obra d'Escolano, Fondegulla s'inclou en la població de la Vall d'Uixó.

puente que separa las dos Parroquias. Casi todos los edificios son nuevos, y las calles espaciosas» (Cavanilles, 1795, vol. I, p. 115). «La nueva corre de parroquia á parroquia casi en linea recta» (Cavanilles, 1793, quadern de camp). La vista de la Vall reproduïda a les *Observaciones* (figura 1) mostra un conjunt d'edificis allargat d'oest a est, des de l'Alcúdia, en la part inferior dreta de la imatge, fins a Zeneta, més enllà de l'església de l'Assumpció.

La Vall configurava dos nuclis habitats al voltant de les parròquies de l'Àngel i de l'Assumpció, comunicats per un carrer de nova construcció que presumiblement aniria pels actuals carrers Sanchis Tarazona, Regiment Tetuan i Benissahat. El poble estret s'estenia entre el riu Belcaire, a l'oest, i el barranc de l'Horteta, a l'est. Pel nord acabava (probablement) en els que avui són carrers de Sant Josep, en la part de dalt, i Garcia Esbrí i Trinitat, en la de baix. En realitat, ací la configuració era més irregular, perquè l'hàbitat s'allargava cap al nord, actuals carrers Cervantes, Assumpció i del Carme, on treballaven els ollers. Pel sud, en el Lloc de Dalt, el nucli urbà acabava en el Pla (carrer de la Cova Santa) i, pel que fa al Lloc de Baix, en l'actual carrer Guitarrista Tàrrega fins al carrer del Pou.

Els poc més de 4.000 habitants del *Censo de Floridablanca* es repartien quasi per igual entre la parròquia de l'Àngel i la de l'Assumpció (vegeu l'Apèndix-B). A finals del XVIII, la distribució per grups d'edat era òbviament aproximada ja que, en un context dominat per l'analfabetisme i la ignorància, no podia ser d'altra manera, tal como ho adverteix el propi cens. No obstant les imprecisions respecte a l'edat, els resultats són útils per fer comparacions. L'estructura per edat de la població de la Vall s'aproxima extraordinàriament a la del conjunt del País Valencià (Castelló, 1978). Pràcticament no hi havia diferències en la distribució per edats entre tots dos sexes. El que es pot apreciar a la taula 1 és la major proporció de persones ancianes en la parròquia de l'Assumpció (els majors de 50 anys) i la major presència de xiquets en la de l'Àngel.

Grups d'edat	Parròquies		La Vall		
	L'Àngel	L'Assumpció	Total	Homes	Dones
Fins a 7 anys	18,9	16,7	17,8	17,9	17,8
De 7 a 16	17,6	20,3	18,9	18,7	19,1
De 16 a 25	14,6	15,8	15,2	15,0	15,3
De 25 a 40	21,8	21,1	21,5	21,2	21,8
De 40 a 50	12,2	9,5	10,9	11,4	10,3
De 50 i més	14,8	16,7	15,7	15,7	15,7
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Taula 1.- Estructura per edat de la població de la Vall d'Uixó (1787), en percentatges
Font: Castelló, 1978, pp. 356-357

Intentar explicar les diferències entre el dos llocs resulta aventurat quan no disposem d'informació addicional. Pot ser que la parròquia de l'Àngel registrés una major afluència immigratòria, que estaria relacionada amb l'oferta de treball assalariat generada per les activitats manufactureres, de major implantació en aquesta part del nucli urbà, com veurem després.

La relació entre homes i dones destaca per la major proporció d'aquells, amb una taxa de masculinitat de 105,86, superior a la mitjana espanyola (99,2). Diferència que hem de relacionar amb la recepció de forasters. El nostre poble es comportaria com a zona d'immigració, que, habitualment, sol ser predominantment masculina. L'atractiu de la Vall es degué a un desenvolupament artesà o manufacturer més que notable. La prosperitat i l'abundància referides per Cavanilles es manifestaven en l'elevada nupcialitat, a edat més precoç en les dones (el 54,3% de les joves entre 16 i 25 anys estaven casades, enfront del 30% dels barons del mateix grup d'edat). Per contra, la proporció de celibataris era molt baixa entre els majors de quaranta anys d'ambdós sexes (menys del 4% dels homes i menys del 2% de les dones).

A. J. Cavanilles del.

T. L. Enguillanx sculp.

Vista del valle de Uxó.

a. Parròquia de la Assumpcion. b. Parròquia del Angel c. Moncofà.

Figura 1.
Vista de la
Vall d'Uixó
reproduïda a
les Observa-
cions (Cava-
nilles, 1795,
vol. I, p. 115).

Les activitats

Al *Censo de Floridablanca*, la relació de professions destaca per la imprecisió. Les autoritats locals incloïen els veïns dins dels grups d'oficis i activitats que els proporcionava l'Administració. La generalització hi destaca en les categories que comptaven amb més efectius i que s'inclouen en els sectors agrari i manufacturer. El primer grup referenciat és el dels agricultors i immediatament darrere d'ells apareix el dels jornalers. Sembla lògic que els dos facen referència als treballadors del camp. Però pot ser que alguns jornalers ho foren, en realitat, dels sectors manufacturadors, de la mateixa manera que part dels criats, grup que solem relacionar amb el servei domèstic, treballarien com a jornalers del sector agrari. Com s'ha assenyalat per al conjunt del País Valencià (Castelló, 1978), serien només uns pocs els jornalers i criats que, respectivament, s'ocuparien en la manufactura i l'agricultura, motiu pel qual optem per considerar com a treballadors del sector agrari els llauradors i jornalers, mentre que els ocupats en les activitats de transformació serien els fabricants i els artesans. Certament, canviar uns pocs treballadors de sector d'activitat no modifica l'estructura professional de la localitat, caracteritzada pel predomini absolut del sector agrari, més de la meitat dels treballadors eren llauradors o jornalers, encara que la localitat destacava per l'elevada proporció d'artesans i fabricants (el 34% del total). Altres ocupacions, a part de la de criat, comptaven amb pocs efectius, com és el cas dels comerciants, escrivans i advocats, així com el personal eclesiàstic. Els comentaris de Cavanilles al respecte de les professions constaten que, a part de l'agricultura, les activitats més importants consistien en la fabricació d'olles i teules i, sobretot, la fabricació d'espardenyes.

Agricultura predominantment de secà i insuficient

El viatger il·lustrat manifesta preocupació per unes condicions naturals que limitaven la producció d'aliments, i fa comentaris sobre el relleu accidentat, l'aigua, sempre escassa, o les característiques de la terra. La major part del terme municipal resultava improductiu per l'accidentada orografia i en les terres de conreu hi predominaven els secans. Encara que petita, l'horta abraçava 1.900 fanecades (segons apunta Cavanilles al seu quadern de

camp. Vegeu l'Apèndix-A). Una extensió relativament important, superior a la que hi hagué temps enrere per tal com els agricultors venien esforçant-se en la transformació del medi. Esforç que meresqué la lloança de Cavanilles (1795, vol. I, 115): «Entre estos montes queda un terreno desigual, que los naturales han anivelado, reduciéndolo á graderías; y a pesar de la inferior condicion del suelo, poco pastoso y de corto fondo, lo han transformado en huertas.» L'extensió de la superfície agrícola requeria la utilització de tota la força de treball disponible, i no degué ser obstacle ni el sexe ni l'edat (Domingo, 1997).

Els recursos hídrics s'obtenien de les coves de San Josep: «Tienen la fortuna los del valle que en la parte occidental nace una copiosa fuente por debajo del cerro sobre el qual se ve edificada la hermita de San Joseph» (Cavanilles, 1793, quadern de camp). Una sèquia conduïa l'aigua fins a la vila i les hortes. En la il·lustració que reproduïm en la figura 1, als peus de l'elevada Alcúdia apareix la sèquia i el riu Belcaire (en la imatge, sembla un camí). Els edificis no deixen veure l'horta que s'estenia pel sud de la població.

El viatger il·lustrat criticava que no hi hagués cura en la neteja de l'interior de les coves de Sant Josep dels cudols que, de tant en tant, queien al fons i reduïen d'aquesta manera el cabal d'aigua: «Las porciones de bancos de que se forman las cuevas están descarnadas y casi sueltas; algunas cayéron ya al fondo, cuyos cantos embarazan el curso de las aguas. Debieran limpiar el fondo, y asegurar las paredes y bóvedas. No lo tendrían así los de Crevillente y Novelda; ya hubieran reparado las ruinas, y tal vez aumentado el caudal de las aguas» (Cavanilles, 1795, vol. I, 116).

L'agricultura era l'activitat més important i la que ocupava, amb diferència, el major nombre de treballadors (el 56,4% del total, el 1787). Però, tot i que va experimentar millores, la producció resultava insuficient per al manteniment d'una població de quatre mil habitants o 1.200 veïns, segons una font d'informació o l'altra. «Cultivan por tanto algunas tierras de los términos vecinos aumentando la suma de los frutos que sacan del suyo» (Cavanilles, 1795, vol. I, 116), la qual cosa implicava una elevada mobilitat. El sector agrari proporcionava 600 cafissos de blat, 4.000 arroves de figues, 100.000 de garrofes, 3.500 de panses, 600 d'oli, 14.000 de diverses hortalisses (principalment cebes, segons les anotacions del quadern de camp), 3.500 cànters de vi, 8.000 lliures de seda i diverses fruites. Després de pagar la fiscalitat reial

i senyorial, a l'agricultor li quedava poca cosa. La utilització de la mà d'obra familiar era l'estratègia que permetia l'obtenció d'un mínim benefici, com ocorria des de feia anys (Benítez, 1982).

Malgrat que el sector agrari experimentà millores substancials (ampliació de la superfície llaurada, expansió del regadiu, etc.), resultava insuficient per a una població que creixia a un ritme superior al de la producció d'aliments: «No hay duda de que la agricultura ha hecho en este siglo progresos asombrosos por todo el reyno, utilizando eriales, complanando collados y cerros, taladrando montes en varias direcciones para descubrir ó aumentar las aguas, sacando en fin casi todo el partido posible atendidas las circunstancias de los terrenos; mas todavía no ha podido hacer feliz al reyno, habiéndose aumentado los consumidores mas aún que los frutos, de donde nace la pobreza que experimentan infinitos á pesar de trabajar como esclavos en el campo» (Cavanilles, 1795, vol. I, 116). Motiu pel qual, Cavanilles considerava que la manufactura era necessària per al desenvolupament econòmic i la riquesa dels pobles. En el cas de la Vall d'Uixó, «lo que principalmente sostiene y contribuye al aumento de la población es la industria de los fabricantes de alpargates, y de ollas y ladrillos» (Cavanilles, 1793, quadern de camp).

Un dels principals centres productors d'espardenyes en terres valencianes

Els il·lustrats valoraven positivament la manufactura: «La industria destierra la holgazanería y la miseria de este pueblo... en el valle reyna la abundancia» (Cavanilles, 1795, vol. I, 116). L'opinió de l'abat era compartida per altres erudits. El secretari de la Reial Societat d'Amics del País de València reconeixia que, gràcies a les fàbriques distribuïdes per tot el regne, «una prodigiosa cantidad de gentes viven á su sombra, que sin ellas estarian paradas ó emigrarían» (Ricord, 1793, IX). Com ja hem comentat, en la Vall la manufactura fou factor d'atracció immigratòria.

El *Censo de Floridablanca* comptabilitzà 278 fabricants i 58 artesans, tots dos plegats reunien el 34,3% dels ocupats, una proporció considerable, superior a la de molts municipis valencians de l'època. Segons Antoni Josep Cavanilles, la xifra de treballadors ocupats en manufactures fou considerablement superior, més de 500. Probablement l'abat valencià sobreestima l'ocupació real, al igual que fa amb la població total. També pot

ser que la diferència siga deguda al fet de considerar o no els aprenents com a treballadors. Els comentaris de l'abat viatger resulten interessants per dos motius. Per una part, dóna testimoni de la importància que per a ell, persona compromesa amb la Il·lustració i l'enciclopedisme, té la manufactura. Per altra part, destaca que a la Vall d'Uixó les activitats més importants eren la fabricació d'espardenyes, olles i teules. En la primera treballaven 400 homes i 100 dones ocupades a preparar la trena per a la sola. Segurament també se'n devien ocupar xiquets i persones d'edat avançada, així com agricultors i jornalers en els períodes en què, per qualsevol motiu, escassegés el treball en el camp. Alternança a la qual fa referència Cavanilles en repetides ocasions i que coincideix amb la idea recollida a l'*Encyclopédie*.⁵ El refrany «Boira en Pipa i el Castell, llaurador, pica espart i fes cordell», ho expressa de forma clara.

El gran nombre d'ocupats en l'elaboració d'espardenyes a les acaballes del XVIII s'explica pels beneficis que proporcionava la manufactura. Els 400 espardenyers, grup que també inclouria els soguers, «fabrican al dia como unos 800 pares, que vendidos á tres ó quatro reales producen muy cerca de 3.000 reales diarios, á que deben añadirse 150 que ganan cien mugeres ocupadas en preparar la trenza para la suela de los alpargates» (Cavanilles, 1795, vol. I, 116). La Vall d'Uixó era un dels principals centres productors d'espardenyes en terres valencianes. Ajuntant tots els municipis en què Cavanilles constata la presència d'aquesta manufactura, la Vall concentrava el 20% dels productors i el 17% de la producció, valors que només superava la localitat de Xelva, que comptava amb el doble de treballadors (Tena, 1978). En realitat, els percentatges devien ser més reduïts ja que, en ser una producció totalment manual i en part destinada al consum local, molts pobles no devien aparèixer relacionats a les *Observaciones*.

La modificació, el 1793, de les normes per les quals es regia el Gremi d'Espardenyers i Soguers de la Vall dóna fe de la importància que tingué la manufactura espardenyera.⁶ El gremi mantenia una estricta organització jeràrquica a tres nivells. Els treballadors,

5 «Un laboureur, un journalier, de campagne, ou autre homme de cette espece, a dans le cours de l'année un assez grand nombre de jours et d'heures où il ne peut s'occuper de la culture de la terre, ou de son travail ordinaire. Si cet homme a chez lui un métier à drap, à toile, ou à petites étoffes, il y emploie un tems qui autrement seroit perdu pour lui et pour l'état» (*L'Encyclopédie*, 1751, vol. X, p. 59).

6 Arxiu del Regne de València: *Libro del Real Acuerdo*, 1793, núm. 88.

després de sis anys com a aprenents, es convertien en oficials, que adquirien l'estatus de mestres per rigorós examen davant del clavari i els majorals. El gremi adquiria i distribuïa les primeres matèries, controlava la qualitat de la producció i determinava el preu de venda i els salaris dels oficials i aprenents (Viruela, 1980).

La fabricació d'espardenyes atreïa l'interès de Cavanilles perquè ocupava un gran nombre de treballadors, en part dones, aprofitava la primera matèria local i era comercialitzada pels artesans, cosa que reportava grans beneficis al poble, com ocorria en altres localitats que treballaven el cànem i l'espart (Bernabé i Salom, 1997). La venda de la mercaderia obligava els artesans a absentar-se durant llargues temporades, motiu pel qual a mitjan segle XVIII els agricultors s'oposaren que els espardenyers ocuparen els càrrecs d'alcalde i regidors, al·legant que les llargues temporades que passaven fora de la població implicaven l'abandonament de les funcions municipals. El conflicte es resolgué a favor del col·lectiu d'artesans al considerar que els més acomodats no tenien necessitat d'eixir del poble a vendre les seues manufactures (Garcia, 1962). Probablement, d'això s'ocupaven els vuit comerciants que hi havia al poble, segons el *Censo de Floridablanca*.

La fabricació d'olles i teules és l'altra manufactura ressenyada per Cavanilles, que donava treball a quinze famílies. Els obradors de la Vall conegueren una època daurada al segle XVIII, quan varen guanyar mercat a expenses de la decadent ollería saguntina (Navarro *et al.*, 1994). Altres treballarien en activitats com la producció de farina, oli o vi, que atenia les necessitats domèstiques dels mateixos agricultors (Piqueras, 1985), o en ferreteries, sastreries, etc., per a una clientela local. Cavanilles no menciona aquestes indústries, de fet són molt poques les referències que fa en la seua obra (Melià, 1978) perquè són activitats que generen poca ocupació (Bernabé i Salom, 1997). Tampoc fa referència a les activitats relacionades amb la construcció, sector que degué comptar amb un nombre d'ocupats relativament important (mestres d'obra, obrers de vila, pedrapiquers, etc.) necessaris tant per a la construcció de les vivendes d'una població en augment com per a la construcció d'esglésies i altres edificis.

Un poble d'agricultors, un altre d'espardenyers

L'estructura professional de la Vall d'Uixó a les acaballes del segle XVIII mostra un nucli bipolar (figura 2). Segons el *Cen-*

so de Floridablanca, en la parròquia de l'Àngel la major part de la població ocupada treballava en la manufactura (el 47% del total eren artesans o fabricants), sobretot en la producció d'espardenyes, com ja s'ha comentat; mentre que en la parròquia de l'Assumpció, el 70% laborava al sector agrari (llauradors o jornalers). Cavanilles va apuntar aquesta dicotomia al seu quadern de camp: «Como si las parroquias fuesen dos lugares distintos reyna emulacion entre los feligreses: en la alta viven los alpargateros y muchos labradores: la baxa se compone de labradores.» En realitat, també hi havia espardenyers a la parròquia de l'Assumpció i en aquesta part del poble, prop del barranc de l'Horteta, treballaven els ollers. Bona part de l'elevada producció espardenyera de la parròquia de l'Àngel es venia en altres comarques i regions, i la dels industrials més acomodats era distribuïda pels vuit comerciants residents en aquesta part del poble (vegeu l'Apèndix-C).

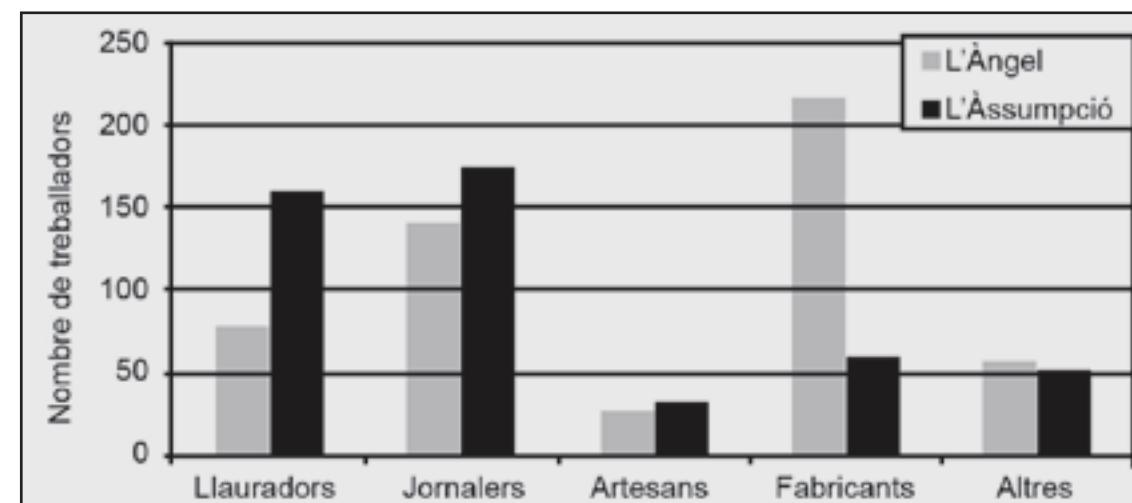

Figura 2.- Estructura ocupacional, en 1787, per parròquies.

Font: Castelló, 1978, pp. 356-357.

La litografia que il·lustra les *Observaciones* de Cavanilles (vegeu la figura 1), obra del valencià Tomás López Enguñados, que seguí els esbossos que l'abat va dibuixar des de l'ermita de Sant Josep (quadern de camp), aporta informació de la manufactura espardenyera. En primer pla, a l'esquerra, a l'ombra del que pareixen dues sureres, hi ha un grup format per un espardenyer en plena activitat assentat sobre el banc i al costat tres adolescents (aprenents) asseguts a terra i també en acció de cosir. Pot ser casual,

perquè l'element principal de la composició és el nucli urbà, mentre que els arbres i les persones són un recurs amb què López Enguñados completa la postal, però és precisament ací (en la part de dalt, parròquia de l'Àngel) on hi havia més espardenyers, i l'indret on laboren els artesans de la il·lustració ha estat un dels espais habituals per a aquests menesters fins a data relativament recent.

Conclusió

La Vall experimentà un notable creixement demogràfic i urbà al llarg del segle XVIII, paral·lel al creixement econòmic i, al seu ressò, el paisatge degué experimentar una gran transformació. La demanda d'aliments d'una població en augment aconsellava l'ampliació de la superfície agrària amb cultius d'horta i altres de secà, com ara blat, fruites, hortalisses, etc., per a consum humà, o de garroferes i farratges per al bestiar. L'aigua, escassa i necessària, procedent fonamentalment de la font de Sant Josep, permetia regar una horta petita que s'estenia apegada al nucli urbà, al sud de les parròquies de l'Àngel i de l'Assumpció.

A les acaballes de la centúria, el poble comptava amb més de 4.000 habitants i una més que notable proporció d'artesans i fabricants, superior a la d'altres localitats de l'actual província de Castelló. L'activitat manufacturera se centrava en l'elaboració d'espardenyes, motor de la posterior industrialització de la localitat. La participació de les dones en aquest sector d'activitat no va passar desapercebuda al meticulós Cavanilles. No obstant, la presència de la dona al món del treball fou més visible del que revela l'autor de les *Observaciones*. En una societat predominantment rural i agrària, en la qual els nuclis domèstics són també unitats de producció, també elles treballaven en les labors de l'agricultura junt als seus familiars (Domingo, 1997).

Moltes coses han canviat des que finalitzà la construcció del campanar de l'Assumpció, no pot ser d'altra manera ja que han transcorregut més de dos segles. El nucli habitat ocupava, òbviament, menys superfície. En les terres de conreu, limitades en extensió per les característiques del medi, hi predominava el secà i la superfície susceptible de reg era petita. Des de llavors, molts indrets s'han transformat, altres han desaparegut i altres continuen amb pocs canvis. La relació entre el secà i el regadiu continua sent favorable al primer, encara que les proporcions s'han modificat força. El nucli urbà és molt més gran, com cor-

respon a una població que ultrapassa els 30.000 habitants. De segur que, per als vallers de finals del XVIII, com per a nosaltres, Pipa, Sumet, Penyalva o el Castell, eren accidents geogràfics de referència. Però amb una diferència notable: ells podien contemplar-los des de qualsevol punt, en eixir al carrer o guaitant per la finestra de casa, sense que cap obstacle dificultés la visió.

Bibliografia

- BAS, Nicolás (1997): "A. J. Cavanilles en París (1777-1789): Un embajador cultural en la Europa del siglo XVIII", *Cuadernos de Geografía*, 62: 223-244.
- BENÍTEZ, Rafael (1982): "Rentabilidad de una pequeña explotación agraria en Vall de Uxó, 1721-1739", *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, 2: 57-81. Reproduït a *Aigualit*, 8 (2002-2003): 71-95.
- BERNABÉ, José María i SALOM, Julia (1997): "Las manufacturas valencianas a fines del siglo XVIII según Cavanilles", *Cuadernos de Geografía*, 62: 403-423.
- BERNAT, J. S. (2013): "La disminución a largo plazo de la mortalidad en el País Valenciano, 1700-1864", *XIV Congreso Internacional de Historia Agraria*, 7-9 de noviembre de 2013, Badajoz. Disponible en <http://seha.info/congresos/articulos/C.1.%20Bernat.pdf>
- BERNAT, Joan Serafí i BADENES, Miquel (1994): *Crecimiento de la población valenciana. Análisis y presentación de los censos demográficos (1609-1857)*, Edicions Alfons el Magnànim, Diputació Provincial de València.
- BERNAT, Joan Serafí i BADENES, Miquel (1997): "El pensament demogràfic de Cavanilles: llums, població i bon govern", *Cuadernos de Geografía*, 62: 339-360.
- BURRIEL, Eugenio Luis (1977): "Crecimiento demográfico de las comarcas del País Valenciano en el siglo XVIII", *Cuadernos de Geografía*, 21: 1-20.
- CASTELLÓ, Josep Emili (1978): *El País Valenciano en el Censo de Floridablanca (1878)*, Institución Alfonso el Magnánimo, Diputación de Valencia, Quiles Artes Gráficas, Valencia.
- CAVANILLES, Antoni Josep (1795-1797): *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Poblacion y Frutos del Reyno de Valencia*, Imprenta Real, Madrid.
- Censo Español executado de Orden del Rey, comunicada por el Excelentísimo señor Conde de Floridablanca, Primer Secretario de Estado y del Despacho, en el año de 1878*, Imprenta Real, Madrid. Disponible en http://biblioteca-digital.jcyl.es/es/catalogo_imagenes/grupo.cmd?path=10074515
- DIDEROT, Denis i D'ALEMBERT, Jean le Rond -dir.- (1751-1772): *Encyclopédie ou Dictionnaire Raisonné des Sciences, des Art et des Métiers, par une Société de Gens de Lettres*. Disponible en: http://www.lexilogos.com/encyclopedie_diderot_alembert.htm
- DOMINGO, Concha (1997): "Presencia femenina en las Observaciones de Cavanilles: la percepción de un ilustrado", *Cuadernos de Geografía*, 62: 361-375.
- ESCOLANO, Gaspar (1611): *Decada primera de la Historia de la Insigne y Coro-*

nada Ciudad y Reyno de Valencia, Diputación, Valencia.

GARCIA, Honori (1962): *Historia de Vall de Uxó*, Imprenta Barberá, La Vall d'Uixó.

LIVI BACCI, Massimo (1987): "Il Censimento di Floridablanca nel contesto dei censimenti europei", *Genus*, vol. XLIII, núm. 3-4: 137-151.

MATEU, Joan F. (1995): "Cavanilles i l'ofici il·lustrat de viatjar". En *Les Observacions de Cavanilles dos-cents anys després*, Bancaixa, València, llibre primer, pàg. 15-55.

MATEU, Joan F. (1997): "El discurs il·lustrat de les *Observaciones del Reyno de Valencia*", *Cuadernos de Geografía*, 62: 191-201.

MATEU, Joan F. (2004): "Las campañas viajeras de A. J. Cavanilles por el Reyno de Valencia (1791-1793) en su producción científica y literaria". En *Antonio José Cavanilles (1745-1804)*, Real Sociedad Económica de Amigos del País, Valencia, pàg. 169-199.

MELIÀ, Casimir (1978): *L'economia del Regne de València segons Cavanilles*, L'Estel, València.

NAVARRO, Manuel F.; FONT, Josep V.; TUR, Josep i GARCIA, Arcadi (1994): "Els ollers de la Vall d'Uixó", *Aiguallit*, 1: 45-80.

PÉREZ, Vicente (2010): "La estadística demogràfica en el gobierno de la España il·lustrada: recuerdo y elogio del Censo de Floridablanca", *Índice: Revista de Estadística y Sociedad*, 43: 8-17.

PIQUERAS, Juan (1985): *La agricultura valenciana de exportación y su formación histórica*, Instituto de Estudios Agrarios, Pesqueros y Alimentarios, Madrid.

PONZ, Antonio (1785): *Viage fuera de España*, Joaquín Ibarra, Madrid.

PUENTE, Joaquín de la (1968): *La visión de la realidad española en los viajes de Antonio Ponz*, Moneda y Crédito, Madrid.

RICORD, Tomás (1793): *Noticia de las varias y diferentes producciones del Reyno de Valencia, como tambien de sus fábricas y artefactos según el estado que tenían en el año 1791*. Imprenta de D. Benito Monfort, Valencia.

SABORIT, Pere (1997): "Els eclesiàstics i les *Observaciones del Reyno de Valencia*", *Cuadernos de Geografía*, 62: 245-264.

VILAR, Pierre (1966): *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol. III, Barcelona, Edicions 62.

VIRUELA, Rafael (1980): "La industria de alpargatas en la Vall d'Uixó", *Cuadernos de Geografía*, 27: 203-220.

La Vall d'Uixó-València.

Abril 2016, en el 225 aniversari del campanar de l'Assumpció.

Apèndixs

A. Quadern de camp de Cavanilles: expedició de 1793, pàgines 109 i 110.

El naturalista arribà a la Vall el 12 de juliol després de passar per la Vilavella.

Terminé esta expedición con el examen del valle del Duque vulgarmente conocido con el nombre de Vall de Uxo por el castillo de este nombre que cuyas ruynas se conservan sobre el monte que está al norte del valle, cinco quartos de hora empleé en pasar desde la Villavieja, caminando en arco hacia el poniente por las rayces de los montes y entrando últimamente acia el norte en dicho valle. El suelo era por lo común un agregado de cascaxo y tierra roja arenisca con porción de marga, que resultó de la descomposición de los montes vecinos arrastrado todo por las aguas. Se veyan con frecuencia algarrobos algunas higueras, olivos y viñas; pero apenas abia acia el valle todo eran huertas rodadas de moreras, cuyos campos se destinan a granos y hortaliza con especialidad cebollas. Los algarrobos se hallan por la mayor parte con ramo macho y por consiguiente con mucho fruto.

El valle se prolonga de poniente a oriente formado al norte por los montes del Castillo, Peñalva y Sumet; al poniente por la Muela y Pipa; al medio día por los montes de la Cueva y Guena torciendo después en arco acia el oriente las altas lomas de la punta y quedando últimamente abierto al oriente. Lo cruza a lo largo el barranco que entre Sumet y Pipa baja de Alfandaguella, cuyo principio se halla en el monte Marianet, cuyo barranco sale luego a la Plana con el nombre del Río Belcayde arruinando como dixe en su lugar el termino y la población de Moncofa. Tres horas cuentan de oriente a poniente entre los términos de Moncofa y Murviedro, y una y media de norte a sud entre los de Artana y Chilches; bien que como el terreno es montuoso las muchas cuestas piden mas tiempo sin aumentar las distancias verdaderas, siendo en realidad mas cortas que las arriba dichas. Estos montes dexan entre si un terreno desigual que los naturales han anivelado reduciendolo a especie de graderias, y a pesar de la inferior de condición de los campos se hallan todos o casi todos a excepcion de las faldas reducidos a huertas. Tienen la fortuna los del valle que en la parte occidental nace una copiosa fuente por debajo del cerro sobre el qual se ve edificada la hermita de San Joseph. No es muy alto El cerro tendrá unos 60 pies hasta el fondo de la rambla y se compone de bancos calizos con algunas arenas inclinados al horizonte, quedando el vertice del angulo al norte. Dicho cerro presenta al medio dia y casi al nivel de la rambla (a cuya izquierda está situado) dos cuevas comunicantes y por la occidental sale aun en tiempos escasos como

un pie cubico de agua: la cual recibida en un canal corre acia la villa y campos de huerta. Quando lluebe mucho se aumenta prodigiosamente el caudal brotando por las grietas y ahugeros de lo que forman las paredes y bovedas, bien que cesa este aumento al mismo tiempo que las llubias. Las porciones de bancos de que se componen aquellas cuebas están descarnadas y casi sueltas: varias cayeron en al fondo: y estraña el descuido de no limpiar aquel recinto de los gruesos cantos que lo embarazan; como de no asegurar lo que sirve de techo. No lo tendrian asi los de Crevillente y Novelda: ya hubieran reparado las ruynas y tal vez descubierto mas caudal de aguas.

Con las que hoy les franquea la naturaleza riegan 1900 anegadas, faltandoles no pocas veces el riego copioso que necesitan algunas plantas. Entre Estas huertas y el secano serian insuficientes para alimentar los mil y doscientos vecinos que forman la unica poblacion con el citado nombre de la Vall. Reduciendose la suma de frutos a 600 cahizes de trigo = cienmil arrobas de algarrobas = 600 de aceyte, 4000 de higos = 3500 cantaros de vino = 8000 libras de seda = 3500 arrobas de pasa, y como 14000 de todo genero de hortalizas. Son muy limitados como dixe y asi cultivan mucha tierra fuera del propio termino, y lo que principalmente sostiene y contribuye al aumento de la poblacion es la industria de los fabricantes de alpargates, y de ollas y ladrillos. Es mas vistoso el valle que util; sorprende aquel bosque de arboles y aquella extension de huertas quando se baja de los montes aridos al valle; pero quando [110] de Castellon y Villareal se sube a esta garganta, se admira la industria pero se conoce la diferencia. Habia antiguamente varios lugarcillos que se desaparecieron con el tiempo, y reunidas las reliquias en el que hoy existe apenas llegaban a 500 al principio del siglo. Ocupa la villa una extension muy grande, prolongada en la direccion del valle. Tiene dos parroquias separadas por un barranquito y puente sin discontinuacion de edificios: estos son en gran parte nuevos, y las calles espaciosas. La nueva corre de parroquia á parroquia casi en linea recta. Como si las parroquias fuesen dos lugares distintos reyna emulacion entre los feligreses: en la alta viven los alpargateros y muchos labradores: la baxa se compone de labradores. Mas de 400 individuos se ocupan en hacer alpargates de cañamo que venden a tres y quatro reales, de modo que este solo ramo produce como tresmil reales al dia fabricando cada obrero dos pares al dia. Tambien se emplean mas de cien mugeres en preparar la trenza para las suelas de los alpargates y ganando real y medio al dia aumentan el producto de 150 reales diarios.

En las ollas y ladrillos se ocupan 15 familias tomando los materiales para esto dentro del mismo termino. A estas fábricas y á la industria de los alpargateros debe el Valle su aumento prodigioso; aquellas cierran la puerta a la miseria, ó á lo menos se dexa sentir quando penetra mucho menos que en otros pueblos mas fértiles pero sin mas

recursos que la agricultura. Esta ha hecho progresos que asombran en todo el reyno: ha arrancado a la naturaleza inculta los eriales: ha trastornado los collados y cerros: ha sacado en fin casi todo el partido posible atendidas las circunstancias de los terrenos: pero aun no ha podido hacer feliz al reyno. Le faltan manufacturas y maquinas: reyna un descuydo culpable en la conservacion del esparto: poco cuidado en el hilado y tinte de las sedas: ignorancia en el cultivo de arboles y desidia en preparar el aceyte y vino. De la hermita de San Joseph se descubre la poblacion del valle y desde alli tomé la vista.

Del valle pasé a Almenara por las espaldas del monte del Castillo después por Murviedro me volví a Valencia.

En el termino del Valle hay mucha peña caliza: distingui tres, una de ~~un~~ marmol negro superior al de Portaceli, y muchos bancos mejores que el de las Alcublas y Cabanes: otra en el cerro de la hermita de S. Joseph de color rojo amoratado con venitas y manchas blancas: y otra en fin muy comun llamada pedra blaba que es un marmol negro claro con betas de espato, en el qual hay partes areniscas. De este se ha fabricado enteramente la hermosa torre de la Parroquia de abajo. De los otros se ven varias piezas en la Parroquia de arriba; la mas preciosa es el pie del pulpito.

B- Estructura per sexe, edat i estat civil

La Vall d'Uixó							
Grups d'edat	Celibataris		Casats		Vidus		Total edats
	B	D	B	D	B	D	
Fins a 7 anys	375	352	-	-	-	-	727
De 7 a 16	393	378	-	-	-	-	771
De 16 a 25	216	134	96	165	3	5	619
de 25 a 40	52	24	382	388	10	19	875
De 40 a 50	12	8	220	169	8	27	444
De 50 i més	9	1	244	192	77	119	642
Total	1.057	897	942	914	98	170	4.078
Parròquia de l'Àngel							
Grups d'edat	Celibataris		Casats		Vidus		Total edats
	B	D	B	D	B	D	
Fins a 7 anys	200	190	-	-	-	-	390
De 7 a 16	178	184	-	-	-	-	362
De 16 a 25	104	66	54	73	1	3	301
de 25 a 40	20	15	198	201	6	10	450
De 40 a 50	6	4	126	101	2	11	252
De 50 i més	5	-	118	89	41	52	305
Total	513	459	496	464	50	78	2.060
Parròquia de l'Assumpció*							
Grups d'edat	Celibataris		Casats		Vidus		Total edats
	B	D	B	D	B	D	
Fins a 7 anys	175	162	-	-	-	-	337
De 7 a 16	215	194	-	-	-	-	409
De 16 a 25	112	68	42	92	2	2	318
de 25 a 40	32	9	184	187	4	9	425
De 40 a 50	6	4	94	68	6	14	192
De 50 i més	4	1	126	103	36	67	337
Total	544	438	446	450	48	92	2.018

* Al Cens de Floridablanca apareix amb la denominació "de San José".

C-Estructura ocupacional

Ocupació	Parròquia		Total
	L'Àngel	L'Assumpció	
Llauradors	76	160	236
Jornalers	141	175	316
Artesans	26	32	58
Fabricants	217	61	278
Criats	24	38	62
Advocats	1	2	3
Escrivans	4	1	5
Comerciants	8		8
Capellans	1	1	2
Beneficiats (de capellà)	1	1	2
Tinents de capellà	1	1	2
Ocupats amb sou del rei*	7	1	2
Amb fur militar*	1	1	3
Depend. d'Inquisició	1	-	1
Demandants	1	1	2
Síndics de religiosos	4	4	8
Dependents de croada	1	-	1
Total	515	479	989

* La suma de les dues parròquies no coincideix amb el total.

Les dades no s'han tret del Cens original, són les que apareixen a l'obra de Josep Castelló (1978): *El País Valencià en el Censo de Floridablanca (1787)*, pàg. 356-357.

Aigualit

El sexisme a la Vall

Juan Carlos Castelló Melià

Pel que he esbrinat al llarg de la meua investigació sobre el sexisme a la Vall d'Uixó, he de dir que el nostre poble és un poble sexista, com ho són —lamentablement— pràcticament la resta dels pobles i ciutats de l'Estat espanyol. Que siga sexista vol dir, com un poc més avall explicaré, que té tots els elements perquè es desencadene el que coneixem com violència de gènere. De fet, al nostre poble (és una mida estadística) més de 1.350 dones la pateixen, entre elles no poques joves.

La qüestió és: podem fer alguna cosa per evitar-ho, per eradicar aquesta plaga social i personal que ens assetja cada dia? Al meu parer, sí que podem fer, i moltes coses, per contribuir a eliminar aquesta injusta i dura realitat. Però, abans d'explicar algunes estratègies per aconseguir-ho, caldrà que detectem on està el sexisme en el nostre poble, quines formes adopta i com degenera en violència contra la dona, jove o major.

1. Violència de gènere i sexisme

Importa començar assenyalant que, encara que molt relacionats, la violència de gènere i el sexisme són dos termes diferents que apunten realitats diferents també.

I, encara que en aquest article vull fer un passeig i una reflexió específicament sobre el sexisme en el nostre poble, necessite fer algunes distincions generals, entre elles les de “violència de gènere” i “sexisme”, o “microviolència” i “macroviolència”.

1.1 La violència de gènere

La violència de gènere comença molt prompte. De fet, un estudi publicat recentment (febrer del 2016), titulat *Voces tras los datos*, adverteix que el 100 % de les xiques joves (entre 14-19 anys) han patit o patiran algun maltractament de gènere en algun o diversos moments (especialment assetjament sexual i insults de gènere). També, òbviament, les xiques de la Vall.

Però el que més m'alarmia és que cada vegada maltractador i maltractada són més joves i la violència en la seua relació de parella comença més prompte: abans apareixia als dos anys de relació, ara apareix entre els 2 i els 6 mesos. Què està passant? Què estem fent malament les persones que, directament o indirecta, tractem d'eradicar aquest mal social i personal?

Dit d'una altra manera: què fa que un xiquet o un jove puga dir gratuïtament una paraula grollera a una xiqueta o una jove o un ja no tant jove es permeta pegar a la seua núvia?

No perdem de vista que, si un xiquet o un home maltracta una xiqueta o una dona, és perquè pensa que pot fer-ho, que té dret a fer-ho. La pregunta clau és: d'on li ve eixa sensació o, en alguns casos, convenciment? La clau, com tractaré de mostrar, està en el sexisme que patim en la nostra societat en general, en la Vall també.

Però, abans, caldrà que aclarim què és la violència de gènere, per tal de entendre millor allò que la provoca.

La violència de gènere, dit de manera clara, és la violència (física, psíquica, econòmica) que l'home, pel fet de ser home i la relació de domini que existeix en les nostres societats, exerceix sobre la dona. Cal aclarir que, si una dona exerceix violència sobre un home, això és violència, però no de gènere, perquè no

prové de la situació dominant d'ella sobre ell.

De violència de gènere n'hi ha, essencialment, dos tipus: la microviolència i la macroviolència.

Per *microviolència de gènere* hem d'entendre eixe grup de violències contra la dona que és puntual, aïllat, sense aparent importància...: un comentari sobre la roba, una comparació amb una altra dona, un control (amb qui vas?, on estàs? insistents), un xantatge (si no fas açò per mi és que no em vols), algun comentari de menyspreu als amics o amigues que tens, humiliar-te davant els amics o veïns, etc.

Així, “puntual i aïllat”, pareix poc perillós, però alerta, perquè açò pot ser l'inici d'una espiral, de manera que algunes d'aquestes microviolències es poden cronificar, o bé se'n pot generalitzar o intensificar la quantitat o la repetició, amb què deixarien de ser microviolències per a tornar-se macroviolència, què és la violència greu, la de perill de mort...

Ací tenim un axioma: a la macroviolència s'arriba des de la microviolència.

Doncs bé, més del 33 % dels joves del nostre poble són microviolents, si traslladem les xifres de l'informe del CIS (2015) a la Vall. Efectivament, el 33 % dels joves (entre 15 i 29 anys) considera inevitable i *acceptable* controlar l'horari de la parella, mirar-li el *whatsapp* d'amagat, opinar sobre la roba que porta, saber amb qui està, etc.

Per una altra banda, la *macroviolència* fa referència a l'agressió directa i greu de l'home sobre la dona: física, psíquica, econòmica... o totes a la vegada. És un tipus de violència tan dura que acaba amb la vida de la dona. Són més de 1.000 les dones mortes en els darrers 15 anys per aquest motiu. Però també acaba amb la vida lliure i plena: avui en dia, més de 2.000.000 de dones pateixen macroviolència de gènere a Espanya.

1.2 El sexisme

Arribem a la pregunta clau: què és el sexisme? El *sexisme* és la discriminació per raó de sexe i gènere, on la dona apareix com un ésser inferior (relegada, subordinada) davant l'home, que, òbviament, apareix com a superior, formant una espècie de binomi indissoluble. El sexisme fa *invisible* la dona i realça l'home... Aquesta superioritat és la que desencadena la violència de gènere.

La característica principal del sexisme és la quotidianitat, està tant a la vista que passa desapercebut: de tan visible, es fa invisible. Ningú admet que és sexista, però tots els homes ho som (jo també). Està tant naturalitzat perquè l'adquirim sense adonar-nos-en, per això dic que, d'entrada, tots els homes ho som. No vol dir això que tots estem condemnats a exercir violència de gènere, però, alerta, tampoc ens des-responsabilitza de res, més aviat al contrari: ens exigeix prendre posició davant d'aquesta injustícia ancestral en la qual els homes ens veiem implicats. Tenim, els homes i, de manera distinta, les dones, molt a des-aprendre.

El sexisme és fort i dèbil alhora. Si el descobrim, podem fer-lo desaparèixer. Si no el descobrim, aleshores es consolida fent el seu paper: mantindre superior l'home i, per tant, seguir fent inferior la dona, sense que, almenys aparentment, ningú (o quasi ningú) ho pretenga. Però tots els homes ens en beneficiem i totes les dones ho pateixen.

Ara bé, d'on prové el sexisme? De les més profundes arrels de la cultura de la nostra societat: del patriarcat i de l'androcentrisme.

La *patriarcalitat* (originàriament: el pare, és a dir, l'home, és el cap de família) s'ha adaptat al canvi d'època. Difícilment direm que l'home de la casa és el cap de la família, però funcionalment sí; de fet, quan plantege al meu alumnat de l'IES Benigasló el següent dilema: el pare i la mare treballen a la mateixa empresa i cobren molt paregut, si un dels dos ha d'anar a l'atur, qui prefereixes que siga?, qui creus que patiria més eixa situació?, la resposta majoritària és que qui ha d'anar a l'atur ha de ser la mare.

L'*androcentrisme* (originàriament: l'home és el centre i, per tant, tot gira al seu voltant, tot està fet a la seua mida i manera) necessita adaptar-se menys. Per exemple: fa poc vaig demanar a un grup d'adolescents del meu institut que comptaren el nombre de fotografies dels seus llibres de text, classificant-les segons que isqueren homes o dones. Els homes quadruplicuen la seua presència.

1.3 Sexisme i violència de gènere

Com deia, l'androcentrisme i la patriarcalitat han situat l'home al centre i el fa sentir naturalment superior... Quan eixa situació irreal de superioritat no es compleix en la vida real (en la vida de parella o laboral, per exemple), és quan sol desencadenar ira, violència física o psíquica, o bé genera situació d'abús, com

quan l'empresari paga menys a la dona o la promociona menys en l'empresa en circumstàncies paregudes als seus companys homes, com és ben sabut i ocorre any rere any.

Els dos, molt subtilment, legitimen la dominació masculina i, per tant, estan a la base de la discriminació i, el que és pitjor, de la violència directa. Per tant, ha de ser el lloc on hem de centrar l'esforç a llarg termini per eliminar aquesta plaga social. Però androcentrisme i patriarcalitat són mil·lenaris, són "experts" en metamorfosi i dissimul: és difícil eradicar-los.

Ara bé, no podem permetre que aquestes arrels perduren ni per a una generació més. Una generació més amb aquestes arrels suposen cinquanta anys més de violència de gènere. A la Vall i arreu del món.

2. El sexisme a la Vall

Feta aquesta explicació, esbrinem quant de sexisme hi ha al nostre poble, on està i on arrela, i comencem a pensar maneres d'eradicar-lo per tal d'evitar un mal encara major: la violència de gènere.

2.1 Els carrers de la Vall

Els noms dels carrers, quan es refereixen a persones, el que volen és assenyalar la importància de la persona que li dona nom.

Al nostre poble hi ha al voltant de 120 carrers referits a noms de persones, de les quals més de 100 ho són d'homes i, òbviament, menys de 20 són noms de dones; es a dir, que aproximadament el 90 % dels noms dels carrers de la Vall (amb nom de persona) pertanyen a home; vist des de l'altra banda: el 10 % a dones. És que no hi ha dones valleres o dones a nivell nacional i internacional que tinguin prestigi suficient per a aportar el seu nom?

Ja tenim el primer lloc on arrela el sexisme i, per tant, el primer lloc on lluitar-hi en contra, ja que hem de pensar que tant els xics com les xiques tenen, pel que fa a aquest primer element d'anàlisi, on identificar-se: en els homes. I, el que és pitjor, amb l'absència de dones d'importància suficient perquè el seu nom

presidisca un carrer...

Els carrers són un clar exemple de per què el sexisme és un problema a resoldre per la política: igual que es fa una intervenció per la memòria històrica, caldrà fer una intervenció per la memòria esborrada, però històrica també i igualitària, contrasexista.

Fa falta una intervenció política però ben feta: que siga l'alumnat de les escoles o dels instituts de la Vall qui trie els noms de dones per als carrers, feta una prèvia investigació de dones que hagen fet —i n'hi ha moltes— coses de valor. Aprofitem per a fer pedagogia no sexista i proigualitària d'aquest element sexista tan arrelat. Si ho fem així, aconseguirem dues coses: eradicar un aspecte sexista del nostre poble i, a la vegada, les xiques s'empoderaran al descobrir dones referents i els xics hauran de des-aprendre (no només hi ha homes importants) i tornar a aprendre partint de la igualtat.

Paraula recurrent en les pintades als carrers. Aquesta està en un banquet de la plaça del Xorros. ▼

2.2 Pintades

Passejar per la Vall es veure també pintades a les parets, als banquets, etc. Moltes van referides a xiques i ho fan amb paraules grolleres que tots i totes podem imaginar i no cal anotar ací. I, si podem imaginar-ho, és perquè ha tingut el seu efecte socialitzador.

En el meu passeig per un parell de barris, he trobat un total de 23 paraules d'aquest tipus denigrador.

Tampoc se salven els gais d'aquesta activitat. No sol ser un atac a les dones homosexuals, sinó als homes homosexuals, perquè es tracta d'un component masclista d'atac als que són "poc homes", efeminats, etc., segons el model imperant,

que conforma la patriarcalitat i l'androcentrisme: masclisme. Caldrà dir, aleshores, que el sexisme també fa referència a discriminació dels homosexuals: els heterosexuals, l'home model al capdavant, són superiors als homosexuals.

2.3 Els centres escolars

Si seguim passejant pels carrers de la Vall, ens trobarem amb edificis públics tan importants com les escoles, els instituts de secundària i el conservatori.

A l'entrar en aquest últim, i si baixem a la sala d'audicions, abans d'entrar-hi trobarem un bon grapat de dibuixos dels grans músics de tot arreu. Tot homes. Només els homes s'han dedicat a la música? Ja sabem que les dones no han tingut massa

Com dèiem, pareix que les dones i la música professional no tenen res a veure. Conservatori de la Vall. ▼

oportunitats al llarg de la història per a poder conrear una carrera musical, però algunes intrèpides n'hi ha: Nannerl Mozart (diuen què era tan bona com el seu germà, però no la van deixar progressar), Alma Marie Mahler (no és la germana de Mahler, músic per tots conegut, sinó la seua dona, què també es dedicà a la música però ja no és tan coneguda, i no precisament per no ser un talent); el mateix passa amb Clara Wieck (la dona del també, com ella, gran músic R. Schumann). Segur que n'hi ha més, però ninguna d'elles serà vista per cap alumne/a del conservatori de la Vall. No sé si serà tan complex trobar un dibuix d'alguna d'elles i penjar-lo al costat dels homes músics.

2.3.1 El nom dels centres

Com hem vist passejant pels carrers del nostre poble, quasi tots el que tenen nom que fan referència a persones porten nom d'home. El nom és la senyera d'un lloc.

El que hem vist amb els carrers no és un fet puntual. També ocorre amb els noms de les institucions. Fem un repàs. Acabem de deixar el Conservatori Professional de Música, el nom del qual és Francesc Penyarroja. També ens trobem amb l'IES Honori Garcia, l'IES Botànic Cavanilles i les escoles (CEIP): Recaredo Centelles, Blasco Ibáñez, Ausiàs March... Alguna excepció hi ha, com el cas del CEIP Rosario Pérez, però sense cap mena de dubte veiem que queda descompensat. És que no hi han dones mereixedores, per la seua vàlua, de ser recordades emblemàticament en algun dels més de catorze centres educatius de la Vall?

Si descomptem el noms de sants o santes i els que no es refereixen a persones (com ara el CEIP San Vicent i l'IES Benigasló,

Única escola de La Vall, de 12 que en són, que porta nom de dona.

per exemple) hi ha un total de deu centres educatius amb nom d'home i un amb nom de dona.

En fi, pel que anem veient, en els espais públics, només podem *introjectar* i *socialitzar-nos* amb el model masculí; o, pitjor encara, amb el model masculí i amb l'absència de model femení (sota la sospita que les dones no han aportat res digne de menció pública).

2.3.2 El poder en els centres educatius de la Vall

Qui dirigeix les escoles i instituts? Qui, a la vista de l'alumnat, representa el poder en les escoles i els instituts?

De les dotze escoles del nostre poble, vuit són dirigides per homes i, òbviament, quatre per dones. Són el doble d'homes directors en un col·lectiu de treball on les dones són el triple. En bona lògica, hauria de ser a l'inrevés, però ací la lògica pareix que no regeix.

Tampoc millora la cosa en els centres de secundària. Dels tres instituts, més el conservatori, hi ha tres directors i, per tant, una directora. També hi ha més professores que professors, per la qual cosa la relació il·lògica es perpetua.

Serà que les dones no estan dotades naturalment per a la direcció de centres amb responsabilitat? No és un fet aïllat del nostre poble. Ocorre també a la província i, crec que no m'enganyo, a la major part de les comunitats autònomes de l'Estat espanyol.

En fi, el pas per l'escolarització obligatòria estarà marcat per la figura masculina del poder. Tots i totes introjectaran eixe model i, a més, l'altre model possible, el femení, deixa un buit perquè queda al marge o minimitzat. No perdem de vista, a més, que la socialització primària principal ve de l'escola (i de la família).

Així, i a pesar de cert esforç (polític i personal), encara la relació amb "el poder, el control i la representativitat" ens indica que les xiques pateixen un doble sexisme: d'una banda, el poder en la institució escolar és clarament d'homes; d'altra banda, l'organització escolar sosté i reforça el model androcèntric "normalitzat" que subjau en la societat i que es tradueix en les posicions subordinades de les dones en el món institucional, com serà en les empreses i la política.

2.3.3 El que es diu en els centres educatius

Un repàs als documents oficials (expedients, cartes informatives, etc.) ens revela que el 80 % estan escrits en masculí: usen

paraules com tutor, alumne, professor. Molt poques vegades hi trobem algun inclusiu: 15 % alumne/a, 5 % alumnat, per exemple.

Entenc l'economia del llenguatge, però, si aquest no ajuda en una cosa tan greu com el sexisme (a la base de la violència de gènere), caldria què ens preguntàrem per què no canviar i usar, per norma, el llenguatge inclusiu (no costa res).

Ara bé: com arribar a aquest canvi lingüístic, que ajudaria a fer visibles les xiques i a equilibrar els xics, si en l'acadèmia de la llengua espanyola, que té 46 membres, 41 són homes? I 5 dones, importa ressaltar-ho.

Tot açò, cal no oblidar-ho, forma part dels referents inconscients de les nostres vides, un inconscient què és col·lectiu, un patró, una manera d'interpretar el món i la vida. Dit d'una altra manera: allò que interioritzem i introjectem, i que ens fa sentir, pensar i plantejar-nos la nostra situació amb la resta d'una determinada manera. I, recordem, açò no és neutral, ni innocu, ni innocent.

Si el femení és invisible en els documents oficial, també ho és en els llibres de text. De nou, en els centres educatius, referent principal per al creixement personal tant en la infantesa i com en l'adolescència, predomina el maculí; pitjor encara: el femení queda en segon pla (quan no invisible) de forma natural, quotidiana.

Eixe és el resultat de l'anàlisi dels llibres de text que usa l'alumnat de les escoles i de secundària. En general, les dones apareixen només en el 35 % de les imatges dels llibres de text de secundària (fa 10 anys no arribava al 30 %). Peguem la volta a la xifra: els xics s'hi veuen reflectits tres vegades més que les xiques.

De la mateixa manera, en eixos mateixos llibres de text, s'hi constata que els noms femenins o les referències a dones només es donen en un 30 % (i no sempre per a bé). Òbviament, el 70 % restant, importa dir-ho, és per a noms i referències masculines.

La qüestió, aïllada, potser no és especialment important, però quan aquests elements socioculturals van acumulant-se (nom de carrers, nom de centres educatius, imatges, noms, referències en els llibres de text, llenguatge oficial, etc.), tenen una incidència notable. Penseu quina imatge es poden fer els xics d'ells mateixos: ells són el centre, són els importants, els llibres —gran autoritat— ho mostren clar.

I les xiques? Es veuen en els marges, en la inferioritat. No pa-

reix que hagen fet res massa profitós ni digne de ser mencionat i, per tant, apareixen menys.

Però és que, a més, els xics també acaben introjectant eixa inferioritat de la dona. I ací comença tot, sense haver fet encara un insult, sense haver pegat un colp... S'està forjant el sexisme, d'on es nodreix —com sabem— la violència de gènere directa. Com podem demanar a les dones que siguin assertives i s'em-poderen (com a part de la solució al problema de les agressions) si no tenen referent ni terra ferma des d'on fer-ho?

En fi, mentre els xics tindran models per a identificar-se (poden fer-ho amb herois, amb guerrers, amb savis, amb artistes, amb escriptors, amb investigadors...), elles difícilment trobaran models femenins per a fer-ho.

Algú podria assenyalar amb una certa intenció que, així i tot,

Exemple de fotografies que apareixen en els llibres de text del nostre alumnat. ▼

existeixen “grans dones” destacades en la història, en eixa història que dic “masculina” i androcèntrica... Però aquesta observació no percep el sentit de la lògica pròpia de l'androcentrisme, creada per a defensar el seu domini i mitigar les raonables sospites que sobre ell hem abocat ara: “Si una pot, totes poden.” (Si n'hi ha poques és perquè els ha interessat una altra cosa no destacable.) És la fal·làcia que podríem denominar de la “totalitat sexista”. Si una pot, totes poden és una explicació massa simplista. Caldrà revisar, entre d'altres, el punt de partida (per si no és just) i el punt d'arribada limitat (el “sostre de vidre”).

2.3.4 El que uns diuen de les altres

Deu ser per tot açò que no tots els xics valoren positivament la lluita contra el sexisme? El 55 % diuen que és un guany relatiu; el 25 %, que la igualtat de gènere no és, en realitat, ningun guany; altres creuen (o els convé creure) que està superada (70 %) o que es tracta d'una lluita de sexes pura i dura (allò de: “a veure qui pot més”).

Siga com siga, si ens preguntem per la violència de gènere en els IES de la Vall, descobrirem que les xiques solen patir un mínim de 10 microviolències-diana al llarg de la seua vida acadèmica: algun insult (grossa, lletja, gallinarsot, puta), algun menyspreu (xafardera, tia maria), anul·lació (tu calles), desvaloració, algun tocament... Açò si té la sort de no ser una víctima típica (en eixe cas es multipliquen per 10 les agressions, no poques vegades callades per ella, la qual cosa replica el que passa a nivell de parella adulta en la nostra societat i el nombre de denúncies per violència de gènere).

No vull dir amb açò que algunes xiques no insulten, etc. Vull dir que no ho fan des de la posició dominant des de la qual — conscientment o inconscient — ho fa i ho seguirà fent el xic, fins a desembocar en violència de gènere (què ja és conscient).

En fi, si, amb el temps, les xiques miren arrere (i ho faran), constataran que poques vegades han *experimentat* la igualtat d'estatus, de gènere, les relacions d'amistat en condicions de simetria o la col·laboració inclusiva en la seua vida escolar i d'institut, tan importants en la seua formació personal.

Unes darreres dades, referent al que es diu de forma tòpica o irreflexiva en el món de la joventut (12-16 anys) del nostre poble, semblants a la mida nacional. Crec que les xifres s'expliquen per

elles mateixes, assenyalant la gravetat del fet:

El 70 % de les xiques justifica el control i les conductes violentes del tipus: control de les relacions (per què parlaves amb eixe, on ets, etc.), de la forma de vestir, etc.

El 90 % creu que pot fer canviar un xic masculista a base d'amor i comprensió.

El 85 % pensa que la gelosia és part de l'amor.

No oblidem una xifra que he anotat al principi: més del 30 % de les joves de la Vall acabarà patint violència sexista.

2.3.5 Les oportunitats

Tot i constatar que xics i xiques trauen notes semblants en els instituts de secundària, el que és cert és que la major part de les xiques de la Vall estan condemnades, si no hi posem remei, a quedar relegades en el camp laboral i en el de la investigació.

Efectivament, de cada deu persones joves dedicades a la investigació, nou són xics i una és xica. Només el 20 % d'elles ocuparà l'escalafó A (l'11 % en enginyeria), que és el més elevat dins del món de la investigació. És que les joves, després de superar amb més bona nota la selectivitat i moltes carreres universitàries, no són vàlides per a treballar en llocs rellevants de les empreses i/o per a investigar?

Les dades laborals són tossudes, any rere any: mateix lloc de treball, mateixa feina i mateix resultat, però un 20 % menys de sou. La diferència mitjana de sou en els tres darrers anys és del voltant dels 4.500 € anuals. Per si la cosa no queda clara, amb sou de menys de 600 € hi ha el 12 % de les dones (i el 8 % dels homes). Per altra banda, els homes acaparem el 82 % dels llocs de treballs de sous superiors a deu vegades el salari mínim interprofessional, i tenen contracte estable amb major proporció (58 % enfront del 49 %). Una última dada, per no avorrir: només el 26 % dels càrrecs directius estan ocupats per dones (quasi com les fotos i els nom de dones dels llibres de text). (*Informe global de la brecha de género 2015*, publicat pel Fòrum Econòmic Mundial.)

Deu ser que les dones no valen per a aquestes tasques d'alta responsabilitat. No, no és cert: ha quedat constatat que les empreses amb, almenys, un 30 % d'executives tenen un 15 % més de beneficis, segons el darrer estudi del prestigiós Peterson Institute for International Economics (2016).

Potser hi ha una altra explicació per a aquesta situació, segons la qual la qualificació professional i investigadora segueix sent, injustificadament en ple segle XXI, per a homes. Recalem en algunes xifres que avalen i cronifiquen aquest mal. Per exemple, fins 2013, s'havien donat 806 Nobels a homes i 45 a dones (la resta, 25, a diverses organitzacions): són 18 vegades més homes que dones. Un altre exemple: hi ha 4 vegades més rectors que rectores en el total de les universitats públiques espanyoles, de manera que, salvat que tinguen una sensibilitat especial, difícilment mouran aquest estat privilegiat que ve regalat de temps antiquíssim i que ningú s'ha atrevit a remoure...

3. Què podem fer?

Podem fer moltes coses (i, potser, acabem no fent-ne cap). La primera cosa és eradicar el sexisme que ronda pel poble: és una qüestió política que pertoca a la ciutadania i la política (especialment al govern municipal); i és, també, una qüestió personal: caldrà mobilitzar-nos tots i totes, cadascú en el seu àmbit.

Respecte del sexisme en general, caldrà lluitar contra la invisibilitat de la dona; contra les paraules (el llenguatge distorsiona la realitat de la violència a base d'emascarar-la amb expressions del tipus: es cosa de parella, es cosa de xics, cal veure quin mal geni té, li xilla molt però la vol...); contra la soledat (no poder contar la història personal d'agressió és una agressió més, cal aprendre a llegir en el rostre de l'altra el seu patiment); contra la inculpció: moltes agressions reben la disculpa de la dona agredida, de la víctima (en realitat no volia matar-me, em vol però de vegades, quan ha begut...) i l'autoinculpació (és que jo el provoquo); també contra l'arbitrarietat dels rols socials (no hi ha tasques pròpies de les dones i altres dels homes, ni en casa ni en el treball es pot pensar d'aquesta manera).

També hem d'estar alerta i actuar en diferents àmbits concrets, com ara l'escolar. En aquest cas caldrà, per exemple, conscienciar les dones mestres i les professores i incentivar-les perquè assumisquen càrrecs directius en les escoles i els instituts de secundària; caldrà, també, crear una comissió de gènere als centres educatius per tal de vigilar el material escolar, les relacions entre l'alumnat, etc.

En l'àmbit familiar, caldrà compartir tasques en casa i ensen-

yar en què consisteix una relació de parella no-sexista (inclús posar-se en el pitjor cas i ensenyar què és una relació sexista, abans que degeneri en violència de gènere), etc.

Tot açò, tenint com a rerefons la idea segons la qual *no hi ha pitjor lluita que la que no es fa*.

Bibliografia

ALBERDI, Inés; MATAS, Natalia. *La violència domèstica. Informe sobre el maltractament de dones a Espanya*. Fundació "La Caixa", nº 10, 2002

CASTELLÓ, Juan Carlos *Tópicos y formas del sexismo*. Diálogo, 2008.

— *Meditació del sexisme*. Diputació de Castelló, 2011.

Aigualit

Vicent Joaquim Fenollosa Casanova, fundador de l'Agrupació Socialista de la Vall d'Uixó, fotografiat a Barcelona. (Arxiu descendents de Fenollosa Orenga)

“Ximet el Xin”

Vicent Joaquim Fenollosa, fundador de l'Agrupació Socialista de la Vall d'Uixó

**José Miguel Abad Mezquita
Zaida Moreno Segovia**

Quan la comissió executiva de l'Agrupació Socialista de la Vall d'Uixó ens va encarregar la producció d'un documental sobre la història de l'Agrupació, el primer que vam fer va ser buscar fonts d'informació de la primer època, perquè suposàvem, i no ens equivocàvem, que —després de cent tretze anys, una guerra civil, una duríssima repressió contra els vençuts en una llarga dictadura i la més que probable desaparició d'arxius col·lectius i personals— això seria el més difícil d'aconseguir. El temps jugava en contra nostra, tots els testimonis directes i molts de segona generació havien desaparegut. Una altra cosa hauria estat fer aquesta tasca en la dècada dels vuitanta, però, com que lamentar-se no serveix de res, vam començar la recerca. Després de consultar hemeroteques i arxius, de sol·licitar l'ajuda de la Fundació Pablo Iglesias, de parlar amb companys i historiadors, anàvem trobant informació sobre les persones que havien estat clau en els primers anys de l'Agrupació; en

particular, d'una que destaca sobre les altres en aquella època: Vicent Joaquim Fenollosa Casanova, *Ximet el Xin*.

Vicent Joaquim va ser fundador de l'Agrupació, promotor de les societats d'obriers, de l'UGT local, fundador de la primera cooperativa de producció i de consum, del periòdic socialista *El Faro...* Va portar a la Vall reconeguts socialistes, inclòs Pablo Iglesias, i va ser el primer regidor socialista al nostre Ajuntament.

Pensàvem que no tindríem el testimoniatge dels descendents directes, perquè, primer, tota la família se'n va anar a Barcelona i, després, perquè una part es va exiliar a Mèxic via França; però, en lloc de considerar que estava tot perdut, ens vam proposar localitzar alguns descendents. Amb paciència i internet, vam establir contacte amb els de Mèxic, tercera i quarta generació. Aprofitant que venien a Europa, el dia 2 de juliol del 2016 ens vam reunir a Barcelona amb Olga Carrió Fenollosa, néta de Vicent Joaquim, Ligia Tavera Fenollosa, besnéta de Vicent Joaquim i neboda d'Olga, i la filla d'aquesta, Natalia Arthemisia.

Fins ací hem arribat

«Els iaïos diuen que no segueixen, que fins ací hem arribat, que tornen a Barcelona. Som a Anglès, un poble prop de Girona on treballa l'oncle Virgili, un dels fills de Vicent Joaquim. Falten molts quilòmetres per a arribar a la frontera, les carreteres estan plenes de persones que van a peu o dalt de camions, tots fugint de l'exèrcit feixista. És molt dur viatjar de qualsevol manera, en un camió descobert, en el mes de gener, amb aquest fred i aquesta fam; però, encara que ningú s'atreveix a parlar-ne, el pitjor és la incertesa de no saber què ens espera els pròxims dies, setmanes, anys tal vegada. Sí, és molt dur per a tots i per als iaïos resulta insuportable: no tenen una vida per a refer i estan cansats. A més, el iaïo no s'ha recuperat d'un bac que va caure prop de casa, a Barcelona. Els acompanyarà de tornada l'oncle Virgili, que també ha decidit quedar-se. No ho sabem encara, però els qui escapem no tornarem a veure els iaïos. L'acomiadament és molt trist, ploren, jo també, no sé molt be per què, no sóc conscient del que passa, al desembre compliré els tres anys. És el 1939, any de la derrota.»

Així recordava Olga Carrió, el passat 2 de juliol, el començament de l'exili familiar. Començava l'any 1939, els republicans travessaven la frontera francesa i les tropes franquistes entraven a Barcelona el 26 de gener.

Nit de Nadal trista

Els records d'Olga Carrió fan un salt en el temps:

«Anys després, en devia tenir vuit o nou, vaig descobrir per què totes les nits de Nadal els grans de casa no podien evitar algun moment de plor: el meu iaïo havia nascut un 24 de desembre i feia temps que havia faltat, pocs mesos després d'aquell trist comiat a Anglès. El meu iaïo era, per a nosaltres i per a tots els qui l'havien conegut, una persona molt especial i de veres que es feia d'estimar.»

Com anirem veient, era un home del seu temps.

1866: el món està canviant a tota velocitat

Vicent Joaquim Fenollosa Casanova, el *iaïo* per a la família, va nèixer a la Vall d'Uixó l'any 1866. A les vuit del vespre del 24 de desembre, com recorda la seua néta Olga. El van batejar l'endemà, dia de Nadal, a l'església de l'Assumpció, i el van inscriure com Vicente Joaquín. Era el primer fill de Joaquín Fenollosa Segarra, de la Vall d'Uixó, i de Vicenta Casanova Artola, natural de Benassal. El 1866 encara no existia el Registre Civil, que es va implantar a partir de l'1 de gener de 1871, impulsat pel govern durant el Sexenni Democràtic, amb la intenció de modernitzar el país. Isabel II viu els darrers anys del seu regnat. La Vall Llarga, com la coneixen alguns, té al voltant de 7.800 habitants i la seua economia es basa en l'artesania: fabricació d'espardenyes, de corda, ollereries i altres; també en l'agricultura, tant de secà com de regadiu. Acaba d'inaugurar-se la línia de ferrocarril entre València i Tarragona i, al mateix temps, el telègraf. Les noves comunicacions fan les distàncies més curtes, encara que des de la Vall cal anar amb cotxe de cavalls fins a Nules. El món està canviant a una velocitat desconeguda fins ara.

Primera evacuació del poble

Quan Vicent Joaquim tenia nou anys, va ocórrer a la Vall un fet dels que deixen marca en les persones: com que l'Ajuntament no disposava de diners per a pagar als rebels que s'havien alçat contra el govern i no podia comprar la pau per a la Vall, es va evacuar a tota la població davant l'amenaça de les partides carlines que assetjaven el poble. Era la Tercera Guerra Carlista. Malauradament, a punt de complir 72 anys, el 1938, Vicent Joaquim veurà repetir-se aquesta trista situació, encara que ell ja no visca ací.

El requint de la Filharmònica és un fuster

Vicent Joaquim anirà a escola, sembla que profitosament, perquè hi ha moltes referències d'ell com una persona intel·ligent. Al llarg de la seua vida es farà un bon lector i mantindrà una relació epistolar amb els seus amics i companys. També aprendrà música, tocarà el clarinet i el requint a la Filharmònica Centre Vallense, la banda que, durant mig segle, va dirigir el mestre Joaquín Rambla Castelló. Aquesta afició li serà molt útil anys després, vivint a Barcelona. Com el seu pare, serà fuster, i amb el temps s'especialitzarà com a ebenista, fabricarà portes de bona factura per a les millors cases del poble, alguna de les quals encara es pot contemplar.

La forja d'un socialista

El setmanari *El Anticosiero*,¹ dirigit per José Castelló Tàrraga i publicat a la Vall, deia, en l'edició del 27 d'abril de 1890:

«La huelga monstruo. Sigue preocupando a los gobiernos y prensa periódica de todos matices la manifestación que se proponen hacer el día 1º de mayo ² los socialistas de todas

¹ El Così o Cossi era una xarxa de poder teixida al voltant del partit de Victorino Fabra, protegit del duc de Tetuan, durant el tercer terç del segle XIX i primers anys del XX, que es basava en el clientelisme polític.

² La celebració de l'U de Maig és una jornada de lluita i d'homenatge als Màrtirs de Xicago, sindicalistes anarquistes excutats el 1886. La commemoració es va establir en el Congrés Obrer Socialista de la Segona Internacional celebrat a París l'any 1889.

las naciones... Según parece, el programa de los obreros consiste en pedir la limitación de las horas de trabajo a ocho. Prohibición del trabajo a los niños menores de catorce años. Limitación a seis horas de trabajo a los jóvenes de ambos sexos, menores de dieciocho años. Supresión del trabajo de noche, salvo en aquellas industrias cuyas funciones no se puedan interrumpir y descanso continuado de treinta y seis horas por lo menos cada semana para todos los obreros [...].»

Aquell 1890 se celebra per primera volta l'U de Maig com a dia internacional dels treballadors. Vicent Joaquim ja té 23 anys i és segur que fa temps que està al corrent del que passa amb el moviment obrer arreu el món. Sap que la industrialització recent ha accentuat les condicions miserables de vida dels treballadors, amb salaris ínfims, jornades laborals esgotadores, treball dels xiquets, desempament davant les adversitats. Coneix la fundació de l'Associació Internacional de Treballadors (AIT), o Primera Internacional, com a primera resposta global del treballadors a la terrible desigualtat, i segurament també coneix la Comuna de París, la Segona Internacional o Internacional Socialista, la fundació de la Unió General de Treballadors el 1888, la fundació del Partit Socialista Obrer Espanyol a Madrid el 1879 i el seu programa mínim, programa que reclamava coses que avui no s'atreveix a discutir ningú (per més que no sempre siguen fàcils d'exercir): el dret d'associació, de reunió, de petició i de manifestació, la llibertat de premsa, el sufragi universal, la seguretat individual, la inviolabilitat del domicili i la correspondència, l'abolició de la pena de mort, la unitat de furs i la justícia gratuïta, la supressió de l'exèrcit permanent, reduir la jornada laboral a vuit hores, prohibir el treball infantil i evitar l'explotació laboral de la dona i equiparar el seu salari al de l'home, atendre els impeditos per edat o malaltia... O demanava lleis protectores de la vida i la salut dels treballadors, escoles professionals i la implantació d'una ensenyança primària i secundària gratuïtes i laïques, així com la separació completa d'Església i Estat. I, en fi, un sistema tributari directe i progressiu a partir de determinada renda.

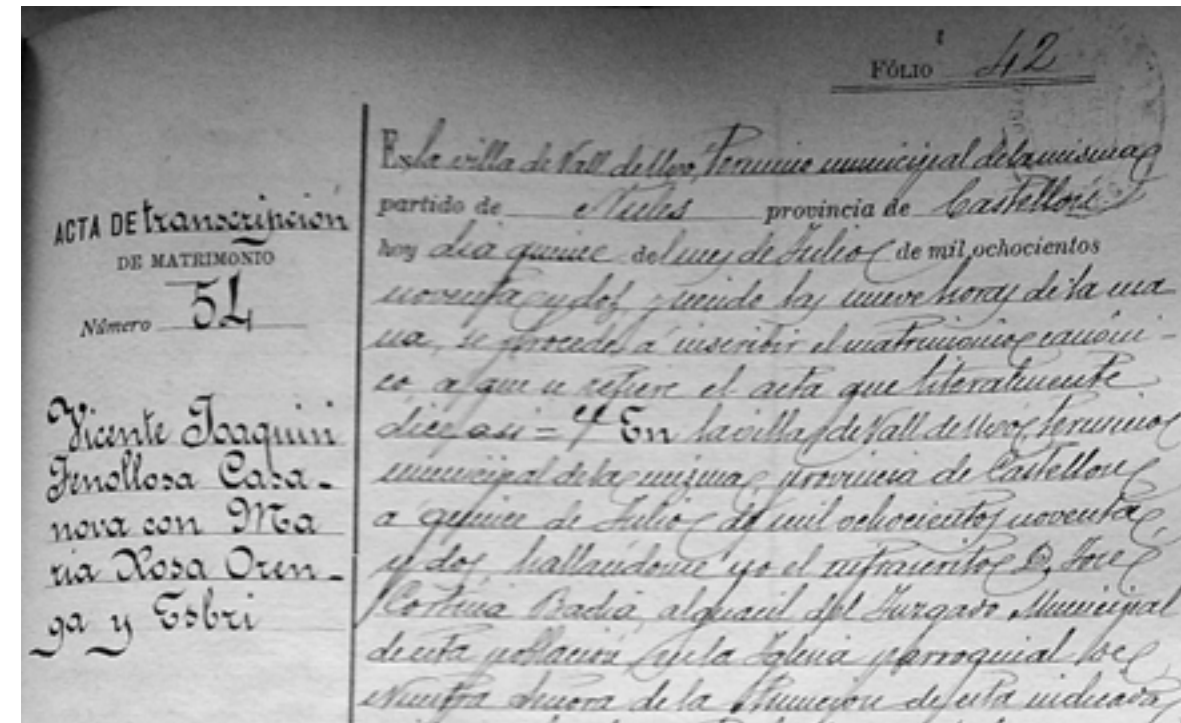
No es pot dubtar que Vicent Joaquim coneixerà també

el setmanari *El Socialista*, que havia vist la llum el 1886, i el pensament de Pablo Iglesias a través dels articles que hi publica.

Una gran família

És d'imaginar que Vicent Joaquim en aquests anys està centrat en el seu casament amb Maria Rosa Orenga Esbrí, que se celebrarà a l'església de l'Assumpció el divendres 15 de juliol de 1892. L'acta de transcripció del matrimoni (núm. 54, foli 42), anotada en el Llibre de Matrimonis de 1892 del Registre Civil de la Vall d'Uixó, diu:

«[...] En la villa de Vall de Uxó, término municipal de la misma, provincia de Castellón, a quince de julio de mil ochocientos noventa y dos, hallándome yo el infrascrito D. José Cortina Badía, alguacil del juzgado municipal de esta población en la Iglesia parroquial de Nuestra Señora de la Asunción de esta indicada villa, a donde me trasladé como delegado nombrado por el Sr. Juez municipal del referido distrito para asistir, en cumplimiento de lo dispuesto en el art. 77 del Código Civil, a la celebración del matrimonio convenido entre Vicente Joaquín Fenollosa y Casanova y María Rosa Orenga Esbrí y en virtud de orden del propio Juez declaro: Que a mi presencia ha procedido el Presbítero Don Francisco Llopis Ortiza, Cura párroco de la Iglesia de Nuestra Señora de la Asunción de esta villa, a unir en matrimonio canónico a los referidos Vicente Joaquín Fenollosa y Casanova, de edad de veinte y cinco años de estado soltero, de oficio carpintero, natural de esta villa de Vall de Uxó, vecino de la misma, hijo legítimo de Joaquín Fenollosa Segarra viudo y de Vicenta Casanova Artola, naturales de esta villa: Y a María Rosa Orenga Esbrí, de edad de veinte y cinco años, de estado soltera, dedicada a las ocupaciones propias de su sexo, natural de esta villa de Vall de Uxó, vecina de la misma, hija legítima de Vicente Orenga Orenga y de María Rosa Esbrí San Ignacio, ambos casados, naturales y vecinos de esta villa; habiendo asistido además a dicho acto los padres de los esposos y los testigos D. José Teófilo Solernou y Rambla, Abogado y Miguel Esbrí San Ignacio, de oficio labrador, ambos casados mayores de edad naturales y vecinos de esta villa [...].»

En el Llibre de Matrimonis de l'església de l'Assumpció, en una anotació molt més breu, diu que Maria Rosa Orenga i Esbrí, té «veinte y un años». En fer la transcripció al Registre Civil, l'agutzil es va equivocar. Per més comprovació, consultem el Llibre de Baptismes de l'Assumpció i trobem que Maria Rosa havia nascut el 2 de desembre de 1871. Per tant, com diu el prevere, l'any que es va casar en feia vint-i-un.

Acta de casament de Vicent Joaquim Fenollosa i Maria Rosa Orenga, el dia 15 de juliol del 1892. ▲

L'any següent, 1893, el dia 3 d'agost, Vicent Joaquim Fenollosa Casanova es presenta de bon matí al jutjat per a inscriure al Registre Civil la seua primera filla, Rosario, que havia nascut dos dies abans, a les set de la vesprada. De l'acta traiem alguna informació addicional al propi naixement: «[...] Vicente Joaquín Fenollosa Casanova [...] casado, carpintero [...] domiciliado en esta villa, habitante de la plaza de la Asunción número nueve [...] la niña nació en la misma casa domicilio de sus padres [...] Que es hija legítima del declarante y de María Rosa Orenga Esbrí [...] de veinte y dos años de edad [...]» És a dir, coneixem el domicili i confirmem per segona vegada l'error de l'edat de Maria Rosa en l'acta de matrimoni.

1904. Família Fenollosa-Orenga. Els xiquets, d'esquerra a dreta: Rosario, Elvira i Virgili. (Arxiu descendents de Fenollosa Orenga) ▲

El 7 d'abril de 1895 naix el segon fill, Vicente Joaquín. Als 23 mesos, el 9 de febrer de 1897, mor de «meningitis», segons l'acta de defunció.

Dos mesos més tard, el 16 d'abril de 1897, Maria Rosa i Vicent Joaquim tenen una xiqueta a qui posen de nom Joaquina. Malauradament, mor poc després de complir dos anys, el 31 d'abril de 1899, a causa de «gripe infecciosa»,

El 12 de gener de 1900, a les 11 de la nit, naix Elvira. Vicent Joaquim, que té 33 anys, es presenta el dia 14 a les vuit del matí al jutjat per a inscriure-la. Continuen vivint a la plaça de l'Assumpció, número 9.

El cinquè fill, Virgili, naix tres anys més tard, el 24 de març de 1903, a les 11 de la nit. També fa la inscripció el pare, que aquesta vegada es presenta al jutjat una miqueta més tard, a les 10 del matí del dia 27.

A la mateixa hora, però del dia 9 de gener de 1906, compareix al Registre Civil Vicent Joaquim per a inscriure Vicente Joaquín (que després seria conegut simplement com Joaquim), que ha nascut el dia 7 de gener de 1906, a les 11 hores.

I finalment naix l'últim fill, Octavi, el 31 de març de 1908,

a les 15 hores; com tots, en el domicili familiar, a la plaça de l'Assumpció, 9. Fa la inscripció al Registre Civil el seu pare, de quaranta-un anys, el 2 d'abril a les 11 hores. Encara viuen l'avi patern i l'àvia materna.

"El Moro"

Seguint el costum de l'època, tots els fills van ser batejats pocs dies després del naixement, excepte el penúltim, Joaquim, nascut el 1906 i batejat amb el seu germà Octavi el 13 d'abril de 1908, quan ja tenia dos anys. Aquesta tardança tindria conseqüències. Cal recordar que Vicent Joaquim depenia d'una clientela: a més de la pressió que segurament va patir la família, com es demostra pel fet d'arribar a doblegar la voluntat del pare, Olga Carrió explica que el seu oncle Joaquim, és a dir, aquell xiquet, recordava anys més tard que pel carrer li deien "el Moro", perquè havia passat dos anys sense estar batejat.

El Centre Obrer, l'Agrupació Socialista de la Vall d'Uixó

Aquest intent frustrat d'afirmació laïcista, que començava a ser relativament freqüent entre republicans, anarquistes i socialistes de primeries del segle XX, es produeix el 1906, quan Vicent Joaquim està en el seu moment de màxima activitat política. Acaba d'estrenar-se com a regidor de l'Ajuntament de la Vall d'Uixó en representació de Partit Socialista Obrer Espanyol, al mateix temps que Pablo Iglesias ho feia a l'Ajuntament de Madrid.

Però en els tres anys anteriors ja s'havien fet moltes coses i en totes estava al front Vicent Joaquim. Així, en *El Socialista* (9-gener-1903, núm. 879), trobem un article on es mostra que, a la Vall, ja existeix una societat d'obres espardenyers activa:

Desde Castellón. Compañeros de EL SOCIALISTA:

La noche del 27 del pasado, y organizada por la Sociedad de Obreros alpargateros de Vall de Uxó, se celebró en dicha villa una reunión pública.

El acto fué presidido por el compañero Joaquín Jenollosa,³ el cual manifestó que cumplía un deber presentando á los

³ Òbviament, es tracta d'una errada del periòdic, que escriu *Jenollosa* per *Fenollosa*.

obreros de la localidad á los compañeros que para propagar doctrinas convenientes á los trabajadores habían llegado á la capital, después saludó á éstos afectuosamente en nombre de todos los reunidos, y luego de explicar la significación que tenía aquel acto, cedió la palabra al compañero Martí Queralt,⁴ presidente de la Agrupación Socialista de ésta.

Martí, á quien ya conocían muchos obreros de los reunidos por haberles dirigido la palabra en otras ocasiones, fué acogido por la numerosísima concurrencia que llenaba el local con una salva de aplausos.

Empezó su discurso diciendo que es deber de todo buen socialista procurar la educación y el progreso de los obreros.

Se felicitó y felicitó á los concurrentes de que las ideas socialistas, que hace pocos años infundían terror á los obreros que, como él, habían vivido en las [sic] más crasa ignorancia, fuesen hoy simpáticas á los desheredados no sólo de la capital, sino también de muchos pueblos de la provincia.

Demostró clara y palpablemente la gran distancia que separa á los socialistas del Partido Obrero de los mal llamados socialistas, culpando á éstos de la ceguera que hoy domina á una gran parte de los obreros manuales en punto á saber apreciar y distinguir la táctica socialista y la de los demás partidos.

Se extendió en diversas consideraciones sobre el abandono en que tienen los Gobiernos el problema obrero y terminó aconsejando que se constituyan en Sociedades de resistencia y en partido de clases para combatir económica y políticamente á los enemigos de la clases trabajadora.

El compañero Jenollosa habló después, agradeciendo á los compañeros de Castellón el interés que muestran por los obreros de la provincia, y dió por terminada [sic] la reunión entre aplausos y vivas, que fueron contestados con entusiasmo, por el numeroso auditorio, entre el que figuraba buen número de mujeres.

Al día siguiente, y en la fuente llamada de San José, que dista media hora del poblado, fueron obsequiados los obreros de Castellón por los de Vall de Uxó con una

4 Cecilio Martí Queralt. Delegado Congreso por Castellón y Vall de Uxó (Castellón). Castellón 08/10/1871 - México DF 27/10/1942, (Diccionario biográfico, Fundación Pablo Iglesias)

paella, en la que se brindó por la solidaridad obrera y por el progreso de la clase trabajadora.

Ya entrada la tarde trasladáronse los excursionistas al local de los alpargateros, en el que se verificó una segunda reunión, en la que usaron de la palabra los compañeros Martí, Jenollosa y Martínez, siendo todos muy aplaudidos.

En el número següent d'El Socialista (16-gener-1903, núm. 880), llegim:

Vall de Uxó.- Hácense trabajos para organizar á los obreros agrícolas.

1904. El Centre Obrer de la Vall d'Uixó, aleshores al carrer Joaquín Costa, engalanat amb motiu de la festa de l'U de Maig. (Fotografia publicada a La Ilustración Obrera) ▲

También se gestiona la constitución de un Centro Obrero. En la reunión verificada allí por los obreros alpargateros, y de la que se dió noticia en la carta de Castellón últimamente publicada, además de los compañeros ya dichos, usaron de la palabra Bautista López, Pascual Llorens y José Pascual, los dos últimos en representación de los alpargateros de Castellón. El acto le [sic] presidió el presidente de la Sociedad de Alpargateros de Vall de Uxó.

Un poc més tard (6-febrer-1903, núm. 883), *El Socialista* parla de la Societat d'Obrers Agrícoles:

La Sociedad de Obreros agrícolas de Vall de Uxó, fundada ha poco, va realizando progresos.

Cuando se inauguró contaba con 215 individuos, y hoy el número de los alistados en ella pasa de 350.

A más de estos, nótese en todos los individuos grandes deseos de estar al tanto del movimiento obrero en otras localidades y de estudiar asuntos que se relacionen en la causa del trabajo.

Aquesta activitat dóna fruit en les eleccions a diputats provincials (*El Socialista*, 20-març-1903, núm. 889):

NOTICIAS ELECTORALES- Los obreros asociados de Vall de Uxó (Castellón) han luchado en las pasadas elecciones de diputados provinciales, obteniendo un brillante triunfo. Su candidato reunió 419 votos, y el candidato ministerial 257.

Referent a aquests resultats, *El Heraldo de Castellón* (9-març-1903) diu que «los socialistas han obtenido: en Castellón 78 votos y en Vall de Uxó, 409».

Y en *El Socialista* (27-març-1903, núm. 890), a la darrera pàgina, es parla de la constitució de l'Agrupació Socialista de la Vall d'Uixó i l'ingrés de la Societat d'Espardenyers en l'UGT:

Movimiento Social. Interior. Vall de Uxó (Castellón).- Se ha constituido en este punto la Agrupación Socialista, reinando gran entusiasmo entre los compañeros que la forman.

- La Sociedad de Alpargateros, que se compone de 250 individuos ha ingresado en la Unión General de Trabajadores.

Un activista incansable

L'activitat de Ximet el Xin és constant. El 18 de març de 1903, pocs dies abans de la darrera notícia reproduïda, l'*Heraldo* informava d'un acte de propaganda social al Casino Republicà. Entre d'altres, parlava el director de l'*Heraldo*, el valler José Castelló i Tàrraga. Segons el diari, el «*infatigable propagandista obrero de Vall de Uxó, Sr. Fenollosa*» va fer les presentacions. Castelló i Tàrraga en la seua al·locució va manifestar l'admiració que sentia per Vicent Joaquim: «[...] saludó también al Sr. Fenollosa, admirándole por el trabajo que llevaba a cabo agrupando al obrero vallense para la defensa de sus intereses a los que prometió consagrarse con preferencia a los intereses de su política [...]» Vicent Joaquim va tancar l'acte:

«El señor Fenollosa puso término a la velada, agradeciendo los ofrecimientos sinceros de su paisano el señor Castelló i Tàrraga y agradeciendo también el correcto comportamiento del auditorio al que invitó nuevamente a la unión para el pronto triunfo de la causa del proleta[ria]do.»

En *El Socialista* (8-maig-1903, núm. 894), s'informa de la reacció al moviment obrer a la Vall:

Vall de Uxó.- Los burgueses de este punto, exasperados por ver á los obreros cuidarse de sus intereses y acudir á la organización societaria y socialista, hacen una campaña indigna contra los valientes que han acometido tan noble empresa. Aunque se valen de algunos traidorzuelos aspirantes á alguaciles, serenos y otros cargos tan elevados como éstos para dividir á los que no se conforman con la explotación que sufren, no adelantan nada, pues la mayoría de los obreros se mantienen fieles á su causa.

Uns dies més tard, *El Socialista* (22-maig-1903, núm. 898) publica tres ressenyes: una informant de la celebració de l'U de Maig, una altra parlant de les eleccions legislatives i la tercera de les societats que formaran part del Centre Obrer:

Los trabajadores asociados de esta localidad [La Vall d'Uixó] han celebrado el 1.º de mayo efectuando manifestación y jira [sic]. La primera la formaron más de 1.000 personas, estrenándose en ella dos banderas. En la segunda hubo también mucha concurrencia.

En Vall de Uxó, donde, según ya dijimos, la candidatura socialista alcanzó 384 votos, lucharon contra ella todos los partidos, gastando dinero por largo en la compra de votos, y empleando también la amenaza, la calumnia y el embuste.⁵

El Centro Obrero de este punto [La Vall d'Uixó] le [sic] compondrán las siguientes Sociedades: Obreros agrícolas, Costureros, Alpargateros, Sogueros y Rastrilladores de cáñamos. Los individuos pertenecientes á ellas ascienden á 700. Del mismo Centro formará parte la Agrupación Socialista.

El Socialista següent (29-maig-1903, núm. 899), informa de la inauguració del Centre Obrer:

Vall de Uxó.- Se ha inaugurado ya el Centro de Sociedades obreras, reinando en el acto mucha alegría y extraordinaria animación.

Els socialistes de la Vall se senten solidaris amb altres obrers. En *El Socialista* de 26-juny-1903, núm. 903, s'informa de la protesta del Centre Obrer de la Vall per l'acta de Bilbao de les eleccions legislatives, on el candidat José María Urquijo, recolzat per sectors ultracatòlics bascs, inclòs Sabino Arana i el seu partit, en un controvertit procés electoral havia guanyat enfront de Pablo Alzola Minondo i Pablo Iglesias. També es protesta pel contingut del projecte de Llei Municipal de Maura:

El Centro Obrero de Vall de Uxó ha acordado protestar de la aprobación del acta de Bilbao y de la reforma que en la Ley Municipal trata de introducir el señor Maura.

⁵ El total de vots que va obtindre el Partit Socialista a tot Espanya van ser 29.000. (*El Socialista* 12-juny-1903).

La vaga d'espardenyers

Les tensions entre els espardenyers i els patrons van esclatar en una vaga el juliol de 1903. Ho explica *El Heraldo de Castellón* (27-juliol-1903):

Huelga de obreros alpargateros. Sabido es que hace cerca de un año se constituyó en esta población, la sociedad de obreros alpargateros titulada "La luz del porvenir", con el objeto de mejorar su situación y para su mejor defensa.

Pocos días después de estar perfectamente organizada dicha sociedad, los obreros creyéndolo muy justo pidieron a sus patronos aumento de jornal, cosa que consiguieron después de cuatro días de paro absoluto.

Las cosas han llegado hasta aquí bien: pero en la actualidad como en esta temporada hay —como se dice— escasa demanda de alpargatas o sea por lo que fuere, es el caso que los patronos pretenden rebajar el jornal que antes subieron a sus obreros. Éstos, enterados de lo que ocurría, se reunieron en el Centro Obrero y acordaron ir a la huelga y emigrar en busca de trabajo, si los patronos insistían en su actitud de rebajar los jornales, cosa que los obreros consideran injusta.

Y efectivamente, los patronos quieren a todo trance la rebaja y los obreros cumpliendo lo acordado, empiezan ya a salir de Vall de Uxó, antes que transigir.

Muchos de los obreros se van a trabajar a la línea en construcción del ferrocarril de Ojos Negros, seguramente hasta la próxima temporada de la gran recolección de higos, algarrobas, etc. en la cual encontrarán todos trabajo, si antes no transigen los patronos, cosa que no creemos ocurra, pues de acentuarse por mucho tiempo las intransigencias, acarrearían funestas consecuencias, por tratarse de la más importante industria de Vall de Uxó.

Con esta huelga, sea por poco o por mucho tiempo, habrán de holgar forzosamente los sogueros y rastrilleros y unas mil mujeres empleadas en la industria alpargatera.

Tres dies més tard (30-juliol-1903), el mateix diari informa d'un acte obrer:

MITIN OBRERO EN VALL DE UXO. Contra republicanos y demócratas.

El sábado por la noche⁶ se celebró en esta población un mitin en el Centro obrero reinando orden completo.

Hablaron en el mismo los propagandistas de esa capital⁷ Cecilio Martí y José Martínez⁸ y el inteligente obrero de esta localidad Joaquín Fenollosa.

Cecilio Martí excitó a los obreros despedidos de las fábricas de alpargatas a que emigren antes de verse atropellados por los patronos. Hizo referencia a la huelga de Elche demostrando el importante papel que en ella tuvieron las mujeres. Ofreció apoyo a los huelguistas diciendo para terminar que no debía combatirse la moderna maquinaria sino el que esta la utilice la clase patronal.

Se levanto después el ex-seminarista y orondo encargado de la imprenta La Provincia, señor Martínez, y enderezó con admirables latinajos un discurso vulgar y efectista encaminado a demostrar que los obreros tienen que formar rancho aparte en elecciones de los demócratas y republicanos pues estos son unos farsantes, que después que prometen el oro y el moro a los trabajadores, no les cumplen nada de cuanto ofrecen. En este sentido se despachó a su gusto pero cuidándose en toda su perorata, con ribetes de sermón, de decir por qué artes socialistas se coló en El Regional y echó de allí con más o menos latin-parla a un honrado obrero y convencido socialista. Esto no lo dijo, pero dominado por singular influencia atávica, nuestro ex-seminarista acusó a la minoría republicana del Congreso de no haber defendido ni hecho nada por el obrero.⁹

Habló por último nuestro paisano Joaquín Fenollosa

⁶ És dir, el 25 de juliol.

⁷ Castelló.

⁸ De Cecilio Martí Queralt hem parlat anteriorment. Quant a José Martínez Giménez, segons el *Diccionario biográfico* de la Fundación Pablo Iglesias, «fue candidato del PSOE por Castellón en las elecciones generales de 1901. Representó a la A[grupación] S[ocialista] de Castellón en el XI Congreso del PSOE en 1918. Concejel socialista del ayuntamiento de Castellón en 1920».

⁹ L'any 1903, al Partit Socialista hi havia partidaris i opositors d'una aliança amb els republicans de cara a les eleccions municipals. Per votació de les agrupacions es va descartar l'aliança: 50 en contra, 26 a favor i 2 abstencions. Tal vegada aquesta qüestió explicaria el contingut d'una part de la crònica, si qui escriu l'article era favorable a l'acord amb els republicans.

quien con fácil y elocuente palabra resumió todos los discursos recomendando a los asistentes al mitin el mayor orden y prudencia.

Los obreros dieron palpables muestras de sensatez y el acto terminó sin que la tranquilidad se turbara lo más mínimo.

Bien por los obreros.

UN OBRERO VALLENSE

La vaga d'espardenyers continua i *El Socialista* (7-agost-1903, núm. 909) demana solidaritat:

SOLIDARIDAD

La demandan los obreros alpargateros de Vall de Uxó.

En efecto, la situación de estos huelguistas es apurada, si bien su espíritu de resistencia se mantiene enérgico.

Las circunstancias ocasionales de la huelga y las condiciones en que se encuentran los trabajadores para la lucha, hace á éstos dignos de que las Sociedades de resistencia destinen algo de sus fondos á practicar la solidaridad con los alpargateros de Vall de Uxó.

Así lo esperamos.

Els treballadors de la Vall continuen organitzant-se. Ho veiem en *El Socialista* (1-gener-1904):

Vall de Uxó.- En breve ingresarán en la Unión General de Trabajadores las Sociedades de Sogueros y de Jornaleros del campo.

Però no oblidem la lluita dels espardenyers (*El Socialista*, 18-març-1904, núm. 941):

De Vall de Uxó.- Después de dos años de continua lucha entre los obreros alpargateros y sus patronos, y en la que 140 familias sostuvieron una huelga de nueve meses, los explotadores resolvieron dar el menor trabajo posible á los obreros asociados. Estos se lo repartieron, viniendo á sacar un jornal de 3 ó 4 reales.

Tan malas circunstancias obligaron á más de 50 obreros á ocupar sus brazos en la vía férrea en construcción de

Ojos negros; pero siendo el trabajo muy duro, percibiendo solamente 5 ó 6 reales de jornal y teniendo que pasar la noche debajo de los árboles, fueron llamados por sus compañeros, y todos se constituyeron en secciones á fin de trabajar colectivamente para las pocas fábricas que tenían operarios.

Por necesidad, se abrió después un taller colectivo, creado, no con el auxilio de ningún patrono, sino con los recursos que pudieron reunir unos cuantos socialistas de distintos oficios y con la ayuda de las Cajas del Centro Obrero.

Creyendo los fabricantes que dicho taller moriría por falta de medios, manejaron contra él el arma del ridículo; pero viendo que esto no les daba resultado, y que los fundadores del taller sabían lo que se hacían, llamaron en su ayuda al socialista cristiano padre Vicent.

Entonces cambiaron de táctica los enemigos. Ya no hablaron de que el taller colectivo era la perdición del pueblo, sino que se presentaron como concurrentes de dicho taller. El padre jesuíta, haciendo su juego, trató de hacer creer desde el púlpito que llevaba la emancipación de los obreros en el bolsillo. Sin tener en cuenta el lugar donde estaba, habló de fabricación de alpargatas y de negocios, y concluyó ofreciendo dinero, en calidad de préstamo, para fundar una Cooperativa, y prometiendo la confección de alpargatas para muchos regimientos por mediación del general Azcárraga.

El grito, al hacer proposición tan extraña, era de «Unión entre todos»; mas al ver los patronos que los asociados no picaban el cebo y que siguen impertérritos su marcha, salvo unos cuantos desdichados, han emprendido contra ellos una campaña de insultos y amenazas: trabajo perdido, porque los trabajadores del Centro Obrero antes pasarán toda clase de privaciones y amarguras, que someterse á tan crueles y farsantes explotadores.

Podéis estar seguros, compañeros, de que nada nos hará ceder en la obra que hemos emprendido de luchar por el mejoramiento y por la emancipación del proletariado.- UN

TRABAJADOR.

1 marzo 1904.

El Socialista (25-març-1904, núm. 942) explica la reacció a les iniciatives dels espartenysers i torna a demanar solidaritat:

Val de Uxó.- Los obreros alpargateros vienen sosteniendo una lucha enconada para contrarrestar el influjo de los fabricantes y del clero, que les auxilia poderosamente desde el púlpito, diciendo á las beatas que las Sociedades obreras son antros infernales.

Los burgueses vierten la especie de que los trabajadores se rendirán pronto porque carecen de dinero, y al paso ofrecen á cada uno que quiera abandonar la Sociedad de Alpargateros 30, 50 y 70 pesetas, según los casos, como recompensa á su traición, más un real de aumento por docena de suelas sobre el precio de tarifa estipulado por el taller colectivo de la Sociedad obrera.

Muy pocos serán los que se dejen seducir por las promesas patronales, y si alguno cae en la red es de esos que por condescendencia no los ha expulsado la Sociedad.

Los trabajadores agrícolas pórtanse como unos colosos apoyando á los costureros en su labor colectiva.

Rogamos á los Centros Obreros y talleres ó fábricas donde trabajen individuos afiliados al Partido Socialista ó pertenecientes á la Unión General hagan sus pedidos al taller colectivo de los alpargateros de Val de Uxó, á fin de que resulten infructuosos los empeños de los fabricantes y enemigos de la clase trabajadora.

En aquest ambient tens, l'U de Maig de 1904 es va celebrar a la Vall d'Uixó amb un èxit notable de participació (El Heraldo de Castellón 2-maig-1904):

El 1 de Mayo en Vall de Uxó.

Por todos los conceptos brillantísima ha resultado la Fiesta del Trabajo celebrada ayer 1º de Mayo. Desde las primeras horas de la mañana ya se notaba inusitada animación en los alrededores del Centro Obrero. Este estaba engalanado con flores y ramos de verdoso follaje y además ostentaba hermosas colgaduras en sus balcones, color rojo, en el centro de los cuales, se leían en grandes y artísticas letras doradas estas inscripciones: "Amor" "Trabajo" "Libertad". Sobre las diez y media empezó el desfile de la manifestación con sus estandartes, a la que

Manifestació socialista a la Vall d'Uixó, al moment d'arribar al Centre, pel carrer Sant Cristòfol.

acompañaban las tres bandas de música de esta población, tocando airosos pasodobles.

Inútil creo decir que aquella resultó superior a lo que era de esperar, esto es: imponente, brillantísima y ordenada.

Algunas calles por las que pasaba lucían colgaduras y se veían atestadas de público del que salían murmullos de admiración por la solidaridad, cordura y sensatez, demostradas por los obreros vallenses.

Cuando después de recorrer el itinerario marcado regresó la manifestación al Centro Obrero, las músicas entonaron entre aplausos y vítores el himno francés "La Marsellesa".

Acto seguido y en medio de una explosión de aplausos y entusiasmo indescriptible, hizo uso de la palabra desde un balcón del Centro Obrero, el distinguido joven de Vall de Uxó, Eleuterio Pérez, quien empezó saludando a los

obreros vallenses por la brillante fiesta que celebraban a la que se asociaba de todo corazón como a obrero intelectual.

En elocuentes párrafos explicó la significación del 1º de Mayo, ensalzando la admirable organización de los obreros vallenses, su solidaridad, su amor al trabajo y sus deseos de emanciparse por medio de la unión e instrucción. Ensalzó cuan se merece la labor del incansable Joaquín Fenollosa, a quien se debe la organización obrera de Vall de Uxó, cada día más próspera.

Refiriéndose a la reagrupación de la Guardia civil para reprimir cualquier desorden que se hubiera intentado dijo: "La sensatez y cordura de los obreros vallenses, rechaza ese alarde de fuerzas ese lujo de precauciones".

Terminó su elocuente discurso dando vivas a la unión obrera, a la emancipación social y a Vall de Uxó, siendo contestado con verdadero entusiasmo.

Hizo uso de la palabra después, Joaquín Fenollosa, quien por encontrarse afónico, recomendó en breves frases, a los

obreros que se disolvieran con el orden que en ellos es peculiar y se congratuló que en la fiesta que se celebraba se asociase gran parte del vecindario. Al terminar fue aplaudidísimo.

Esto en lo que se refiere por la mañana: Por la tarde los obreros con sus esposas e hijos fueron al kiosko del Anohueret en cuyo hermoso sitio merendaron alegre y bulliciosamente. Terminado esto, Eleuterio Pérez, que se confundía entre los obreros, hizo uso de la palabra convirtiendo aquello en importante mitin al aire libre. Fue ovacionadísimo.

Y finalmente por la noche un potente arco voltáico iluminaba gran parte de la calle del Centro Obrero, donde se celebró una serenata por las tres músicas, alternando con el orfeón obrero el cual cantó de una manera irreproachable los himnos "La Marsellesa" y "La Internacional".

Aquí dio fin la fiesta la cual reseño a la ligera, no sin antes felicitar a los sensatos y honrados obreros vallenses a quienes deseo toda clase de prosperidades.

El corresponsal

La prensa continua fent-se ressò de l'activitat proletària del nostre poble (*El Heraldo de Castellón*, 14-setembre-1904):

DE LA PROVINCIA. DE VALL DE UXÓ.

Mitin Obrero. Ayer noche se celebró un gran mitin en el Centro obrero el cual estuvo animadísimo, patentizándose el entusiasmo que el proletariado vallense siente por el ideal que persigue y sobre todo por lo que afecta al taller colectivo que al año de existencia goza vida próspera y asegura el pan a muchas familias pobres, a despecho de cuantos elementos conspiran para destruir tal obra.

Los directores del movimiento obrero ridiculizaron la soberbia de los que pretendieron destruir el Taller.

Manuel Segarra en periodos fogosos fustigó la conducta del Gobernador Civil, en lo que atañe a la huelga de Vinaroz.

El elocuente propagandista Eleuterio Pérez reprochó con dureza la intervención del señor Pidal y excitó a los obreros a defenderse contra las arbitrariedades del gobierno; por último se ofreció entre grandes aplausos de la concurrencia a dar conferencias semanales y enseñanza a los obreros

todas las noches.

Al levantarse el obrero Fenollosa estalló una ovación.

Insistió en la necesidad de crear una escuela en el Centro y envió sincero, entusiasta saludo a los huelguistas de Vinaroz, alentándoles a perseverar en el camino emprendido.

En nombre de la Juventud Democrática habló el director de La Vanguardia, Vicente S. Castelló, quien fustigó duramente al caciquismo cosiero.

El acto terminó en medio del mayor entusiasmo.

El Corresponsal

Continua l'activitat obrera

La Vanguardia, periòdic de la Vall d'Uixó durant l'any 1904, porta algunes setmanes publicant-se. En el número 9 reproduceix un article de la revista ilustrada de Barcelona *La Ilustración Obrera*, del 22 d'octubre de 1904, en el qual apareixen fotografies realitzades pel socialista valler Manuel Segarra: el Centre Obrer, el magatzem de la cooperativa de consum, el taller d'espardenyes... L'autor del text és Francisco Fuertes Antonino.

La Vanguardia . Año I Vall de Uxó 29 de octubre de 1904 Núm. 9:

Coletividad Obrera de Vall de Uxó

No puede desconocerse que la obra llevada a cabo, en tiempo inverosímil por lo corto, en el pueblo cuyo nombre encabeza estas líneas, es de un alcance social extraordinario y constituirá siempre un hermoso ejemplo para los obrero que trabajan en pro de las ideas emancipadoras, y un timbre glorioso para las almas fuertes que les prestaron valor y apoyo.

Hoy día, Vall de Uxó, se vanagloria de haber conseguido lo que otros pueblos, muchos, más importantes por razón de vecindario y de los recursos disponibles, no pudieron lograr nunca: me refiero a la asociación general de los obreros, especialmente los del gremio de alpargatería y sus similares.

No es posible traducir en unos renglones escritos al correr de la pluma, la suma de esfuerzos, de sacrificios y

de decepciones también, que esta obra significa. A nadie que tenga algo de experiencia en las cosas del mundo puede extrañarle lo que digo. Las ideas más sanas, las más generosas, las más útiles y las más prácticas, suelen ser las más combatidas, y en todo caso estás expuestas a que la envidia, con saña que no se explican los corazones honrados, procure hacerlas fracasar o a lo menos entorpecerlas con obstáculos que no son tales, pero que no dejan de tener a los ojos de muchos el aspecto de invencibles.

Generosa, útil y práctica era la idea de los obreros de Vall de Uxó; ¡qué mucho que esos obstáculos se apresuran a cerrarle el camino!

Vana e inútil empresa la de la calumnia de los unos y los errores de los otros. La idea triunfó de sus enemigos todos. Y hoy, lo que fue soñada aspiración, es realidad fecunda, y la colectividad obrera, pujante ya, es además promesa felicísima de mayores satisfacciones y provechos para sus leales asociados.

No creo que esté de más ilustrar estas afirmaciones más con notas de valor gráfico, a veces preferibles por su expresión a los mayores argumentos.

Otro de los frutos de la asociación entre los obreros vallenses es la cooperativa de consumo, en la que se expende harina, arroz, jabón, alubias, maíz, aceite, etc. en condiciones inmejorables, en precio y calidad, para el consumidor.

No paran en esto las iniciativas de los hijos del trabajo, en este que considero pueblo feliz, dentro de las nuevas tendencias de la organización societaria. Aquí, el obrero, dispone de una escuela montada admirablemente, en la que recibe el cotidiano alimento espiritual que ha de nutrirle en el presente y fortalecerle para las eventualidades del mañana; que ha de abrir su inteligencia a las corrientes del progreso, capacitándolo para una sociedad mejor en que todos los hombres sean sanos, buenos e inteligentes.

Vall de Uxó, con sus iniciativas, ha logrado conquistar al obrero asociado a una emancipación verdadera, acabando de un golpe con el absolutismo despótico de patronos y políticos.

Y hecha esta afirmación ¿puede haber vanagloria en

decir, que es su conducta hermoso precedente para otros pueblos en que palpitan también los afanes de emancipación y, menos afortunados o menos hábiles, consumen su energía en una lucha tan empeñada como estéril? Nadie puede dudarlo; mas nadie debe dudar tampoco, que estos triunfos se deben a un gran espíritu de solidaridad; a una gran concurrencia de buena fe y de desprendimiento. Y que de poco sirven estos agentes, con ser muy poderosos, si además no hay hombres de espíritu abierto y decidido, de voluntad fuerte, de iniciativa infatigable, que como Joaquín Fenollosa y Manuel Segarra, ante nada retrocedan y todo obstáculo lo encuentren débil y toda oposición mezquina.

A ellos se debe en primer lugar nuestro triunfo y fuera olvido imperdonable no consignarlo. A ellos deben los obreros asociados de Vall de Uxó los beneficios de que hoy tanto se ufanan. Pero, la cuenta no se ha cerrado aún; y en el Haber de gratitud tendrán que añadirse pronto nuevas partidas, porque esos dos incansables obreros, se proponen y han de lograrlo muy pronto, fundar una sociedad de socorros mutuos que sería digno complemento de una gran labor emancipadora.

Prometo ocuparme en otra ocasión de las corporaciones obreras que yo admiro y alabo como vallense.

¡A cuántos no daréis envidia hijos de Vall de Uxó! ¡Seguid, seguid esa senda reivindicadora del trabajo que ella ha de conducir a la paz y a la felicidad!

F.F.A.

CRONICA LOCAL

El artículo publicado en el presente número titulado Colectividad Obrera de Vall de Uxó del que es autor nuestro querido amigo don Francisco Fuertes, lo hemos copiado de la importante revista barcelonesa La Ilustración Obrera. Procuraremos adquirir los clichés de las fotografías que ilustraban tan interesante artículo para reproducirlas en nuestro semanario.

El Socialista de 7 d'octubre de 1904 (núm. 970) reporta l'ingrés de l'Agrupació Socialista de la Vall d'Uixó, constituïda en març de

1903, en el Partit Socialista Obrer Espanyol:

«Asimismo ha solicitado formar en el partido la Agrupación Socialista de Vall de Uxó (Castellón).

»Según puede verse, las calumnias de ácratas y republicanos, no logran su objeto de impedir que vengan al Partido Socialista los trabajadores.

L'activitat dels socialistes vellers és incessant. Com que entenien que la classe obrera s'havia d'emancipar a través de la cultura, creen una escola nocturna, amb seu al centre obrer. Hi faran classe, entre altres, Eleuterio Pérez Solernou, Francisco Fuertes Antonino i Vicent Joaquim Fenollosa; més tard, també Francisco Ten Gregori i, el 1915, com a mestre de jornada completa, Isidro Escandell.¹⁰ Se'n fa ressò *El Socialista* (14-octubre-1904, núm. 971):

«Vall de Uxó.- En breve quedará constituída la Juventud Socialista.

»El Centro Obrero ha inaugurado su escuela nocturna, para la cual hay ya inscritos 150 alumnos.

La societat vallera de principis del XX tenia obert un altre front: aconseguir que un ferrocarril secundari tinguera parada a la Vall. L'*Heraldo* (16-setembre-1904) informa de les activitats que es fan amb aquest objectiu, entre les quals hi ha les gestions d'una delegació representativa del poble. Un dels membres d'aquesta delegació, com era d'esperar, és Vicent Joaquim Fenollosa:

«Hoy mismo y cumpliendo acuerdos adoptados en la reunión magna celebrada el pasado domingo en Vall de Uxó ha estado a visitarnos en la redacción del HERALDO una comisión de aquel pueblo compuesta por los señores alcalde, don Antonio Esbrí, ex-alcalde, don Manuel Arnau, abogado don Alardo Miralles, don Eleuterio Pérez Solernou y don Joaquín Fenollosa,... La misma comisión

¹⁰ ESCANDELL ÚBEDA, Isidro. Valencia (Valencia) 1895 - Paterna (Valencia) 28/06/1940. Maestro y periodista. Diputado por Valencia en las elecciones de 1931 y 1936. Fue fusilado el 28 de junio de 1940 en el picadero del cuartel de Ingenieros de Paterna (Valencia). (*Diccionario Biográfico de la Fundación Pablo Iglesias*)

ha visitado al señor Jefe de Obras públicas y al del servicio agronómico; presidentes de las Cámaras de comercio y Agrícola, directores de periódicos y a todas aquellas entidades y corporaciones que pude influir más o menos directamente en el asunto, habiendo tenido en todas partes franca acogida y testimonios elocuentes de la más viva simpatía [...]»

Però l'interès de Fenollosa no es limitava al nostre poble, com veiem en *La Vanguardia* (5-novembre-1904):

«El domingo último estuvieron en la vecina ciudad de Burriana nuestros queridos amigos Vicente J. Fenollosa y Manuel Segarra. El objeto del viaje ha sido para dejar organizada una sociedad cooperativa de obreros que funcionaria con la que en esta población sostiene el Centro Obrero.

»El viaje ha tenido feliz éxito y los compañeros Fenollosa y Segarra están satisfechos de su expedición que será beneficiosa para de la labor societaria.»

En el mateix número, aquesta publicació anima els obrers, és a dir, els socialistes, a “guanyar” l'Ajuntament:

«Adelante, obreros de Vall de Uxó, ganad el ayuntamiento, que sucumba el caciquismo imperante y realizad mejoras que bastante falta nos hacen, tales como el alumbramiento de aguas, la circulación de carreteras y la de un tren sea en la forma que se quiera; la fundación de una casa benéfica para que el pobre, el mísero, pueda tener albergue, en donde puedan acudir a morir en un lecho algo decente los enfermos y los necesitados, en vez de morir debajo de los árboles, o cuevas, por el hambre, el frío y la sed.

No desmayar, gente desheredada, ya que de estos políticos de turno no podemos conseguir nada favorable para la población, al menos mantenerse unidos y fuertes, que no tardaréis en poner los pies en la casa de la villa, como representación del honrado y digno pueblo vallense.

Estudad los que sepáis y aprended los que no sepáis, ya que hoy tenéis la dicha de contar con una escuela nocturna,

que es la salvación vuestra y la de Vall de Uxó. Para vosotros serán los elogios, el día que os apoderéis de ese sitio tan sagrado, que nuestros políticos están abusando, convirtiendo en una plaza de toros o cosa parecida.

Però és que el 19 de novembre publica un article remès al director que qüestiona l'administració de la cooperativa de crèdit i producció coneguda popularment (i amb to sorneguer) com “la Patena”, que s'havia format per iniciativa del pare Vicent per a contrarestar la cooperativa socialista:

Sr. Director de La Vanguardia.

Muy señor mio: Ruégole se sirva publicar en su ilustrado semanario la siguiente carta que explano a continuación:

Siendo así que La Vanguardia salió a la luz para defender los intereses de mi amada patria chica, no sólo han de tratarse en ella asuntos políticos, sino que debe ocuparse de otros intereses que son de suma trascendencia para esta villa.

Como todo el mundo sabe, aquí por iniciativa del jesuita P. Visent ¹¹ se formó una cooperativa de crédito y de producción del gremio de alpargateros, fundada por los señores don Leopoldo Ribelles, don Facundo Manzana, don Vicente Rebollar, don Antonio Vidal, Don Antonio Moya y don Joaquín Aragón.

Fundada esta sociedad y aprobados sus estatutos, principió el negocio. Señores de la Junta ¿qué ha ocurrido que antes de dos meses de estar en funciones esta cooperativa tuvo que dimitir el Administrador Gerente don Antonio Moya? ¿Acaso este señor formulaba peticiones inadmisibles, o es que a algunos de la Junta directiva les molestaban las verdades que, con arreglo al reglamento, quería el señor Moya defender? Algo ocurría, cuando yo he visto al señor Moya, primero muy entusiasmado, y después muy contrariado por la marcha que se imprimía a los intereses sagrados de la sociedad.

¿A quién se ha nombrado Administrador-Gerente después de la discusión del señor Moya? El capítulo 8º

¹¹ Antonio Vicent Dolz, nascut a Castelló el 2-10-1837. Les “cooperatives” que fundava aquest jesuïta estaven formades per socis obrers i socis numeraris, que les finançaven i que actuaven com a protectors dels primers.

del Reglamento dice que que la junta se compondrá, entre otros, un Contador; ¿quién es el que desempeña este cargo en la actualidad? Sin Administrador-Gerente, ¿cómo cumple esa Junta lo ordenado en el capítulo 11 sobre la administración de la cooperativa? ¿acaso se llevan los libros como previene el párrafo 2º de dicho artículo?

Según tengo entendido, nada de lo expuesto se cumple y extraño me parece que los Sres. Aragón, Rebollar y Manzana tengan a bien seguir en estas condiciones sin pensar en la responsabilidad que sobre ellos puede recaer.

Vosotros, socios aportadores y cooperadores ¿cómo consentis que la Cooperativa, en donde tenéis vuestros intereses, marche de esta manera? ¿es que acaso no véis solución posible para dejar a salvo vuestros intereses? ¿o es que por abandono dejais a otros que lo mangoneen todo a su capricho?

Estudad el reglamento y veréis como esos Sres. no cumplen con su deber. Reunid Junta general y aclarad los puntos oscuros, y hasta si es preciso nombrad una comisión que ponga en claro los negocios que en la cooperativa se han realizado.

También he oído decir que el Sr. Aragón es general de ordeno y mando, y sepa dicho señor que todos los socios tienen el mismo derecho y de no cambiar de conducta quizá muy pronto se le canten las verdades del barquero.

Conque cooperadores, luchad por vuestro bien, investigad lo que esa junta hace, desenmascarad a los mangoneadores y no os dejéis arrostrar por falsas y agradables promesas.

Otro día ya aclararé otros asuntos de los que corren graves rumores.

Un Vallense. 17-Noviembre-1904

El Centre Obrer, el 20 de novembre de 1904, en Junta General, va triar els sis vocals que formarien part de la Junta Local de Reformes Socials.

L'Institut de Reformes Socials —precursor de la Seguretat Social— es va crear per Reial Decret de 23 d'abril de 1903 i tenia com a finalitat «preparar la legislación del trabajo, cuidar de su ejecución y favorecer la acción social y gubernativa en beneficio

de la mejora o bienestar de las clases obreras».

Per Reial Ordre de 3 d'agost de 1904 es defineixen les normes de constitució i funcionament de les Juntes de Reformes Socials, previstes en el Reial Decret, que tenen una dedicació específica:

«inspeccionar todo centro de trabajo, procurar el establecimiento de Jurados mixtos de patronos y obreros, entender de las reclamaciones que unos y otros sometan a su deliberación y velar por el cumplimiento de la Ley, singularmente donde se reúnen obreros de ambos sexos, para que se observe una disciplina que evite todo quebranto de la moral o de las buenas costumbres».

A més, són òrgans consultius dels alcaldes. Estaven formades per l'alcalde, el capellà rector més antic del poble, el metge degà del poble i sis vocals titulars i sis de suplents, que representaven els obrers, i sis vocals titulars i sis de suplents que representaven els patrons.

L'elegibilitat s'aconseguia mitjançant la inscripció en qualsevol societat obrera o patronal legalment constituïdes, independents l'una de l'altra (no van ser acceptats molts cercles recreatius d'obrers i societats mixtes), que radiquen en l'àmbit territorial de la Junta.

A *La Vanguardia* (26-novembre-1904) llegim la relació dels primers vocals socialistes:

El centro Obrero se reunió el domingo pasado en Junta General para proceder a la elección de seis vocales de la Junta local de Reformas Sociales.

Tras breve discusión quedaron elegidos por unanimidad los señores siguientes:

VOCALÉS: Vicente F [sic] Fenollosa Casanova, Manuel Segarra Navarro, Vicente Ten Gregori, Manuel Dupla, Bautista Rubert, Francisco Ubet. SUPLENTES: Manuel Benedito, Vicente Tido, Román Orenga, José Arnau, Pascual Calbo Orenga, Manuel Forner

En aquest mateix número de *La Vanguardia* hi ha un article (aquesta vegada no és una carta al director) que parla de la Cooperativa del Santo Cristo del Calvario, "la Patena":

Rumores gravísimos corren acerca de la famosa cooperativa fundada por el no menos famoso jesuita P.

Vicent. Se dice que se ha descubierto un desfalco en la caja de 6000 pesetas, cuyanoticia ha caído como una bomba entre todos los cooperadores a alguno de los cuales no les llega la camisa al cuerpo.

El cajero Vicente Rebollar, persona honradísima y en la que todo el mundo tiene puesta su confianza, niega rotundamente su participación en el hecho y asegura, según se dice, que el desfalco se ha verificado en los días que permaneció fuera de la población.

No se sabe con certeza si la falta de las 6000 pesetas (bon más) es en metálico, en géneros, o radica en los libros de contabilidad; lo cierto es que los del gremio están que trinan contra los directivos de la Junta Directiva y achacan lo ocurrido a la marcha desastrosa de la Sociedad de un tiempo a esta parte por culpa de los mangoneadores el Estudiant, el curro del cueter, y el Palmitero.

Ha producido tan gran tremolina la desaparición de las 6000 del ala, que se ha teleografiado al P. Vicent, el cual llegó el miércoles por la tarde. Cuentan testigos presenciales que Mosén Facundo se emocionó profundamente al ver al jesuita fundador de la cooperativa.

No sabemos a la hora que escribimos estos renglones, qué giro habrán tomado los acontecimientos. Pero suponemos que el asunto habrá pasado a los Tribunales de justicia para que los hechos se esclarezcan y sea castigado el culpable o culpables.

¡Vaya un ejemplo que da la cooperativa del Santo Cristo del Calvario! ¡Bonita manera de atraer a los obreros! Lo más chusco del caso es que vayan sotanas mezcladas en el lío.

Procuraremos enterarnos minuciosamente de lo que ocurra para informar a nuestros lectores el número próximo, de este suceso que ha armado un jollin de todos los demonios entre los cándidos que se dejaron convencer por las razones melíferas del P. Vicent.

Mucho nos equivocamos o este asunto ha de dar juego y creditará una vez más las habilidades socialistas del P. Vicent, el protector de los obreros.

Sin querer nosotros, viene a la imaginación la ejemplar conducta que del taller colectivo que sostienen los obreros con su abnegación y honradez y la comparamos con la

cooperativa jesuítica, que no ha podido pasar el primer año sin que hayan enseñado la oreja algunos aprovechados señores que sin duda no olvidan la máxima de los hijos de Loyola Ad maiorem Dei gloriam.

No andaba equivocado el que a raíz de la fundación de la cooperativa dijo que tendría final desastroso, pues los personajes que en ella mangoneaban son lobos de misma camada. Buen ojo ha tenido el ex-gerente don Antonio Moya al decirles a los de la Junta "ahí queda eso."

Espavílense los aportadores y cooperadores y no dejen impune este desfalco que es una burla a su buena fé. Lleven el asunto a los tribunales y sean inexorables en el castigo de los que han defraudado los intereses sagrados de toda una comunidad.

Escarmienten a los culpables, si los hay, y en los sucesos, créannos, una cosa es la religión y otra la fabricación de alpargatas; las almas piadosas a la iglesia a reverencia a Dios, los comerciantes a su negocio. Por haber mezclado el cáñamo con el incienso, está a estas horas el pobre Vicente Rebollar, sumido en la más desconsoladora pesadumbre, él tan honrado y que con tan buen fin y tan nobles entusiasmos había convertido su casa en almacén de la Cooperativa.

L'any 1905 també serà molt productiu per a l'Agrupació Socialista de la Vall d'Uixó. Començarà a publicarse *El Faro*, es constitueixen la Joventut Socialista i la Societat Feminista La Aurora, visitarà la Vall Pablo Iglesias i es faran eleccions municipals, en les quals V. Joaquim Fenollosa serà elegit el primer regidor socialista de la Vall. Repassem-ho en *El Socialista*.

13-gener-1905, núm. 984:

Vall de Uxó.- Nuestros correligionarios de este punto han empezado á publicar un semanario con el título EL FARO. Le deseamos larga vida.

27-gener-1905, núm. 986:

Valle de Uxó. — Con el título de «La Aurora» se ha constituido una Sociedad de Trabajadoras, á la que se han

afiliado ya unas 200.

En el Centro Obrero se celebran todos los lunes veladas educativas, á las que acuden bastantes compañeros. En la última se leyeron poesías y dirigieron la palabra á la concurrencia los compañeros Francisco Fuertes y Vicente J. Fenollosa.

El primer número de *EL FARO*, que publican nuestros correligionarios, ha sido denunciado.

Celebraremos que no tenga malas consecuencias esa caricia.

10-març-1905, núm. 992:

Vall de Uxó.- Se ha constituído la Juventud Socialista, que á la vez que al Comité Nacional, dirige un efusivo saludo á todo el Partido, y especialmente á las Juventudes Socialistas.

Francisco Ten Gregori, el tío Paco Ten, casat amb la germana de la dona de Fenollosa, en el seu substanciós article del número extraordinari d'*El Faro* de gener de 1930, editat amb motiu del 25 aniversari de la fundació de la Juventut Socialista a la Vall (increïblement l'únic exemplar de què tenim coneixement que s'haja conservat), ho explica:

«Antes de nacer oficialmente esa Juventud y, por lo tanto, hace más de veinticinco años, percatados de la necesidad de aprender y enseñar, y a la par que se hacían los trabajos para constituirla, pues se recaudaban cuotas y se propagaba a los jóvenes para que ingresaran en ella, abrimos en una de las pocas casas que tenía la calle del Almacén una escuela nocturna, tomándonos el trabajo unos cuantos, pocos, de convertirnos en maestros de los demás. Esta fue la primera siembra de la Juventud Socialista vallense: instrucción.

Aparece *EL FARO* en 31 de diciembre de 1904 (no pudo aparecer el 1 de enero por ser domingo e impedirlo la Ley de descanso dominical, recién promulgada). Desde las columnas de nuestro semanario se dio empuje a la propaganda de nuestras ideas. Aquella escuela nocturna se trasladó al Centro Obrero, ya dirigida por un buen profesor, y queda en enero definitivamente constituida la Juventud

Socialista que ahora celebramos sus bodas de plata. [...]

Presidía la Juventud el amigo González,¹² que, fiel al ideal, continúa laborando en Barcelona en aquella Agrupación, desempeñando cargos importantes en ella, en la Federación Catalana y en la Unión General Catalana.

La primera vez que la juventud se dirige a las autoridades es el 2 de febrero, en que lo hace para protestar de la celebración de una corrida de toros marrajos en la plaza de Castelar, en aquella tarde. Claro que nuestra protesta nada valió; pero sirvió para encauzar la educación juvenil [...]»

La Junta Local de Reformes Socials de la Vall d'Uixó, de la qual forma part V. Joaquim Fenollosa, planteja dues consultes a l'Institut de Reformes Socials. Ho diu *El Socialista* (17-març-1905, núm. 993, pàg. 2):

«La Junta Local de Vall de Uxó consulta si el médico tiene en ella carácter patronal u obrero y si debe nombrarse un depositario de los fondos que la Junta recaude y a quién ha de conferirse este cargo. Sobre el primer extremo se acordó por unanimidad que el médico es técnico y está desligado, por tanto, de toda representación de clase. Sobre el segundo punto, la Sección proponía que se declarase que la Junta debe nombrar depositario a uno de los vocales, a excepción del Alcalde. Además, y teniendo en cuenta que el caso consultado no está previsto en las disposiciones vigentes, proponía la Sección que se dictase una ley con carácter general estableciendo los deberes y derechos de los depositarios de las Juntas Locales, a cuyo efecto sometió un reglamento a la aprobación del Instituto.

Se suscitó sobre esto un debate, en el cual el señor Moret mantuvo la opinión de no reglamentar esa función, dejando a cada Junta Local en libertad de realizarla como tuviera por conveniente. Caballero y Ormaechea ¹³ sostuvieron el criterio contrario, alegando que de otro modo no estaría garantizada la inversión de los fondos de la Caja de las

¹² Higinio González.

¹³ Francisco Largo Caballero, militant del PSOE y de l'UGT, vocal de l'Institut de Reformes Socials i membre del Consell de Direcció. Rafael García Ormaechea y Mendoza, militant del PSOE i vocal de l'Institut de Reformes Socials.

Juntas. Y a propuesta del Sr. Maluquer quedó el asunto sobre la mesa para estudio de los vocales.

Ormaechea pidió que esto no obstante, se resolviese desde luego el punto consultado por la Junta de Vall de Uxó. Y puesta a votación la segunda parte del dictámen de la Sección, fue aprobada por 13 votos contra 3, emitidos por los Sres. Conde y Luque, Moret y Moreno Rodríguez.»

La Junta Local de Reformas Sociales de la Vall és molt activa (*El Socialista*, 7-abril-1905, núm. 996, pàg. 2):

Instituto de Reformas Sociales. Los vocales obreros han presentado mociones relativas á quejas contra los alcaldes de Vall de Uxó, Teba, Béjar, Peñarrubia, Villanueva de Campeán, Villaescusa, Villalobos y Torre vieja por infracciones del descanso, por no reunir la Junta Local y por no abonar dietas á los vocales obreros de estos organismos.

Pablo Iglesias a la Vall d'Uixó

Pel que fa a la visita de Pablo Iglesias al nostre poble, *El Heraldo de Castellón* (14-juny-1905) publicava:

(Servicio de la mañana) Desde Vall de Uxó, 14 a las 10'45

Esperando a Pablo Iglesias

Esta noche es esperado en esta población el incansable jefe de los socialistas de España, Pablo Iglesias.

Inmediatamente de su llegada dará una interesante conferencia en el espacioso local que ocupan las sociedades obreras de Vall de Uxó.

El entusiasmo que reina entre los societarios de esta villa es indescriptible.

Informaré detalladamente de lo que ocurra por correo.

El Corresponsal

Y el día 17 de juny, també en l'*Heraldo*:

DE LA PROVINCIA. VALL DE UXÓ. Pablo Iglesias-Los demócratas- Las encerradas

Esta mañana a las diez ha salido el jefe de los socialistas españoles Pablo Iglesias. Han salido a despedirle unos cuantos correligionarios, entre ellos los compañeros Fenollosa y Segarra.

El recibimiento que los obreros vallenses hicieron a Pablo Iglesias es una de esas manifestaciones que se ven en los pueblos raras veces. Miles de almas salieron a las diez de la noche a esperar al ilustre socialista, poseídas del mayor entusiasmo y animadas de una apacibilidad poco conocida.

¡Reciban los obreros socialistas mi entusiasta aplauso por su cordura y prudencia!

Anoche, como anuncié esta mañana por telégrafo, se celebró un mitin en el cual estuvo hablando Pablo Iglesias por espacio de dos horas. El entusiasmo era delirante. El salón del Centro Obrero estaba atestado y las calles contiguas a él estaban apiñadas por el numeroso gentío de curiosos.

No hubo que lamentar ningún incidente desagradable y esto dice mucho en favor de los obreros vallenses.

Pablo Iglesias se ocupó en su discurso de la cuestión

La Vall d'Uixó, juny de 1905.

Visita de Pablo Iglesias. D'esquerra a dreta, els tres primers són: Salvador Gascó, Joaquim Fenollosa i Pablo Iglesias. (Arxiu descendents de Fenollosa Orenga) ▲

social, y animó a los obreros vallenses en la obra de emancipación.

Centenares de personas se han quedado con las ganas de oír la fogosa palabra de Iglesias ante lo reducido del salón del Centro Obrero.

Zeneta

Com acabem de veure, doncs, el president del Partit Socialista Obrer Espanyol, Pablo Iglesias Posse, persona molt coneguda i popular en aquesta època, va estar a la Vall el 1905, des de la nit del dimecres 14 de juny fins al matí del dissabte 17. Es va allotjar a la casa de V. Joaquim Fenollosa i María Rosa Orenga, a la plaça de l'Assumpció, número 9, segons diversos testimonis recollits i transmesos de pares a fills. *El Socialista* (23-juny-1905, núm. 1007, pàg. 3-4) també informava de la visita, després d'explicar les vicissituds de la cooperativa del Centre Obrer i de la qual, també segons testimonis, opinava Pablo Iglesias que s'havia constituït massa aviat:

CORRESPONDENCIAS. De Vall de Uxó.

Los explotadores de ésta han experimentado un fracaso, que aumenta la serie de los que han sufrido desde que aquí se organizaron los obreros.

Cuando los del ramo de alpargatas se asociaron, dichos explotadores pretendieron disgregarlos apelando á toda clase de patrañas y falsedades. No logrando nada así, trataron de asestar á la Sociedad un golpe de muerte: al efecto pusieron en la calle á todos los compañeros que á ella pertenecían. Obligados los obreros, para no sucumbir, á trabajar por su cuenta, montaron una Cooperativa de producción, que hoy ocupa unos 600 individuos entre hombres y mujeres, y que funciona con relativo desahogo, pero que en un principio exigió esfuerzos y hasta sacrificios de parte de sus fundadores. Contra dicha Cooperativa dirigieron todos los tiros, como era natural, los fabricantes de alpargatas; y el que consideraron de más eficacia para desbaratarla fué el establecer otra Cooperativa obrera. A este fin, pusieron á disposición del padre Visent, enemigo declarado de las ideas socialistas y de todo lo que represente progreso é independencia de los trabajadores, bastantes miles de pesetas. Creó el mencionado padre la Cooperativa

que había de echar á pique la de los obreros asociados, la dirigió él mismo, hizo cuanto su espíritu reaccionario le sugirió para afianzarla y darla desarrollo, pero su pericia y su saber han sido tales en este asunto que, en efecto, mientras la Cooperativa montada y dirigida por los pícaros socialistas ha progresado, la establecida por él y protegida por los patronos ha desaparecido.

No hay que decir el excelente efecto que esta tremenda derrota neopatronal ha producido entre los trabajadores que luchan por los intereses de su clase, y el disgusto y aun la rabia que ha causado entre los fabricantes y los elementos políticos que están á sus órdenes.

Revelando que les domina el buen sentido, los obreros asociados no han cantado el trágala á sus enemigos por la derrota que acaban de experimentar, ni echado las campanas á vuelo por el triunfo que para ellos entraña el referido fracaso; muéstranse, sí, satisfechos de su victoria, pero todo su cuidado y toda su atención los ponen en afianzar más y más la obra que con su despótica conducta les obligaron á crear los patronos.

Procediendo así acreditan su seriedad y que se hallan á la altura de los que luchan atinadamente por la noble causa del proletariado.

Accediendo á reiteradas instancias de los obreros asociados, vino á ésta el compañero Iglesias el 14 con el fin de tomar parte en una reunión de propaganda. Le acompañaban los correligionarios Gascó, de Valencia, y Martínez, Carbonell, Santamaría y otros varios, de Castellón.

La acogida que les hicieron los trabajadores fue cariñosísima. Llegados al Centro Obrero á las once de la noche, Iglesias, desde uno de los balcones, mostró su agradecimiento á los trabajadores que había en la calle por el recibimiento que les habían hecho, encargándoles que se disolvieran con orden, y después hizo análogas manifestaciones á las compañeras y compañeros que llenaban el amplio salón del Centro.

A la siguiente noche se celebró la reunión de propaganda. Fenollosa la presidió, exponiendo su objeto en breves palabras. Martínez, de Castellón, saludó á los trabajadores

allí reunidos en nombre de sus correligionarios de la ciudad citada, señaló los progresos que de día en día hace la clase explotada, tanto en organización como en capacidad, y recomendó la mayor perseverancia en la continuación de la obra emprendida.

Gascó ¹⁴ declaró que no llevaba representación oficial, pero que estaba seguro de interpretar los sentimientos de sus correligionarios de Valencia al saludar cariñosamente á los obreros asociados de Vall de Uxó. Patentizó después lo que puede la constancia citando la obra realizada por la Cooperativa creada por la Sociedad, y marcó el triunfo por ésta logrado al conseguir el fracaso de la constituída por el padre Visent.

Iglesias habló después, exponiendo á grandes rasgos las doctrinas del Partido Socialista. Explicó el fundamento del actual régimen; los males que éste engendra; la posibilidad de que el proletariado, saliendo del marasmo y la pasividad en que ha vivido, adquiera fuerza é inteligencia para mejorar su estado y liberar un día á todos los seres humanos; la necesidad de que conquiste el Poder político para destruir los privilegios que disfruta la burguesía, y la transformación de los medios productivos que ha de hacer posible la desaparición del régimen del salario. Terminó su discurso excitando, lo mismo á los compañeros que á las compañeras, á trabajar incansablemente por el advenimiento de la sociedad igualitaria.

Fenollosa puso fin al acto haciendo un breve resumen.

Todos los oradores fueron calurosamente aplaudidos.

Espéranse de esta reunión muy buenos resultados para la causa socialista.-

EL CORRESPONSAL.

16 junio 1905.

Dos meses més tard, el PSOE convoca una aturada general per l'abaratiment de les subsistències o siga, contra la carestia de la vida. *El Socialista* (11-agost-1905, núm. 1014, pàg. 2) explica:

¹⁴ Salvador Gascó Venán: Fundador Agrupación Socialista de Valencia y de Játiva (Valencia). Játiva (Valencia) [?] - Valencia (Valencia) 22/08/1910 (Diccionario Biográfico Fundación Pablo Iglesias)

EL PARO GENERAL

Se nos han transmitido las siguientes noticias acerca de dicho paro: [...]

Vall de Uxó.- Paró el 20 gran número de trabajadores y se celebró mitin de protesta. [...]

En les eleccions legislatives del 10 de setembre de 1905, el PSOE obté 26.000 vots però cap diputat. *El Socialista* (20 d'octubre de 1905, núm. 1024, pàg. 3) comenta una pràctica caciquil:

Ecos de las elecciones legislativas. En Vall de Uxó un delegado del candidato burgués hizo ofrecimientos de dinero á los afiliados de este punto, los cuales, procediendo como buenos, le dieron una respuesta negativa. En la elección no hubo la legalidad debida, pues no faltaron cierta clase de trampas. A pesar de hallarse fuera del pueblo, por no haber trabajo, muchos individuos de la Agrupación, la candidatura socialista obtuvo más de 200 votos, aunque sólo aparecieron en el escrutinio 170.

El primer regidor socialista de la Vall d'Uixó

El Demócrata és un setmanari publicat a la Vall des del 2 de setembre fins al 25 de novembre de 1905. El seu objectiu declarat és «difundir las populares ideas democráticas de las que es apostol nuestro insigne jefe D. José Canalejas», i el seu promotor, Alardo Miralles. L'articulista Francisco Fuertes, amb el pseudònim de Zeneta, diu «*En Vall de Uxó la democracia está en los liberales, en los republicanos, en los socialistas porque todos aman la ley, todos persiguen el derecho. La reacción está en el cosí que solo persigue su interés y su capricho. Pueblo, elige.*»

Aquest periòdic sembla que naix bàsicament per a promocionar el seu partit de cara a les eleccions municipals del 12 de novembre; per tant, no hi ha moltes referències a altres partits, només alguna, però que mostra el seny de V. Joaquim Fenollosa, com quan forma part de la comissió nomenada per a gestionar la baixa de la quota de consum assignat a la Vall i

El Demócrata, 18 de noviembre de 1905. Resultados de las elecciones municipales a la Vall d'Uixó.

que es considera injusta (*El Demócrata*, 2-setembre-1905: "El Cupo de Consumos"). O, en una convulsa reunió a la casa de la vila, convocada per l'alcalde, quan els agutzils *Llor* i *Canya* estan a punt d'agredir Alardo Miralles i Francisco Fuertes, segons conta *El Demócrata* (17 d'octubre de 1905) en l'article "En el Ayuntamiento", «se restablece el orden. El jefe de los socialistas Vicente J. Fenollosa, dice que ni los alguaciles ni guardias son garantía de la persona del alcalde. El pueblo sabe respetarlo sin ellos [...]»

Falten pocs dies per a les eleccions municipals, però V. Joaquim Fenollosa i Manuel Navarro dediquen el temps a buscar nous mercats per a la producció d'espardenyes de la cooperativa. *El Demócrata* del 4 de novembre de 1905, en la secció *Crónica* diu: «Hemos tenido el gusto de saludar al jefe de los socialistas de esta población don Joaquin Fenollosa y al director del taller colectivo don Manuel Segarra de regreso de su viaje a Madrid a donde fueron con el doble objeto de ver las fiestas últimamente celebradas y extender su comercio de alpargatas.»

El Demócrata, en el mateix número, ens explica molt bé el calendari electoral: 28 d'octubre, comença el període electoral; 5 de novembre, proclamació dels candidats; 12 de novembre, a les 7 del matí, es constitueixen les meses electorals i, abans de les 8, s'obrin els locals perquè comence la votació, fins a la 1 de la vesprada; 16 de novembre, la Junta General d'Escrutini verificarà l'escrutini i proclamarà regidors electes els candidats que obtinguen major nombre de vots; 1 de gener de 1906, constitució dels nous ajuntaments.

El 18 de novembre, *El Demócrata* informa amb detall dels resultats. En resum: dels 2.440 electors que componen el cens electoral de la Vall, en van votar 1.891. Hi ha tres districtes: el primer està a la Casa Consistorial, el segon, a l'escola de pàrvuls, i el tercer no ho sabem, segurament al Poble de Dalt. Són elegits els tres candidats més votats per cada districte, total 9.

En el primer districte són proclamats dos liberals i un republicà: Demetrio García García, Vicente Nebot Mangriñán i Vicente T. Orenge Arnau. En el segon districte, dos conservadors i un socialista: Ramón Bellmunt Segarra, Vicente Moliner Andrés i Vicente J. Fenollosa Casanova. I en el tercer districte, tres conservadors: José Arroyas Paula, Silvestre Segarra Aragó i José Gimeno Forner. Total: 5 conservadors, 2 liberals, 1 socialista i 1 republicà.

El Socialista (8-12-1905, núm. 1031, pàg. 3) informa del resultat: «Nuestros correligionarios de Vall de Uxó han conquistado un puesto en las elecciones municipales. Por muy escaso número de votos no han ganado dos más.» Vuit dies més tard (15-12-1905, núm. 1032, pàg. 2) fa un resum dels resultats obtinguts pel Partit Socialista a Espanya:

DATOS PRECISOS

El número total de concejales socialistas electos hace poco más de un mes es de 49, repartidos entre las siguientes poblaciones:

Madrid, 3; Bilbao, 6; [...] Vall de Uxó (Castellón), 1; [...] dan un total de 71 concejales socialistas.

Y si á éstos agregamos 15 concejales obreros que habrá en [...], y que están decididos á defender el programa municipal socialista, resultarán 86 concejales ajustando su conducta á la determinada por el Partido Socialista.

Del año 1903 al que ahora rige el número de Municipios conquistados por aquél es de 7, pues entonces correspondían los concejales socialistas á 23 Ayuntamientos y ahora corresponden á 30. El aumento de concejales ha sido de 21, por tener en 1903 50 y este año 71.

Como se ve, la jornada del 10 de noviembre ha sido fructífera.

Un regidor actiu

El mateix 1 de gener de 1906 se celebra a l'ajuntament l'acte de presa de possessió dels nou nous regidors que, amb els set que continuen (dels quals no n'assisteixen dos) constituïran el nou Ajuntament. Es llig la comunicació del governador civil de Castelló, en la qual es comunica la Reial Ordre que nomena alcalde el regidor Joaquín París Segarra. Després, per votació, es nomenen primer, segon i tercer tinents d'alcalde, Silvestre Segarra Aragó, Silvestre Beltrán Abad i Vicente Moliner Andrés, respectivament.

El mateix dia se celebra sessió per a designar el compromisaris per a l'elecció de senadors. Els compromisaris estan formats pels setze regidors de l'Ajuntament més el quàdruple dels veïns de la Vall (64) que paguen més quota de contribució. En total, 80.

El 8 de gener es fixen les quatre comissions permanents:

La primera, d'hisenda municipal, pressupostos, repartiments, arbitris i comptes municipals, formada pels regidors Segarra Aragó, Arnau Beltrán, Bellmunt i Garcia.

La segona, d'establiments públics, revisió de pesos i mesures, comestibles, instrucció pública, beneficiència, sanitat, correcció pública, sanitària, urbana, rural i higiene, formada pels regidors Moliner, Guzmán, Fenollosa i Arroyas.

La tercera, de juntes municipals, estadística, amillaments, consums, contribució territorial i industrial, formada per Beltrán, Arnau Orenga, Arnau Beltrán i Nebot.

La quarta, d'obres públiques, sèquies, fonts i canonades, aigües públiques i privades, carrers, enllumenat públic, camins veïnals i rurals, cementeri i ornament públic, formada per Giménez, Segarra Segarra, Julià i Forner.

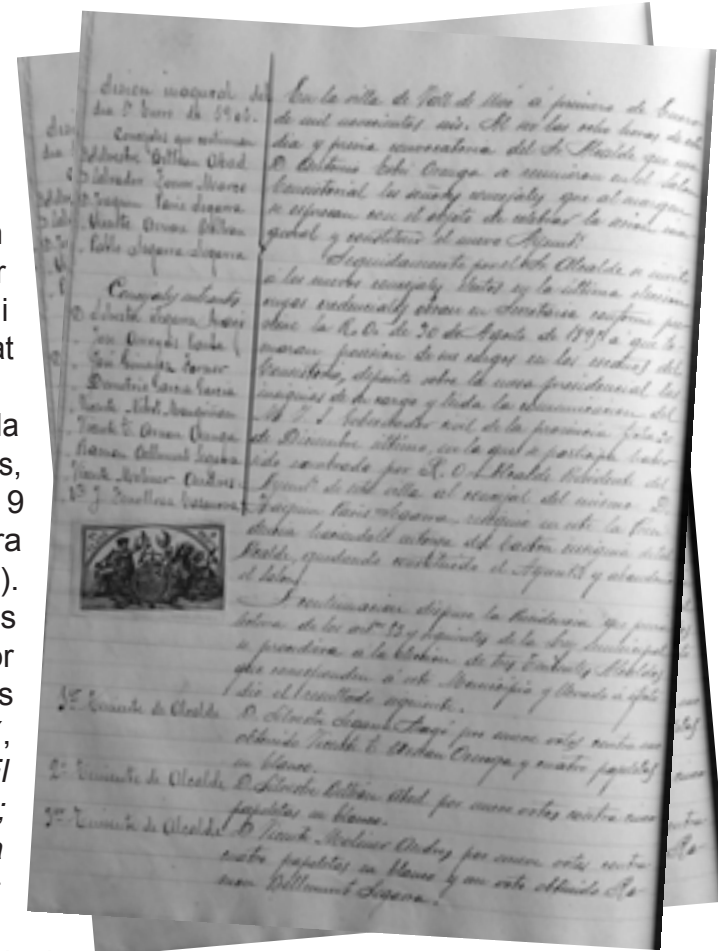
A continuació, l'alcalde-president diu que l'alcalde anterior, Antonio Esbrí, li havia comunicat abans d'anar-se'n que, per tal

que «no sufrieran merma» els interessos municipals, «tuvo a bien» nomenar provisionalment dinou dependents del resguard de consum, més un administrador i un interventor i la comissió d'aforaments; i que ell mateix havia ratificat aquests nomenaments.

Posant-se a votació la ratificació dels nomenaments, va ser aprovada per 9 vots a favor i 3 en contra (Forner, Fenllosa i Arnau). Pels mateixos vots es nomenen administrador i interventor de consums dues persones. Però ací, segons l'acta municipal, «El señor Fenollosa protesta; en primer lugar necesita enterarse de las tres actas celebradas en diciembre y en segundo por asumir la

Presidencia la ilegalidad del nombramiento de cuenta propia en la anterior Alcaldía de los empleados en la Administración de consumos, arrogándose los derechos de la mayoría.»

En la sessió ordinària del 15 de gener, dedicada als pressupostos, quan parlen de les despeses de l'Ajuntament, V. Joaquim Fenollosa proposa que es rebaixi el salari al secretari. El regidor Silvestre Segarra diu que no li sembla alt (2.200 pts). Després Fenollosa proposa de suprimir 200 pts de subvenció per a funcions religioses i 150 per a les bandes de música. I també proposa de suprimir 1000 pts destinades a l'expropiació d'uns terrenys per a la construcció d'un pont, perquè considera que no és necessària l'expropiació. També, que es rebaixi el salari a l'administrador de consums. Sotmeses a votació, no s'accepten les propostes de V. Joaquim Fenollosa, cosa que es repetirà una vegada i una altra. Els pressupostos preveuen uns ingressos de 66.747 pts i unes despeses de la mateixa quantia.

Acta de constitució del nou Ajuntament de la Vall d'Uixó. 1 de gener de 1906. ▲

Es dediquen 925 pts a instrucció pública i 1.575 a beneficència.

Abans d'acabar la sessió, V. Joaquim proposa que es cree una comissió per a interessar-se a Castelló de pressupostos i altres qüestions municipals. No s'accepta.

En la sessió del 27 de gener, immediatament després de la lectura de l'acta anterior, V. Joaquim proposa a l'Ajuntament que s'aporten recursos per a atendre la secció segona (beneficència, higiene, escoles públiques...), que, per apatia o incuria, es troba en el més complet abandó. Es desestima per 8 vots contra 3.

Es nomena una comissió per a anar a Castelló a gestionar assumptes del municipi. S'hi presenten voluntaris Silvestre Segarra, V. Joaquim Fenollosa i Salvador Forner, que manifesten que volen pagar de la seua butxaca particular les despeses del viatge.

En la sessió ordinària (plenari diríem avui) del 12 de febrer de 1906, el regidor V. Joaquim Fenollosa manifesta que la proposició de transferència per l'expropiació de l'avinguda del pont sobre el riu Belcaire és un robatori, que es fa als constructistes de l'escola de xiquets. El secretari anota en l'acta que, immediatament després de la intervenció de Fenollosa, una persona del públic present (Benedito) demana la paraula i això provoca que se suspenga durant trenta minuts. Després de tractar altres qüestions, l'acta diu textualment:

«También se dio cuenta de una relacion de jornales invertidos en la reparacion de las calles de esta villa importante 181 pesetas 50 centimos. El Ayuntº. excepto el Sr Fenollosa la aprueba así como tambien su pago.

El Sr Fenollosa manifiesta que no esta conforme en dicho pago siendo asi que existen un Centro obrero en la localidad y del cual no se menciona en la relacion á ningun individuo perteneciente á dicho centro por lo cual propone á la Corporacion siendo asi que existe en el expresado centro una sociedad de obreros agricolas legalmente constituida, contando en numero de 400 asociados aproximadamente todos los trabajos municipales que en lo sucesivo se necesiten tanto de peonaje como de oficios varios se encargue a la comision de trabajos de dicho centro en lugar preferente a los trabajadores no asociados con el fin de ertar el favoritismo patronal

El Sr. Presidente propone a la Corporación que el asunto propuesto por el Sr, Fenollosa es de la incumbencia de la Comisión de Obras públicas y por consiguiente entiende no debe prevalecer la propuesta de dicho Sr.

El Ayuntº por unanimidad reconoce que el asunto de que se trata es de la competencia de la Comisión de Obras públicas si bien esta debe tener en cuenta no mirar en el personal caracter político y buscar á quien mas necesitado esté y cumpla con su obligación.»

En resposta, *El Socialista* (23-febrer-1906) publica un article discrepant de la versió de l'acta municipal:

CORRESPONDENCIAS, De Vall de Uxó.

En la sesión de hoy del Ayuntamiento ha faltado muy poco para que se promoviera un grave conflicto.

Tratóse de un dictamen de la Comisión de Hacienda, en cuyo dictamen se hacía una transferencia de fondos para la expropiación de unos terrenos que dan acceso a un puente, que para nada sirve.

El concejal socialista Fenollosa con palabra enérgica y argumentos irrefutables, combatió la transferencia objeto del dictamen, y fundándose en la carencia absoluta de trabajo en que hace dos meses se hallan más de 200 familias de obreros agrícolas, presentó la proposición de que en las brigadas municipales se coloquen por igual todos los obreros, sin distinción de matiz político, pues en la relación de que de estos se le ha presentado, vió que solo figuraban partidarios y corifeos del cacique, del alcalde y de sus adláteres.

Tan lógica y justa petición le pareció al alcalde y su coro de vírgenes un disparate.

Con un cinismo a toda prueba llegó a asegurar el alcalde, con beneplácito de la mayoría, que era de necesidad más imperiosa llevar a efecto la ya repetida expropiación que atender el hambre queentre los obreros cunde.

Indignado por semejante salida nuestro compañero Fenollosa, calificó de ladrones a los ediles que apoyaban el dictamen.

El alcalde y los suyos, viéndose desenmascarados,

trataron de defenderse con soeces ademanes y por palabras entrecortadas por el barullo de lo dicho por el concejal obrero.

Por más que lo intentó no logró calmar la excitación que entre el público se notaba, por lo cual mandó llamar a las parejas de la Guardia civil, empleados de consumos, alcuaciles, etc, etc. Cuando eso hacía, un espectador, nuestro compañero Benedito, fundándose en precedentes, pidió la palabra.

Apenas la había pedido, cuando el alcalde, abandonando la presidencia y bajando al estrado, se abalanzó sobre dicho compañero, al que no pudo maltratar por habérselo arrebatado de sus garras los demás trabajadores.

Viendo el alcalde que la presa se le había escapado, hizo ademán de sacar un arma.

Tamaño acción sublevó más á la excitada multitud. Y gracias a nuestro concejal, que hizo oír su voz invitando al orden, no llegaron las cosas a mayores.

El salón de sesiones, convertido en breves momentos en campo de Agramante, fué despejado por la fuerza armada, suspendiéndose la sesión para guarecerse las autoridades causantes del tumulto en sitio donde no corrieran peligro sus vidas.

Después la Guardia civil cacheó en la puerta á los ciudadanos que habían asistido a la sesión.

De la refriega salió el monterilla con algunos rasguños, producidos tal vez al arrebatarse de las manos al compañero Benedito, y este y otro obrero llamado Adrián Romá fueron encerrados en la cárcel.

Hay que hacer constar que si Benedito pidió la palabra no fue por ignorancia, sino porque en otras ocasiones el abogado de este pueblo. D. Abando Miralles,¹⁵ sin voz ni voto en el Concejo, hizo uso y abuso de la palabra sin que nadie le hiciera la menor observación.

Total de la jornada: un escándalo mayúsculo dado en plena sesión por un monterilla conservador, cuatro rasguños experimentados por éste y, lo más sensible, dos honrados ciudadanos metidos en la cárcel.

Aunque la prisión de éstos sea grata al citado alcalde, la lección que ha recibido con la protesta del público, no

¹⁵ Vol dir Alardo Miralles.

del todo pacífica, le ha de hacer pensar que no le está permitido hacer lo que le venga en gana y que tiene sus riesgos cometer tropelías.

Aprieten bien sus filas los obreros; no se desanimen por nada y llegarán a tener fuerza, no ya para inquietar a autoridades tan despóticas como dicho alcalde, sino para hacer imposible que ejerzan ese cargo hombres que no tienen condicones para ello.

El corresponsal

12 febrero 1906

En la sessió del 24 de febrer de 1906, V. Joaquim Fenollosa vota en contra de la compra de 22 gorres per un import de 49,50 pts, justificant la seua decisió en el fet que no s'ha obert concurs de compra.

Segons les actes, V. Joaquim Fenollosa és el regidor que més intervé en les sessions, amb diferència. Com en la del dia 3 de març de 1906, quan, després que s'aprovara el pagament d'una factura per una reparació de les conduccions d'aigua a les fonts de de la Plaça de la Constitució (actual plaça dels Xorros) i de la plaça de Sant Roc, per valor de 69,62 pts, diu que està d'acord en el pagament però que hauria d'haver-hi un dictamen previ de la comissió respectiva.

També sembla estàr disposat a participar en comissions: «*Finalmente se nombra en Comisión a los concejales D Silvestre Segarra Aragón y D Vicente J Fenollosa para que previos los antecedentes necesarios que suministrará la Secretaría gestionen en la capital de provincia el pronto despacho de las cuentas que se hallan pendientes de resolución.*»

I, quan no ho té clar, demana un ajornament: «*El Señor Fenollosa manifestó que á consecuencia de no estar enterado del asunto solicitaba un plazo de tres días para poder emitir su parecer.*» (Sessió del 10-03-1906, monogràfica sobre un recurs que, contra la liquidació d'aforaments, ha presentat davant la delegació d'Hisenda l'exarrendatari de consums, Ignacio Julià Casanova.)

La sessió ordinària del 24 de març tracta de la dimissió irrevocable del secretari que la Corporació, per majoria, admet. Fenollosa explica el seu vot contrari, demanant que es presente

el secretari a donar les explicacions oportunes i que lliure la documentació al seu càrrec i custòdia, i també l'inventari que se li va demanar abans de la seua pressa de possessió, pel fet que és dubtosa la dimissió per la manera desdenyosa que exposa en l'ofici. Tot seguit es dona compte del tràmits per a l'expropiació dels terrenys de les avingudes del pont sobre el riu Belcaire, en concret, es vota una proposta per a la contractació d'un pèrit. Sotmesa a votació, guanya la proposta per 6 vots a 5. En el torn d'explicació del vot (només parlen tres dels que hi han votat en contra), V. Joaquim Fenollosa diu que en anteriors sessions ha insistit en la necessitat suprema d'atendre de manera preferent els necessitats i que, en conseqüència, no es distrauen fons per a la comoditat quan la necessitat no està atesa.

Per alguna raó que desconexim, V. Joaquim Fenollosa no apareix en les següents actes municipals. Potser està frustrat per no poder fer res davant la majoria conservadora o hi ha altres motius. Els articles següents ens en poden donar alguna pista.

Atac als obrers. *El Socialista* (4-maig-1906, núm. 1052):

NI EN ÁFRICA.

Nos escribe un compañero de Vall de Uxó con fecha 28 de abril:

La Sociedad Obrera de esta población ha sido víctima de un atropello y un despojo escandalosos.

En la noche del 22 al 23 de corriente ¹⁶ presentóse á las puertas del taller de alpargatas que tiene aquella para dar trabajo a los obreros, un grupo de 200 hombres, capitaneados por los alguaciles municipales y los del juzgado, pretendiendo asaltar dicho taller.

Varios compañeros que casualmente se hallaban en él, al oír voces, asomáronse al balcón y preguntaron á los del grupo qué querían. Los alguaciles respondieron que se les abriese,

Negáronse a ello nuestros compañeros, y entonces los del grupo, abriendo a hachazos la puerta, penetraron en el taller y se llevaron de 150 a 200 docenas de alpargatas.¹⁷

Enterándose de tal monstruosidad el compañero gerente Fenollosa, se presentó en la Sociedad Nuevo Centro, donde

¹⁶ Nit de diumenge a dilluns.

¹⁷ De 900 a 1.200 parells.

se celebraba una función, á pedir auxilio. El alcalde, lejos de atenderle, le acogió de mala manera. Visto esto, se dirigió Fenollosa al juez y al cabo de la Guardia civil; pero éstos, en vez de prestar inmediato auxilio, dejaron transcurrir seis horas, dando así tiempo sobrado á los ladrones para ponerse en salvo.

Vese bien clara la intervención de las autoridades en tan escandaloso hecho. Nuestros compañeros están decididos, cueste lo que cueste, á no consentir que se repita semejante salvajada.

Pueden ver por esta denuncia el ministro de la Gobernación y el Gobernador de la provincia que sus representantes en Vall de Uxó son cómplices y encubridores de ladrones.

Suponemos que el jefe del Gobierno, al que damos cuenta de este hecho, no dejará sin correctivo semejante enormidad.

La Provincia, diari de Castelló (24-abril-1906), es feia ressò del fet:

VALL DE UXÓ. Esta mañana ha sido robada la Cooperativa del gremio de alpargateros, llevándose los ladrones material para construir alpargatas por valor de 2500 pesetas.

El mateix periòdic, l'endemà, després d'arreglar informes en «los centros oficiales», donava la seua versió:

A granel. Noticias, avisos y sucesos.

Ayer nos ocupamos de lo ocurrido en la Cooperativa de las sociedades de alpargateros de Vall de Uxó, diciendo que había sido robada, sin darle la importancia que á este hecho se le ha pretendido dar por nuestros colegas.

Nuestros informes recogidos en los centros oficiales son éstos:

Ayer una comisión de dicho pueblo presidida por el concejal Sr. Fenollosa visitó a las autoridades denunciándoles que en la madrugada de dicho día un grupo de hombres había penetrado en la Cooperativa de una manera violenta llevándose gran cantidad de material almacenado.

Aseguran que entre las turbas iban funcionarios de la autoridad local y añadían que al dar cuenta de lo ocurrido al alcalde, éste solamente había ordenado levantar un acta notarial de los efectos que fueron encontrados en el almacén después del hecho.

Poco después llegó el alcalde y conferenció con el gobernador civil quitando importancia á lo ocurrido.

Es de advertir que á raiz del hecho la autoridad municipal de Vall de Uxó telegrafió al gobernador dándole cuenta de lo ocurrido y solicitando instrucciones, pero en el relato no se dan las proporciones que la comisión les daba y que segun nuestras noticias tiene la narración que de ellos hacen en la denuncia que han presentado al Sr. Fiscal de S.M.

Es público que entre los cooperados existen grandes divisiones, señalando ésta como causa de todo lo ocurrido y en cuanto á lo que haya podido ocurrir los tribunales se encargarán de averiguarlo.

La impresión que nosotros hemos recogido en los centros oficiales, es que los sucesos no tienen la importancia que se les ha dado.

Necessitat enfront de comoditat. *El Socialista* (25-maig-1906, núm. 1055):

CARIDAD BURGUESA.

En Vall de Uxó población de más de 8000 habitantes y carece de un local apropiado para recoger a los enfermos pobres y transeuntes, porque no pueden considerarse como tal unas cuevas que hay en las afueras de la población.

El servicio médico y farmacèutico es también un mito, pues si bien hay titulares que cobran, como no hay listas de pobres, no pueden prestar asistencia.

Las excitacions que al Ayuntamiento se han dirigido para que evite tan anormal estado de cosas han resultado completamente inútiles.

Si se hubiese tratado de gastos inútiles ya habría encontrado solución aquel Ayuntamiento, como hacen todos en casos análogos, pero tratándose de la salud de los pobres, ¿qué prisa les corre?

Esa es la caridad burguesa

L'ideal de donar cultura a la classe obrera continua present en V. Joaquim Fenollosa, que, en juny de 1907, compra els llibres següents (*El Socialista* 13-juny-1907): *La máquina contra el obrero*, *La máquina a favor de la Humanidad*, *Táctica*, *Ideal*, *El Colectivismo* i *Los deberes*.

I, malgrat les adversitats, continua lluitant en l'Ajuntament. Aquell 1907 es mor l'alcalde, Joaquín París, i el substitueixen, primer, José Giménez Forner i, després, Silvestre Beltrán Abad. Vicent Joaquim assisteix a pràcticament totes les sessions de l'Ajuntament –més de cinquanta– i intervé en la majoria. Demana comissions d'investigació de les finances municipals, participa en delegacions per a anar a Castelló a sol·licitar diners, s'oposa a despeses que considera supèrflues mentre no hi ha a la Vall casa de beneficència ni hospital, proposa convocatòries per a contractar operaris, concursos per a nomenar conserges, informa de deficiències en escoles, demana que les convocatòries als plens es lliuren als regidors amb anticipació suficient amb l'ordre del dia, demana el reconeixement d'interessos de demora al contractistes que fa molt de temps que no cobren, demana la readmissió d'un treballador de l'Ajuntament cessat, aconseguix que comencen els tràmits per a tindre una casa de beneficència, té un bon coneixement de les lleis que regulen l'activitat dels ajuntaments i demana que es complisquen... Fins i tot demana al notari que alce acta d'una sessió.

L'any 1907 s'acaba aconseguint Vicent Joaquim l'ajuda de l'Ajuntament per a una dona necessitada (aquest tipus d'ajudes a les persones més pobres i necessitats continuaran a partir d'aquell moment) i el 1908 comença amb la consecució d'una proposta seua: el pagament dels interessos de demora per part de l'Ajuntament.

Fenollosa continua molt actiu com a regidor: assisteix a les sessions, hi participa, controla, alça la veu com no s'havia vist mai davant els qui sempre han ostentat el poder. Quan el secretari no fa constar les seues intervencions, es nega a signar l'acta i, quan convé, planta cara a l'alcalde. En la sessió de l'1 de juny l'acusa d'atropellar i no complir el que disposa la llei. El 29 del mateix mes es nega a signar l'acta perquè comença la sessió quan plau al senyor alcalde, sense atendre a l'hora prefixada en la convocatòria. Proposa també que es faci efectiu el que marca la llei de multar els regidors que no assisteixen a les reunions sense excusar-se i, a la vista de l'abandonament d'aquests, de-

mana que es redacte un reglament interior. Com que es membre de la comissió de Sanitat, diu que ha estudiat el reglament de sanitat local que acaba de presentar-se i el troba bé a excepció dels capítols que parlen de les inspeccions a hospitals i asils: com que al poble no n'hi ha cap, vol que es lleven els capítols que hi fan referència, sense que això siga obstacle per a tornar-los-hi a incorporar quan n'hi haja.

L'última sessió a la qual asisteix com a regidor és la del 21 de juny de 1909. Les eleccions municipals s'havien celebrat el 2 de maig i ell havia sigut el designat, el 22 d'abril, per sorteig, per a cessar en el seu districte, ja que es renovaven la meitat dels regidors.

Davant la submissió històrica i practicament generalitzada dels regidors als alcaldes i, en definitiva, al poder de les classes dominants, Vicent Joaquín Fenollosa va donar una lliçó de dignitat, constància i determinació, honradesa, intel·ligència, valor i coherència. Ell va ser el primer portaveu dels treballadors i dels més humils de la Vall a l'Ajuntament, va demostrar que era possible una altra manera de fer les coses en la política local i va obrir la via del treball en les institucions als socialistes del nostre poble.

El Socialista (3-gener-1908, núm. 1139) es fa ressò d'aquesta activitat a la casa de la vila:

De Vall de Uxó.- Como consecuencia de la campaña que viene sosteniendo el concejal socialista de este Ayuntamiento, compañero Fenollosa, por unanimidad acordó dicha Corporación, nombrar una comisión investigadora de la Administración de Consumos, para la Comisión, que estará bajo la presidencia del alcalde, fueron nombrados el citado compañero, Arnau, republicano y Arroyas, de la mayoría (cosiero, conservador).

Comenzada la investigación y hallados cargos graves contra algunas personas influyentes en la política, nuestro compañero solicitó en la sesión última poderes del Ayuntamiento para formar expediente y depurar los hechos, y al mismo tiempo que se ampliara la citada Comisión, acordándose así por unanimidad, y para formar parte de la misma nombrose á Forner y García, liberales.

Tomadas declaraciones al ex depositario de fondos municipales y a los anteriores empleados de la Administración de Consumos por los cargos que contra el ex alcalde Sr

Jiménez hicieron, quedó demostrado que entre empleados, depositario y alcalde (todos con ex) se han evaporado muchos miles de pesetas, mientras el Ayuntamiento está en deuda con todo el mundo, por alumbrado público, por obras hechas hace más de cinco años y por contingente provincial, siendo, por lo tanto, imposible la vida en esta población, pues no cuenta con una central benéfica ni alumbrado público.

Por todo esto, y viendo el gran robo cometido, nuestro compañero Fenollosa tiene sumo interés en hacer que paguen los culpables; y con el fin de que no desapareciese el expediente que se está instruyendo, en la pasada sesión requirió al notario para que se presentara en el salón de sesiones, y pidió al alcalde que se levantara acta de dicho documento, negándose éste y alegando que creía no era necesario por no hallarse terminado.

Nuestro compañero insistió en su petición, negándose igualmente el alcalde. Entonces invita al notario a que levante acta de la sesión. El alcalde, todo corrido, se levanta de la presidencia y pasa a secretaría. El secretario se levanta también y sale del salón de sesiones, reuniéndose con el alcalde. Mientras tanto se encarga de la presidencia el tercer teniente alcalde. El compañero Fenollosa encarga al notario haga constar en acta las idas y venidas del alcalde y secretario.

Vuelve a tomar asiento el alcalde y pide al notario haga consta en el acta que se ha separado de la presidencia por una necesidad personal.

El compañero Fenollosa y los concejales Arnau y Forner hacen cargos al alcalde, y éste, fuera de sí, dice "que se dejen de romances", y sin las fórmulas reglamentarias levanta la sesión.

Comentarios, que los haga el público.

El Corresponsal

Vall de Uxó, diciembre 1907.

I continua participant en mítings (*El Socialista*, 25-juny-1909, núm. 1216):

EXCURSIÓN DE PROPAGANDA POR LA REGIÓN VALENCIANA.

[...] *El delicado estado de salud no permitió a nuestro amigo Iglesias tomar parte en este mitin ni en las reuniones de otras localidades, en todas las cuales se sentían verdaderas ansias de estrechar su mano [...].*

En Vall de Uxó.

El día 15 de mañanita, y aspirando el purificador oxígeno desde la imperial del tren, cruzaban la vega valenciana nuestros amigos Fabra Ribas y Sanchis.¹⁸ Descendieron en Nules, donde les aguardaba el carricoche que, internándose por entre las salutíferas montañas que sirven de marco á la fértil huerta, les condujo al punto donde, gallardo y altanero, se yergue el pueblo de Vall de Uxó, un día —próximo aún— baluarte del idal socialista, al que los follones y malandrines del caciquismo hicieron cruenta guerra para abatir el temple de nuestros hombres, empleando desde el soborno hasta el asalto de morada y el robo nocturno.

Si pretendieron extirpar de raíz la semilla, no lo lograron, porque, á pesar de las vicisitudes sangrientas y de los obstáculos interpuestos, Vall de Uxó cuenta con adalides resueltos de nuestra causa, que, aleccionados por una dura experiencia, trabajarán con más coraje, con mayor valentía, por el ideal de redención.

A la hora del mitin se vio ocupado el local por un público ansioso de oír la palabra de nuestros amigos, á los que presentó el presidente y abnegado socialista Fenollosa.

Tanto Sanchis como Fabra Ribas pusieron á la vista de la concurrencia las causas que motivan la miseria de los más y los mejores, en tanto disfrutaban de todos los placeres los vagos y los nocivos.

Señalaron los medios de que por precisión han de valerse los explotados para sacudirse la explotación, recomendándoles se unan y formen de ese modo una fuerza invencible.

Les indicaron que tomen como enseñanza la experiencia, los hechos, por los que resultó víctima la clase obrera de Vall de Uxó, para, así aleccionados, trabajar con fruto por

18 Antonio Fabra Ribas. Miembro de la Comisión Ejecutiva. Diputado por Albacete. Reus (Tarragona) 06/04/1879 - Cambrils de Mar (Tarragona) 17/01/1958. (*Diccionario biográfico FPI*)

Francisco Sanchis Pascual. Fundador Agrupación Socialista de Valencia. Miembro del Comité Nacional por Levante. Diputado por Valencia-capital. Játiva (Valencia) 05/10/1866 - Godella (Valencia) 17/11/1934. (*Diccionario biográfico FPI*)

los ideales de emancipación.

Y les aconsejaron el ingreso en las filas del Partido Socialista, que es el único que garantiza el derecho á la vida.

La concurrencia mostró su conformidad á nuestras ideas, aplaudiendo a los ordadores.

El corresponsal

El Partit Socialista feia temps que havia iniciat una campanya contra la guerra de Marroc.¹⁹ Hi ha militants detinguts i represaliats per participar en les protestes. *El Socialista* (5-novembre-1909, núm. 1234) promou una subscripció per a ajudar els perseguits i publica la quantitat que aporta cada col·laborador:

SUSCRIPCION A FAVOR DE LOS PERSEGUIDOS CON MOTIVO DE LAS PROTESTAS CONTRA LA GUERRA.. Vall de Uxó.- F. Ten, 1; H. González, 0,50; M. Beltrán, 0,40; A. Ganau, 0,45; P. Calvo, 0,50; V. R. Bueso, 0,25; J. Orenga, 0,35; J. Roig, 0,45; M. Miquel, 0,50; V. Serra, 0,50; V. J. Fenollosa, 0,50; M. Dupla, 1; B. Paulo, 0,15; M. Montesinos, 0,30.- Total, 6,85.

Aquestes subscripcions són constants per diverses causes i l'Agrupació Socialista de la Vall, i V. Joaquim Fenollosa, hi participen sovint. Així, per exemple, en *El Socialista* del 26-agost-1910, núm. 1276, hi ha quatre subscripcions diferents on trobem V. J. Fenollosa i altres companys de la Vall: "Para *El Socialista* diario",²⁰ "Para la Caja del Comité Nacional", "Para costear la representación del Partido Socialista Obrero en el Congreso socialista internacional de Copenhague" i "A favor de los perseguidos con motivo de las protestas contra la guerra".

La conjunció republicana-socialista, acordada en 1909 i propiciada pels successos de Barcelona, farà que Pablo Iglesias aconseguisca ser diputat en les eleccions de 1910. V. Joaquim Fenollosa torna a participar en un acte juntament amb republicans (*El Socialista*, 9-setembre-1910):

19 Des de la primavera de 1908. Anteriorment, ja havia promogut la campanya *Todos o ninguno*, contra la redempció en metàl·lic, que permetia no fer el servei militar a canvi d'una suma de diners que només els adinerats podien pagar.

20 El PSOE vol que el setmanari *El Socialista* passe a ser diari, cosa que aconseguirà a partir del dia 1 d'abril de 1913.

*Correspondencias.**De Vall de Uxó.*

Organizado por la Conjunción republicano-socialista se celebró el domingo 28 de agosto un mitin desde el balcón del Centro Obrero, por no ser posible dentro del local dado el numeroso público.

Empezó el acto haciendo uso de la palabra el Sr. Cruzado, ex concejal republicano y el ex concejal socialista compañero Fenollosa, alentando en breves razones para hacer fuerte la unión de los elementos conjuncionados....

Però, amb el pas dels anys, l'activitat de Vicent Joaquim Fenollosa sembla minvar, almenys no trobem altres referències que la seua participació en subscripcions per diferents causes. Aquesta és la darrera on consta que participe en un míting (*El Socialista*, 3-maig-1914, núm.1805):

*EL PRIMERO DE MAYO...**VALL DE UXÓ 1.-*

Celebróse manifestación obrera con gran entusiasmo y mucha concurrencia.

Las conclusiones fueron entregadas al alcalde, quien dijo las remitiría al Gobierno.

El 30 de abril, por la noche, se celebró un gran mitin de propaganda socialista, en el cual hubo mucha concurrencia, haciendo uso de la palabra los compañeros González,²¹ Fenollosa y Lucio Martínez,²² este último de Madrid, que había sido invitado expresamente para que tomara parte en los actos de Primero de Mayo.

Probablement, al final de l'acte, un dels últims als quals va assistir V. Joaquim a la Vall abans d'anar-se'n, cantaren, a més de *La Internacional*, *La Marsellesa de la Pau*, versió socialista a la qual s'havia canviat la lletra (en plena campanya del PSOE contra l'amenaça de guerra a Europa), substituint-la per una de més pacifista, que diu:

21 Higinio González Aragonés. Com V. Joaquim, també se'n va anar a viure a Barcelona.

22 Lucio Martínez Gil. Miembro de la Comisión Ejecutiva. Diputado por Jaén y Madrid-capital. Representó a los alpargateros de Vall de Uxó en el XI Congreso en 1916. Alustante (Guadalajara) 02/03/1883 - México DF 13/04/1957. (*Diccionario biográfico FPI*)

Contra el feroz grito de guerra / que resonando siempre está, / de la paz el hermoso estandarte / los obreros debemos alzar, / los obreros debemos alzar.

Hacia el través de las fronteras / pronto los tiranos oirán / a los pueblos todos gritar: / "¡No más guerra, somos hermanos!"

Al ruido del cañon, / obreros, contestad: / "Unión, unión hasta obtener / el triunfo de la paz. / Unión, unión hasta obtener / el triunfo de la paz."

No más cañones ni fusiles, / abajo el arte destructor, / no más cantos ni gritos de guerra / que despiertan el odio feroz.

Fraternidad santa y querida, / ven y nuestra guía serás. / Tú en el mundo debes reinar, / pues los hombres somos hermanos.

Al ruido del cañon: / obreros, contestad: / "Unión, unión hasta obtener / el triunfo de la paz. / Unión, unión hasta obtener / el triunfo de la paz."²³

A Barcelona

Uns pocs mesos més tard començarà la Primera Guerra Mundial. Vicent Joaquim i la seua família ja estan a Barcelona. La filla major, Rosario, té 21 anys, és mestra, ha estudiat magisteri a Castelló. Els altres fills són menors: Elvira en té 14; Virgili, 11; Joaquín, 8; i Octavi, 6.

La néta, Olga Carrió, recorda com la tieta Rosario li explicava que, només arribar a la ciutat, el menut, Octavi, es va extraviar i V. Joaquim es lamentava amargament que "aquesta Barcelona" li havia costat perdre un fill. Afortunadament, no va passar de ser una anècdota, perquè el van trobar de seguida.

Però per què prenen la decisió d'establir-se a Barcelona? Ens ho desvelen els records d'Olga Carrió. Com hem dit, Vicent Joaquim s'havia especialitzat en ebenisteria i, per la situació econòmica de l'època i pel tipus de feina, molts dels seus clients eren d'un cert nivell econòmic i de tarannà conservador. Per més que ell fóra dels millors en l'ofici, no li van perdonar l'activitat política i la implicació social.

També hi van influir les poques perspectives de treball i d'estudis per als fills si continuaven en la Vall. Així, Virgili i Octavi van estudiar fusteria en l'Escola d'Arts i Oficis de Barcelona, on

23 Recordada i cantada per Ramona Marco Soler en agost del 2015.

Barcelona, 1920. Asseguts: Maria Rosa Orença i Vicent Joaquim Fenollosa. Drets, el seus fills, d'esquerra a dreta: Elvira, Rosario, Octavi, Virgili i Joaquim. (Arxiu descendents de Fenollosa Orença) ▲

Octavi va guanyar un premi extraordinari en acabar els estudis, consistent en un viatge per Espanya. Joaquim també va estudiar en l'Escola d'Arts i Oficis, però mecànica, i igualment amb premi extraordinari, que va consistir en un viatge a Lieja (Bèlgica). Elvira va treballar en una fàbrica tèxtil.

Tota la família continuà sent socialista. Rosario, la major, era la més activa. Es va casar, el 1920, amb Pedro Mendoza, mestre i socialista també, i els dos treballaren als Magatzems El Siglo de Barcelona. Durant una temporada, Rosario y Pedro es van desplaçar a Madrid per a muntar els Almacenes Rodríguez i van continuar l'activitat política en l'Agrupació Socialista de Madrid. Els Fenollosa i els seus cònjuges no es volgueren afiliar al PSUC quan es va fer la unificació de socialistes i comunistes a Catalunya, l'any 1936.

Vicent Joaquim Fenollosa Casanova va treballar en una fusteria gran, amb molts operaris, i van reconèixer la seua vàlua passant del darrer al primer banc de fuster. Després va muntar fusteria pròpia, on van treballar els seus fills Virgili i Octavi. Primer es va instal·lar al carrer de Vidriol i després al carrer de Vilardell, molt prop del seu domicili particular, que era al número 18 del

carrer d'Hostafrancs. I mentrestant continuà tocant el clarinet i el requint, amb èxit notable, ja que, segons comentava ell mateix a la família, guanyava més diners amb la música un dissabte que tota la setmana en la fusteria.

A partir de l'arribada a Barcelona, la seua activitat política va perdre la intensitat que havia tingut a la Vall, però no hi ha dubte que continuava tenint-ne, perquè era prou conegut en els ambients socialistes. Ens serveix de mostra una altra anècdota d'Olga Carrió. Una anècdota que, com es veurà, la tocava de ben prop.

José María Carrió Català, originari de Xeresa, al costat de Gandia, treballava de cambrer en un vaixell que atracava regularment al port de Barcelona, i acudia a les reunions de l'Agrupació Socialista d'aquesta ciutat. Un dia, sentint-se atret per una xica, va preguntar a Pedro Mendoza (el marit de Rosario)

Final dels vint o principis dels trenta. Fusteria a Barcelona. Ajupit, Octavi Fenollosa; a la dreta, Virgili Fenollosa. Dalt, targetes de visita de V. Joaquim Fenollosa. (Arxiu descendents de Fenollosa Orença) ▲

Barcelona, finals dels anys vint. Vicent Joaquim Fenollosa amb una parella de la Vall sense identificar. (Arxiu descendents de Fenollosa Orenga) ▲

si la coneixia. Aquest li respongué:

—És Elvira, la meua cunyada!

—És filla de Vicent Joaquim Fenollosa? —va preguntar José María.

—Sí.

—Ara sí que la trobo més maca que mai!

José María Carrió Català i Elvira Fenollosa Orenga es van casar a Barcelona a primers de 1936, el mateix dia que Virgili Fenollosa Orenga i Pepita Genovès. Les dues parelles van anar a Madrid de viatge de nuvis, on estaven Rosario i Pedro Mendoza amb les seues filles. Als pocs mesos, quan acabaren el treball, la família Mendoza-Fenollosa va tornar a Barcelona. Pili, la filla menuda de Rosario, deia que volia tornar a Barcelona perquè a Madrid, com que parlava català, no l'entenia ningú.

Vicent Joaquim Fenollosa i la seua dona, Maria Rosa Orenga, van ser

a la Vall l'any 1936, segurament en primavera o començament d'estiu, com podem comprovar en la coneguda fotografia feta a la font de Sant Josep, en la qual veiem Amparo Melià, viuda de Pablo Iglesias, i coneguts socialistes de la Vall i altres pobles.

Cal suposar que l'adveniment de la Segona República va ser per a ell, que tant havia lluitat contra la injustícia i a favor de la llibertat i de la igualtat, un motiu d'alegria i d'esperança. Probablement estava convençut que, finalment, aquest país anava pel bon camí. Però s'equivocava.

Poc de temps després de fer-se la fotografia de Sant Josep, estant ja a Barcelona, li arriba la notícia que una part de l'exèrcit s'ha sublevat contra el govern de la República. El cop d'estat fracassa gràcies a la determinació dels treballadors i a una part de militars lleials. Tot i rebre l'ajuda incondicional de l'Alemanya nazi i la Itàlia feixista, durant molts mesos els rebelds no poden

controlar les zones més industrials i poblades d'Espanya.

La guerra serà llarga i dura, però des de juliol del 36 fins a finals del 37, el front queda lluny i, tant a Barcelona com a la Vall d'Uixó, s'hi viu relativament tranquil.

Tornem encara als records d'Olga Carrió. Els iaïos, Vicent Joaquim i Maria Rosa, acompanyats de la seua néta Pilar, filla de Rosario i nascuda el 1928, vénen a la Vall l'any 1937, a casa de la tia Consuelo, germana de sa mare i muller de Paco Ten Gregori. Pensen que a la Vall la situació és més tranquil·la i hi estaran més segures. Seixanta anys més tard, el 1997, rememoraran aquests mesos viscuts a la Vall quan es reuneixen a Mèxic, amb motiu de la visita de Consuelito Ten Orenga, filla de Paco Ten, i la seua família.

Hi ha poc més de cent quilòmetres, d'Anglès a Barcelona, però a primers de febrer del 1939 el viatge va ser dur i complicat. Tornar a contracorrent de la riuada humana que fugia cap a la frontera francesa va suposar un gran esforç en tots els sentits.

—L'oncle Virgili —diu Olga— lamentava, temps després, que hagué de fer coses que, si hagués anat tot sol, no les hauria fetes de cap manera: però no ens va dir mai quines coses eren.

Font de Sant Josep de la Vall d'Uixó. Anys 30. Acompanyats d'altres militants socialistes, hi veiem, asseguts, Maria Rosa Orenga, Vicent Joaquim Fenollosa i Amparo Melià, vídua de Pablo Iglesias. ▲

► Guimgamp, França, 1939. Refugiats espanyols. Baix per l'esquerra, Rosa Mendoza Fenollosa. La quarta xiqueta és Ligia Fenollosa, al seu costat està Pilar Mendoza Fenollosa amb la seua cosina Olga Carrió Fenollosa al braç. Elvira Fenollosa és la quarta persona per la dreta comptant de dalt a baix (cabell arrissat, fosc). Rosario Fenollosa a penes es veu darrere d'unes branques, a la part superior esquerra. (Arxiu descendents de Fenollosa Orenga)

A Barcelona es van quedar els iaïos i els oncles Virgili i Joaquim. «Quan vam passar la frontera per Portbou-Cervera, els gendarmes francesos ens van separar: les dones, Rosario i Elvira, i els xiquets, Rosa, Pilar, Ligia i Olga, per un costat; i els homes, per l'altre. A Octavi Fenollosa el van portar al camp d'Argelers; a les dones i els xiquets, a Guimgamp, a la Bretanya francesa, un poble amb alcalde socialista (Monsieur Voisin), que va condicionar una presó per a albergar els refugiats. Com que José María Carrió i Pedro Mendoza eren membres d'una lògia maçònica, gràcies als seus companys francesos van aconseguir no entrar al camp.

«Passats uns mesos, Octavi Fenollosa va eixir del camp. Prèviament, al mes de maig, tota la família, tret d'Octavi, lògicament, s'havia reunit a Olivet, al costat d'Orleans, reclamats per José María Carrió, que havia trobat feina al Café Europe.

Però el 14 de juny de 1939, Pedro Mendoza, Rosario Fenollosa i les seues filles van salpar en el vaixell Ipanema rumb a Mèxic. Van arribar a Veracruz el 7 de juliol.

«El dia que va arribar la carta amb la notícia de la mort del iaïo, Elvira ho va sentir tant que es va posar malalta

Efectivament, Vicent Joaquim Fenollosa Casanova es va morir al seu domicili de Barcelona, al carrer Hostafrancs, núm. 18, a les 14 h del dia 20 d'agost de 1939, segons l'acta de defunció, a conseqüència de "uremia". La seua dona, Maria Rosa Orenga Esbrí, va faltar el 5 de febrer de 1956, també a Barcelona.

Tots dos estan enterrats al cementiri de Montjuïc.

Retrobament familiar

Les dues famílies, la d'Elvira i la d'Octavi, van passar la Segona Guerra Mundial i, per tant, l'ocupació de França per l'exèrcit de l'Alemanya nazi, primer a Viàs (Llenguadoc-Rosselló), on vivia Carmen Casanova, una cosina del iaïo Vicent Joaquim. Hi van passar uns mesos, perquè després els van concentrar al camp d'Agde, primer, i al de Ribesaltes després. Al començament de 1942, gràcies que José María Carrió havia trobat feina en la construcció d'una presa, tots van eixir del camp de concentració i van anar a una granja de

Camp de refugiats d'Argelers. 1939. A la dreta, amb boina, Octavi Fenollosa Orenga. (Arxiu descendents de Fenollosa Orenga) ▼

Juny de 1945. Bons del PSOE per als refugiats Pedro Mendoza i Elvira Fenollosa per valor de cinquanta francs. (Arxiu descendents de Fenollosa Orenga) ▲

Vidal, prop de Saint-Julien-aux-Bois (Llemosí), on estigueren tranquils i sense problemes de menjar. Olga guarda bons records d'aquesta època de la seua vida.

Acabada la guerra, els germans volgueren reunir-se i els que estaven a França van optar per anar cap a Mèxic, perquè a França no trobaven feina. A finals de 1946, el vaixell *Duc Dumas* els portà de Le Havre a la Martinica i el *Colombie*, de la Martinica a l'Havana. Després, fent escala a Mérida, capital de l'estat de Yucatán, van volar fins a la Ciutat de Mèxic, on van arribar el 3 de novembre. Allí els esperava la família de la tia Rosario.

El retrobament fou molt emotiu. Olga, que ja tenia deu anys i s'havia fet a la vida en la granja francesa, no veia molt clar el canvi. Acabada d'arribar, li va cridar l'atenció un home dormint al carrer on havia de viure. Però, a poc a poc, es va acostumar al nou país i a la manera de viure diferent. Ara, setanta anys més tard, assegura que Mèxic li agrada. Encara viu al mateix carrer.

A Mèxic

Després de la Guerra Civil, a Mèxic hi van arribar molts exiliats espanyols. El 1939 el govern del president Lázaro Cárdenas els va donar tota classe de facilitats. Tenien molta activitat política i cultural, es reunien i parlaven en El Café Español, l'Orfeó Català, la Casa d'Espanya... Hi havia dues organitzacions rivals d'ajuda als refugiats: el SERE (Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles), que dirigia el socialista Juan Negrín, i la JARE (Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles), dirigida pel també socialista Indalecio Prieto.

Passava el temps, esperaven.

A *La verdadera historia de la muerte de Francisco Franco*, Max Aub escriu:

En 1945 todo parecía arreglado. No hubo tal. Algunos murieron, otros no aparecieron más por el café, trabajando. Llegaron más: de Santo Domingo, de Cuba, de Venezuela, de Guatemala, según los vaivenes de la política caribeña. Lo único que no variaba era el tema, ni el tono, de las discusiones:

- Cuando caiga Franco...*
- Aquello no puede durar.*

—Tiene que caer...
 —¿Ya leíste que...?
 —Es cuestión de días...
 De semanas, de meses —a lo sumo—. Los que dudaban
 acababan callando, apabullados....

Pedro Mendoza, Rosario Fenollosa i José María Carrió van continuar militant en el PSOE, a l'agrupació de Mèxic. José María es va integrar en la Lògia Chilam Balam. Els fills van estudiar al col·legi Madrid, amb mestres republicans espanyols exiliats. Olga va treballar a l'ambaixada republicana a Mèxic —aquest país no va reconèixer mai el règim de Franco—, fins que es va casar amb Juan Molas Segovia, metge i també socialista.

Octavi Fenollosa no va voler tornar a Espanya mentre estiguera Franco. Va tindre sort i va poder visitar la Vall l'agost de 1976, pocs mesos després de la mort del dictador.

Dues fotos de
 carnet de Vi-
 cent Joaquín
 Fenollosa
 Casanova i la
 seua esposa,
 Maria Rosa
 Orega. (Arxiu
 descendents
 de Fenollosa
 Orega) ▼

La memòria de Rosario viu en Olga

La conversa amb Olga i Ligia, el passat 2 de juliol,

fou especialment agradable. Ens ensenyaven fotos, les comentàvem, les històries i les impressions s'entremesclaven i se sobreposaven.

—Quan jo era petita —diu Olga—, la tieta Rosario m'explicava una anècdota que em feia molta gràcia. Una vegada que la policia buscava el iaio, com que no sabien on vivia exactament, van preguntar a un home que passava per la plaça de l'Assumpció.

—Escolti, vostè sap on viu Ximet el Xin?

L'home els va indicar la casa, situada a la mateixa plaça.

Aquell home era el iaio, però ells no el coneixien. Després de donar-los la referència exacta que li havien demanat, quina era la casa, el iaio va pujar al campanar i, des de dalt, va veure que els policies trucaven a la seva porta i se n'anaven amb les mans buides.

—Olga —preguntem—, per què li deien *Ximet el Xin*? D'on ve aquest nom, *el Xin*?

Barcelona,
 juliol del 2016.
 Olga Carrió
 Fenollosa. ▲

—La tieta Rosario em va explicar que el pare del iaio portava un mocador al coll amb un estampat format per unes figures que a la gent li semblaven com xineses.

Una anècdota tan trivial perviu a través dels segles, perquè aquest apel·latiu, *el Xin*, encara és ben viu a la Vall.

Conclusió

Açò és una primera aproximació a la vida de *Ximet el Xin*, és a dir, de Vicent Joaquim Fenollosa Casanova; casat amb Maria Rosa Orenga Esbrí, *Maria Rosa dels Formals*, i pare de set fills, dels quals en van sobreviure cinc: Rosario, Elvira, Virgili, Joaquim i Octavi. Tots ells van nàixer a la Vall d'Uixó i se'n van anar l'any 1914 a Barcelona, per a no tornar.

Ximet el Xin va continuar l'ofici del seu pare, fuster, i el va exercir tota la vida, va ser un bon pare i els seus fills el van estimar.

Però si ara ens recordem d'ell és perquè va creure en l'emancipació dels treballadors i dels humils, perquè, malgrat les adversitats, va lluitar per la llibertat, la igualtat, la fraternitat i la justícia social en moments difícils, perquè sempre va donar la cara, perquè moltes vegades va ser el primer a fer el pas exemplaritzant, perquè no el van doblegar mai, fins al punt d'haver de marxar de la Vall amb tota la família per a mantindre la dignitat. Ho va aconseguir.

Vicent Joaquim va iniciar una tasca a la Vall que, després de cent tretze anys, continua viva.

Barcelona, 1934. V. Joaquim Fenollosa a sa casa, c/ Hostafrancs, 18, 1. (Arxiu descendents de Fenollosa Orenga) ►

Barcelona, cementeri de Montjuïc. Ninxol i làpida de Vicent Joaquim Fenollosa Casanova, Maria Rosa Orenga Esbrí i Joaquim Fenollosa Orenga. ▲

Aigualit

Francesc Ribalta. Sant Lluc, de la predel·la del evangelistes del retaule de Portacoeli. Museu de Belles Arts de València. Oli sobre tela, 83 x 36 cm. La figura de l'evangelista que pinta la Mare de Déu de les toques, sol considerar-se com un autorretrat de Ribalta.

El pintor Francisco Ribalta

Estudio crítico de su obra pictórica

Lleonard Mingarro Fenollosa
(La Vall d'Uixó, 1866-1936)

Amb el desig de donar a conèixer els nostres autors, reproduïm un altre treball de Lleonard Mingarro tal com el va editar la Imprenta de J. Forcada de Castelló aquell l'any 1901. L'ortografia, la puntuació i l'ús de majúscules i cursives són els originals.

Lleonard Mingarro havia presentat aquest treball i altres al certamen literari convocat pel diari *Heraldo de Castellón* l'any 1901, però, descontent amb el jurat, que no havia atorgat la Flor Natural al seu poema *Brossa de riu*, va retirar totes les seues col·laboracions.

Enutjat, no sols va retirar les obres, sinó que les va publicar a part, a manera de provocació perquè tothom poguera ser conscient del que havia perdut el certamen.

LEONARDO MINGARRO FENOLLOSA

EL PINTOR Francisco Ribalta

(Estudio crítico de su obra pictórica)

Este trabajo ha sido retirado por su autor de manos del Jurado del GRAN CERTAMEN LITERARIO Y ARTÍSTICO del *Heraldo de Castellón*.

Fué presentado con el lema:

Pictore me fecit amor.

CASTELLÓN: 1901
Imprenta de J. Forcada
Magdalena, 12

A Paquito Pérez Dolz

NO HAY PLAZO QUE NO SE CUMPLA, NI DEUDA QUE NO SE PAGUE..... Tal habrás oído, y esto, unido á las repetidas promesas que á tu señor padre hice de solventar la deuda contigo contraída de escribirte, ha debido mantener en tí viva esperanza de que el repartidor de la correspondencia te trajera un día ú otro mi cartita con aquel «Provincia» en el sobre, delator de su procedencia. Ello es así; ya la misiva mía en tus manos, encomiéndola á tu benevolencia, pues se escribió á salga lo que saliere, que tan obligado me tienes con tu buen recuerdo y consiguiente dedicatoria de tu obra artística, que ni sé qué diga, ni qué deje que decir; ni cómo empiece, ni dónde acabe.

Ya de mi agradecimiento te diría tu señor padre en tiempo oportuno; no debió decirte mi opinión respecto de tu trabajo, porque, si de ello le hablé, no quedó autorizado para transmitírtela, ya que había de sobrar mi carta en tal caso. Mi opinión quedó reservada para escrita, y ahí va con toda la buena voluntad que debo á tu cariño: no veas en mis palabras una autoridad que no tienen; no son artículos de fé, y así, harás bien en oír, respecto de tus condiciones para las artes, á personas más idóneas que tu modesto amigo.

He visto muchas veces reproducir el retrato de Calderón de la Barca, y el que á tu mano se debe, es, en cuanto al parecido, uno de tantos; no hablo de él como copia, porque desconozco el original de que se ha tomado. Como dibujo, te diré que encuentro en él justeza en las proporciones; corrección en las líneas; firmeza en el trazado; rasgos, en fin, que delatan en tí condiciones de artista que no dudo sabrás aprovechar para tu bien, honra del nombre de tus mayores y gloria del pueblo cuyo hermoso cielo sirviera de dosel á tu lecho de pequeñín.

Quiero no hablar del estudio de luz que hay hecho en tu obra. Es cosa en la que no te aconsejo te metas muy hondo sin una acertada dirección, tanto más, cuanto es el claro oscuro en el lápiz lo que en la pintura el colorido; y el acierto y genialidad de uno y otro, no se logran sino con mucha práctica y el incesante estudio de la naturaleza, no siendo de fiar gran cosa el que se tomen por modelo fotografías ó dibujos de dudosa procedencia.

Y aquí acabaría mi cometido si no hubiera visto en tu trabajo, y no sabré decirte por qué especie de intuición, algo que me lleva un tanto malhumoradillo y que he de decirte con la franqueza que me es habitual.

Repito: tu obra me gusta, pero añadido á renglón seguido: tu obra no está todo lo bien que, yo juzgo, podías hacerla..... ¿Esto por que?

Sencillamente; porque has conocido demasiado pronto que vales algo y das por terminada tu obra, cuando, acabado el proceso artístico de la misma, debiera comenzar el mecánico de la corrección. Piensa, amigo mío, que las obras humanas son imperfectas y que *el trabajo de corregirlas es el castigo que Dios impone á la soberbia humana*.

* *
*

De esto que escribí en Febrero de 1899, no he de borrar ni una palabra.

En los dos años pasados desde entonces, has hecho evidentes progresos de los que debes la mayor y mejor parte á tu excelente profesor y que te hacen acreedor á que contribuya con mi modesto grano de arena á tu enseñanza artística, poniendo en tus manos este opúsculo por el cual te familiarices con el pintor notable de siglos pasados que viera la luz en la perla de la Plana, nuestro querido Castellón.

Si logras aprovecharte de mi modesto trabajo, me daré por pagado de haberlo escrito y tendré por grande honor haber puesto tu nombre en estas páginas.

Por esto hace votos,

El Autor.

Lámese en buen hora al reino de Valencia el de las flores, ó digan de él, Lucio Sículo, que es un *milagro de la naturaleza*; el andaluz Peralta, *temperatura del Paraíso*; *Campos Eliseos*, el P. Mariana, y Leto, *una de las mejores moradas del mundo para pasar alegremente la vida*. Preferimos decir, y con ser los dichos citados grandes verdades, ha de serlo mayor nuestra afirmación, que es patria de grandes artistas, ya que, como país del arte, lleva la primacia histórica la ciudad de los Césares y los Papas, la augusta Roma.

Siempre se distinguieron los naturales de este reino en el estudio de las bellas artes, pues son generalmente vivos, ingeniosos y aplicados, de grande imaginación, como buenos descendientes los más y sucesores todos de aquella raza oriental que invadiera á España en el siglo VIII enardecida por la fé religiosa del Islam. No poco contribuye á la exaltación de las facultades de su imaginación productora, la incomparable belleza de sus campos y la suavidad de los agentes naturales que constituyen el medio en que viven, así como lo templado de su clima, la limpidez de su cielo, el perfume de sus flores y la dulce poesía que encarnan sus tradiciones y los monumentos de su glorioso pasado.

En aquella edad de oro de nuestra patria en que la literatura y las artes lograron tan preeminente lugar en el mundo, había de

manifestarse seguramente el genio de nuestra región.

Vicente Juan Macip (Juan de Juanes), surge para crear la escuela valenciana de pintura. Antes que él y con regular acierto, pintaron Nicolás Falcó (primero de los valencianos que fueron á estudiar á Roma) y el beato Nicolás Factor, religioso sacerdote de la observancia de San Francisco; pero Macip elevó la escuela á su mayor esplendor después de haber aprendido en las obras de Rafael de Urbino en Italia, y en España, del divino Morales, aventajando á uno y otro en la frescura de color y en belleza de fisonomías é igualándoles en lo demás como sienta, en su *Museo Pictórico*, Acisclo Antonio Palomino. Pero esta primera grandeza de la escuela valenciana, queda pronto desvanecida: los discípulos de Macip, faltos de genio, bastardean la manera del maestro y pierden la corrección en el dibujo y desaparece, con ellos, la sublimidad de la expresión característica de las obras de Juan de Juanes, y aún, si de alguno de ellos puede hablarse en su favor como colorista, nota que parece perdurar hasta el presente, salvo algunos nombres gloriosos que, de tiempo en tiempo, han servido como de jalones que guíen á la historia en el camino seguido por el arte valenciano.

Resurge la escuela valenciana de pintura con Francisco Ribalta, que llega á Italia por hacerse digno del amor de una mujer, é inspirado en los grandes maestros del renacimiento, conquista un nombre ilustre, orillas del Tíber, y vuelve acá y levanta la postrada escuela dándole un nuevo carácter con su manera vigorosa, su brillante colorido, la corrección de su dibujo y expresión de las figuras, la composición de sus cuadros siempre magistral y adecuada al pensamiento que se propone presentar á la vista del espectador.

La fama de Francisco Ribalta, se extiende prontamente por todo el reino de Valencia y fuera de él, y el Patriarca D. Juan de Ribera utiliza las portentosas facultades pictóricas del artista castellonense y le encarga pinte la *Cena* (2) del altar mayor del Colegio del Corpus Christi, cuadro en el que aparece retratado el venerable hermano Pedro Muñoz en la cabeza de San Andrés y, en la de Judas, un zapatero llamado Pradas, con el que Ribalta estaba enemistado por la mala vecindad que le hacía fuera de la puerta de Cuarte, donde tenía su habitación el pintor. Del cuadro de la *Cena*, no cabe decir otra cosa sino que pasa por ser uno de los mejores que Ribalta produjo y que fué tal la celebridad de él, que Vicente Carducho fué á Valencia expresamente para

verlo y que le admiró hasta el punto de copiarlo para el convento de las monjas del Corpus (Carboneras), de la Corte, y, aunque del original y de la copia dice Palomino que, viendo uno y otro, ambos se tuvieran por de Carducho ó por de Ribalta, hay que confesar con D. Agustín Cean Bermúdez que, si bien hay bastante semejanza entre los dos cuadros y aún entre muchas obras de estos dos pintores, es mayor la suavidad que se observa en ésta y en las demás de Ribalta y, por lo que hace á la *Cena* de Carducho que no pudo llegar á la perfección del original en el que, aparte la suavidad que hemos advertido, es tambien de mayor corrección en el dibujo.

Otras pinturas de Francisco Ribalta hay en el Colegio del Corpus Christi, de Valencia, todas muy notables y dignas de la fama de su nombre que enumeranos en las notas de este trabajo, y las que pintó también para el convento de Santo Domingo, Carmelitas Descalzos, Capuchinos, San Miguel de los Reyes, San Francisco, San Agustín, Carmelitas Calzados, Nuestra Señora de Montesa (Temple), Monjas de Jerusalem, Santa Catalina de Sena, Catedral (Santa María de la Seo), Colegio de Santo Tomás de Villanueva y parroquias de Santa Catalina y San Martín.

Algunas de las obras que pintara Ribalta para los conventos mencionados y otras procedentes de diferentes partes, se guardan al presente en el Museo provincial de Valencia hasta el número de veintiocho. (3)

No pocas había en su patria, pues pintó, según dice Madoz, para la iglesia parroquial, un bellissimo cuadro para el altar de las Animas con una muy hermosa Gloria y dos ángeles sacando á las almas del Purgatorio, (2) y en el coro de la misma iglesia, existieron, procedentes del convento de San Agustín, un San Antonio Abad (que no hemos podido ver) igual tal vez ó el mismo que hoy posee el Museo de Valencia, y San Eloy y Santa Catalina, en un mismo lienzo.

Se conserva en la casa de la ciudad, el San Roque que pintó Ribalta para la ermita de este Santo, obra muy notable por la sobriedad de su composición, suavidad de tintas y corrección de su dibujo: la cabeza del perro que el Santo acaricia con su mano derecha, es un estudio acabado, honor del pincel que lo produjo. Nos parece ver el simbolismo de la peste en un conejo que parece huir de la proximidad del Santo.... ¿Se nos permitirá señalar en tan excelente obra de Francisco Ribalta algo que

no nos gusta? Un segundo término izquierda del espectador; algunos árboles no tan bien tratados como todo lo demás del cuadro y que suprimidos, hubieran dado más amplitud al horizonte y mayor belleza al conjunto.

Para el convento de Santo Domingo, hoy casa de Beneficencia de Castellón, pintó los cuadros de su retablo mayor, aunque algunos ponen en duda que fueran obra suya. No cabe negar que son de su estilo, dice de ellos Cean, y que aun cuando él no los hubiese pintado, se harían bajo su dirección por su hijo ó por alguno de sus aventajados discípulos, pues en la propia casa los hay de Gerónimo Espinosa en algunos retablitos antiguos. De Ribalta eran las pinturas del altar de San Luis Beltrán en el citado convento, si bien, como afirma el Sr. Balbas en su obra *Castellonenses ilustres*, no se tiene ahora noticia del paradero de los cuadros de Santo Tomás de Aquino, San Luis Beltrán, Jesús y la Virgen del Rosario que en esta iglesia vió Cean Bermúdez en el pasado siglo y que reputa como de la mano del ilustre hijo de Castellón de la Plana.

Cuatro tablas de mediano tamaño hay colocadas á los lados del altar mayor de la ayuda parroquia de la Sangre, obras de Francisco Ribalta, representando escenas de la Pasión del Señor.

El beso de Judas. Composición acabada; apropiada expresión de las figuras; fresca de color y adecuada entonación para la hora y lugar de la escena; precioso estudio de paños: alarde de claro-oscuro; dibujo correctísimo; idealidad en la figura de Jesús que ocupa el centro del cuadro al que no vacilamos en reputar por una preciosidad.

Flagelación de Cristo. Cuatro figuras bien entendidas; estudio de carnes magnífico; el cuerpo de Jesús en escorzo magistral y con una cabeza de primer orden y líneas fisionómicas que son acabada expresión del dolor tranquilo y resignado que hace adivinar la sublimidad de la Pasión.

Ecce-Homo. Todas las figuras muy bien dibujadas; Jesús sentado y desnudo el tronco, con sublime expresión de humildad. El cuadro es digno hermano de los anteriores.

Lavatorio de Pilatos. Es por la composición superior á los otros y soberbia la figura del empleado romano, que es un precioso estudio. La de Jesús, colocada entre sayones y atadas las manos á la espalda, está en actitud indiferente como el que se tiene muy sabido cuanto acontece y ha de acontecer. Un servidor de la casa de Pilatos echa agua sobre las manos de éste con

un jarro de la época y otro sostiene, con la mano derecha, la palangana que se apoya en las rodillas del pretor, mientras en la izquierda tiene el blanco lienzo con que ha de enjugarse. Es obra de correctísimo dibujo y de superior factura.

Procedente de la cartuja de Valdecristi, posee el Museo provincial de Castellón, instalado en el segundo piso del Instituto de segunda enseñanza, una obra de Francisco Ribalta, bien que para mejor conservarla se la ha colocado en el salón de la dirección del Instituto.

Es el celebrado San Bruno, obra á la que, si alguna puede igualar, ninguna del propio autor excede en mérito seguramente. De felicísima composición, de una suavidad de líneas encantadora; con una luz celeste de suave matiz al dar sobre la hermosa figura del Santo y Trinidad remate de la composición; más viva, más naturalista en las demás figuras y rembrant al herir los músculos de los ángeles del primer término de aquella gloria incomparable; armónicas gradaciones que son de efecto maravilloso y dan una tonalidad á la obra que constituye su mérito principal, con ser mucho el de la corrección de su dibujo, la colocación de las figuras, el desnudo de Cristo en brazos del Eterno, la angélica expresión del Santo fundador arrobado en la extática contemplación de la Divinidad. Las guías extranjeras citan, no sin fundado motivo, esta obra de Ribalta como digna de ser estudiada y la hacen lo más notable de lo que los *turistas* ven en la ciudad capital de nuestra provincia.

La obra pictórica de Francisco Ribalta fué tan fecunda que á la sola enumeración de los cuadros conocidamente suyos, se hace difícil creer que pudiera producir tantas obras en los años de su vida.

Aparte de lo hasta aquí dicho, trabajó para las parroquiales de Andilla, Algemesí y Torrente; para la igeia de San Juan Bautista, de Morella; las cartujas de Porta-Coeli y Valdecristi; para el convento de monjas de San Martín, de Segorbe; el de Santa Catalina, de Zaragoza, y el de los Mínimos, de Toledo: existe una obra suya en el palacio de San Ildefonso, y, en Madrid, las hay ó hubo en los Carmelitas Descalzos, en Monserrat (hospital de Aragón), San Felipe el Real, Colegio de D.ª María de Aragón y cuatro de ellas se guardan en el Museo del Prado. (4)

Entre los cuadros que de Francisco Ribalta guarda el Museo provincial de Valencia, son los más notables la famosa

Concepción del suprimido convento de San Felipe Neri y la Virgen de Porta-Coeli; la Resurrección del Señor, San Antonio Abad, San Francisco abrazado á Jesús Crucificado, la Crucifixión y San Isidro labrador, procedentes de los monasterios de Porta-Coeli, Capuchinos, San Miguel de los Reyes, Santo Domingo y otros. Hay allí, también, dos figuras de tamaño natural, copias de un gran tríptico perdido de Sebastián del Piombo, del que se supone ser parte el cuadro del Museo del Prado que representa la *Bajada de Jesucristo al seno de Abraham*. Existen fundadas dudas acerca de la autenticidad del original; pero advirtiéndose de las copias de Ribalta que otra del mismo tríptico existió en pequeñas dimensiones, en tabla, en la iglesia de Monserrat en Madrid, donde lo vió Cean Bermúdez, y, después, no ha podido encontrar el Sr. Madrazo.

Palomino tenía en mucho las obras de Francisco Ribalta. Nos lo indica con lo que dice a propósito de las que en su tiempo había en el Colegio de D.ª María de Aragón y en el convento Real de San Felipe, de Madrid:

«Pero porque no carezcamos en la Corte de pintura pública de Ribalta, nos deparó la Providencia dos tan superiores, que no se pueden mejorar; pues para que ninguna de ellas supere á la otra, ambas son una misma repetida, y es la efigie de Cristo crucificado del tamaño natural..... y no se sabe cuál es mejor, salvo que la de D.ª María de Aragón, está muy mal parada del temporal.»

Pero no es solo el autor del *Museo Pictórico* el que hace el elogio del ilustre hijo de Castellón; cualquier escritor que tenga necesidad de nombrarle, lo hace en tales términos de alabanza que dan bien á conocer la favorable unánime opinión que de la obra pictórica se tuvo en todo tiempo.

Miñano, que le nombra varias veces en su *Diccionario Geográfico-Estadístico*, lo hace siempre con frases laudatorias; así, entre otros párrafos de su obra, se lee: que «en la capilla de la Concepción de la parroquia de San Martín (Valencia), está la famosa tabla del entierro de Cristo, de Ribalta, cuya obra bastaría por sí sola para inmortalizar á este insigne profesor». Y ¿qué mucho, si se cuenta de él cierta anécdota recordada por Cumberland y Stirling, transcrita también en la obra de Palomino, en la cual aparece como rival de Rafael, ya que sus obras se tomaban como de mano del inmortal pintor de las vírgenes de la Rosa, del Pez y la Perla, que así se llaman por serlo del arte

seguramente? (5)

De Mercey, en sus *Etudes sur les beaux arts*, hace grandes y merecidos elogios de una de las varias repeticiones que hizo Francisco Ribalta de su célebre cuadro la *Cena*, repetición que existía en la famosa colección del mariscal Soult, y todos cuantos de arte retrospectivo se ocuparon, nacionales y extranjeros, tienen en sus escritos un lugar preeminente para el nombre del artista castellonense, al que consideran como digno sucesor de Juan de Juanes en la escuela valenciana de pintura.

Y vengamos á la manera general de pintar que tuvo el autor de tantas obras notables.

Todos los que de Ribalta escribieron, bien que siguiéndose unos á otros y tomándolo de Palomino, nos dicen que se confunden las obras del padre con las de su hijo Juan, pero añadiendo que la manera del padre era más definida, y más suelta y golpeada, en cambio la del hijo, si bien en algunos cuadros puede haber confusión, como existe la notada entre las obras de Francisco Ribalta y las de Vicencio Carducho, en la mayoría, la diferencia es bastante notable y suficiente á distinguir unas de otras. La pureza de líneas de Francisco Ribalta, no se encuentra en Juan, su hijo, ni tampoco en Vicencio; la confusión solo puede dimanar de la doble manera que las obras de Francisco Ribalta revelan en él, al decir de sus biógrafos, que no es doble según nuestro modo de ver, como demostraremos oportunamente. Parece, unas veces, inclinado al idealismo italiano y entonces recuerda á Rafael, á los Carraccis y á Sebastián del Piombo, de quien debía ser muy afecto, y es cuando sus producciones tienen muchos puntos de contacto con las de Carducho, representante en España de esta escuela. Pinta, otras, con ese naturalismo tan propio de los españoles y no puede por menos que parecerse á Juan Ribalta, que es genuinamente español en su manera, porque no tiene que sujetarse al prejuicio que supone el estudio *de visu* de la escuela italiana.

Cean Bermúdez quiere observar que se notaba en las obras de Francisco Ribalta, variedad en el colorido y modo de pintar, pues hay algunas detenidas y que pecan por cierta dureza y, en cambio, otras son de buenas tintas y empaste, de cuya calidad cree Madrazo que no solo consiste en que las primeras pudieran ser de sus discípulos Bausa, Castañeda y otros, (6) como opina Cean, sino que solicitado el genio de Ribalta en

sentidos opuestos, domínale unas veces el recuerdo de las obras estudiadas en Italia y, otras, le seduce la brillantez de colorido de los artistas venecianos, flamencos y españoles. Admitiendo esta dualidad de maneras, dos obras tipos de sus opuestas tendencias, pero las dos hermosas y acabadas, son la *Cena* que recuerda por su grandiosidad á las obras de los maestros romanos y su *San Francisco* existente en el Museo del Prado que pintó para el covento de Capuchinos, de Valencia, en la que, por su naturalismo y la brillantez y energía del color empleado, muestra ser el precursor de Espinosa y Ribera, sus discípulos, de Tristán y del incomparable Velázquez.

Jamás esto puede ser en menoscabo del celebrado artista castellonense, pues que aparte de que sin ello pudiera caerse en el amaneramiento, grave defecto en la producción artística, doble mérito constituye pintar unas veces, de modo que los inteligentes tomen sus obras por de la mejor escuela italiana y las confundan con las de Rafael y Sebastián del Piombo y, otras, haga de una valenciana de ojos con llamaradas de fuego y tez de rosa, una *Verónica* ó una *Santa Teresa*, como dice muy bien uno de los biógrafos de Francisco Ribalta.

No tenemos la pretensión de hacer creer á nadie que hemos estudiado todas las obras hoy conocidas como del pintor objeto de este trabajo: no pasarán muchas de tres docenas las vistas y de docena y media las estudiadas detenidamente, pero creemos son las suficientes para permitirnos tener opinión propia, bien que ésta sea desprovista de toda autoridad. Esas dos maneras de que nos hablan, no están tan distantes entre sí que no nos hagan creer que la manera de Francisco Ribalta es una y única, con mayor ó menor acierto concebidas, unas veces; llevadas á su término, otras. Semejan de escuela italiana las de composición compleja, porque, con su buen instinto, supo comprender que, los grandes pensamientos, necesitan de una idealidad que solo en aquella escuela solían encontrarse; pero cuando una figura es la dominante en el asunto, lo encarna tan perfectamente, que el naturalismo se impone para hacer una creación que vaya más allá de los sentidos y hiera la imaginación y el sentimiento del que la contemple. Y ni la imitación de los grandes maestros del renacimiento que en Francisco Ribalta se quiere ver es tal, sino propia manera de tratar ciertos asuntos, ni su naturalismo otra cosa que adecuada manera de dar forma á otras concepciones de su genio.

¿Y qué más hemos de decir que no sea repetición de lo que al reseñar alguna de las obras de Francisco Ribalta hayamos ya dicho, que no sean vulgaridades ó lugares comunes que se dicen de quien se quiere elogiar á toda costa?

Bastará para terminar nuestro trabajo, sin que éste rebase los límites propios de un estudio dedicado con preferencia á los que no hacen de la pintura ó de la crítica pictórica una profesión, que se diga que Francisco Ribalta es segundo entre los profesores de la escuela valenciana, y cuéntese como primero á Macip que supo crearla; pero primero, á su vez, porque la dió nuevo impulso, la levanto de su caída é inició en el arte á Españolito y á Espinosa y á los dos Marzos é imprimió un nuevo carácter al arte pictórico que aún al presente conserva para gloria de la madre patria.

NOTAS

(1) *Francisco Ribalta.*— *Noticia biográfica.*— Ya no cabe discusión acerca de la patria de este eminente pintor. Apesar de la duda de Jussepe Martínez en sus *Discursos practicables*, que sin afirmar nada por su cuenta dice no se sabe positivamente si fué catalán ó valenciano; apesar también de Palomino que, con asignarle por patria el reino de Valencia, lo hace con la vaga expresión de que nació en un lugar *tres leguas distante de la raya de Cataluña*, lo cual no es cierto con respecto á Castellón de la Plana, la tradición constantemente mantenida en esta ciudad apoyada con la partida de bautismo que vió Ponz en el archivo parroquial y las investigaciones que de los bienes del padre de Francisco Ribalta hizo el ilustrado é infatigable cronista del ayuntamiento de la capital de nuestra provincia, son títulos más que suficientes para que Castellón recabe para sí la gloria de haber visto en ella la luz uno de los primeros maestros de la escuela valenciana de pintura.

La partida de bautismo que copió Ponz, está sacada del folio 192 del primer tomo del libro de bautismos de la iglesia parroquial de Castellón que comprende desde el año 1542 al 1563 y dice así:

«A II de juny (*III lee Ponz*) fonch batejat françés ribalta fill de pere ribalta, padrí lo sor. andreu coll notari, madrina monserrat pinella y de museros.»

Como puede observarse, falta en el documento el año.

Marcos de Orellana, copia del propio libro otra partida en la que dice haber nacido un Francisco Ribalta en 25 de Marzo de 1551, ser hijo de Francisco y le asigna otros padrinos. Suponiendo es la verdadera la que leyó Ponz, nacería el célebre pintor después de 1551 y en uno de los años que pudieran caer entre el folio 134, lugar de la que trae Orellana y el 192 que es el de la otra; con lo que, con un pequeño cálculo aproximado, puede afirmarse que, la partida de bautismo, hace referencia al 2 de Junio de 1555, año que pone en la obra *Castellonenses ilustres* el ya citado Sr. Balbas, en cuya obra y merced á investigaciones y deducciones atinadas, da á Francisco Ribalta por apellido materno el de Castell.

Muy joven pasó á Valencia á estudiar la pintura, para cuyo arte manifestó alguna disposición é inclinaciones. La historia, que ha conservado el nombre de Ribalta, ha sido poco piadosa para con el de su maestro y suegro que es totalmente desconocido, pues aunque Miñano en su *Diccionario Geográfico-Estadístico* le hace discípulo de Macip (Juan de Juanes), nos inclinamos á creer que lo sería de alguno de sus discípulos, si bien pudo estudiar con uno y otro maestro.

Parece ser que, en sus principios, no hizo grandes progresos en el arte y cuenta la tradición que, enamorado de Isabel, hija de su maestro, pidióla á éste por esposa, petición que le fué negada en razón á que el padre deseaba casarla con artista de mayores méritos que el pretendiente, y que, picado con esto, el joven Ribalta en su amor propio y contando con la promesa de la que fuera después su esposa, de aguardarle tres ó cuatro años, dejó el discípulo á

Valencia por marchar á Italia, en donde estudió con no poco aprovechamiento las obras de Rafael, los Carraccis y Sebastián del Piombo, muy especialmente.

De Francisco Ribalta, pues, puede decirse lo que al pié del retrato de Metzys escribiera Lampronius: *Pictore me fecit amor*.

Volvió a Valencia después de haber adquirido en Roma justa fama y reputación de excelente artista y aquí de la novela más ó menos histórica que le presenta de improvisó en casa de su antiguo maestro en ocasión de estar éste ausente. Entra Ribalta en el estudio y tras de algunas horas de afortunado trabajo, da por terminado de manera genial y prodigiosa un cuadro bosquejado por el maestro, corrigiendo la pesadez de las figuras, quitando la sequedad de las líneas y produciendo, en fin, una de aquellas Madonas de Rafael (pues de la figura de la Virgen con el niño Jesús se trataba), inimitables en su gracia y ligereza. Vuelve el maestro y se extasía en la contemplación de aquella obra sorprendente que no sabe quién ha pintado, pues el autor ha desaparecido del estudio al apercibirse de la vuelta del padre de su amada, el cual dice á Isabel que el que aquello había pintado sí era digno de su mano y no el bisoño Ribalta; pero sacado de su error por su hija, el matrimonio se concierta y se verifica luego, no sin haberse divulgado la aventura.

Poco tardó en ser Francisco Ribalta ventajosamente conocido como excelente profesor y sus producciones demandadas en todo el reino de Valencia y aún fuera de él.

Vivió hasta el 14 de Enero de 1628 y parece imposible que desde su vuelta de Italia produjera tantas obras como se conocen por suyas, que no son todas, ni con mucho las debidas á su pincel. No se sabe la familia que dejaría aparte de su hijo y discípulo Juan, fallecido en el mismo año que él y de una hija que casó con otro de sus discípulos, el pintor Gregorio Castañeda, el cual murió el año siguiente al de su suegro y cuñado.

De la obra pictórica de Francisco Ribalta, nos ocupamos en el cuerpo escrito de este trabajo.

(2) Relación de los cuadros que se conocen como de Francisco Ribalta y otros que se sabe pintó:

VALENCIA

Para el convento de Santo Domingo

San Vicente Ferrer; de medio cuerpo.

David degollando á Goliat.

La Asunción de la Virgen.

San Vicente Ferrer, predicando.

San José, trabajando de carpintero.

Cristo crucificado entre los dos ladrones.

San Pedro mártir.

San Leonardo en el aula de Teología.

Santa Inés de Monte Pulciano.

La Santa Faz.

Retrato del venerable Domingo Anadón, portero del convento.

La Coronación de la Virgen.

San Andrés Apóstol.

Retrato de V. P. Fr. Juan Micó.

Se le atribuye otro cuadro que representa al Beato Nicolás Factor, cuando vió subir al cielo el alma de San Luis Beltrán.

Carmelitas Descalzos

Tres grandes cuadros con figuras de tamaño natural, representando el descendimiento de la cruz, la prisión del Señor, y su bajada al limbo ó seno de Abraham, copias de Sebastián del Piombo.

La Virgen mostrando su Hijo al hermano Francisco del Niño Jesús.

Retrato del Beato Juan de Ribera.

Un religioso con una azucena en la mano.

Capuchinos

San Francisco recostado en humilde cama y un cordero que sube á ella; en lo alto un ángel que toca la cítara.

San Miguel de los Reyes

El famoso cuadro de San Bernardo con la Virgen.

San Francisco

Un ángel custodio.

San Agustín

Un apostolado.

Carmelitas Calzados

Santa Teresa.

Jesús, María y José.

Un Salvador; tamaño natural.

El Temple

La Asunción de la Virgen.

Monjas de Jerusalem

Un Salvador; imitación de Juan de Juanes.

Santa Catalina de Sena

Un crucifijo.

San José.

Catedral

El martirio de San Lorenzo.

Colegio de Santo Tomás de Villanueva

El Santo sentado y unos colegiales arrodillados.

Colegio de Corpus Christi

La Cena del Señor.

Jesucristo acariciando á San Vicente Ferrer con acompañamiento de ángeles.

Dos retratos del Patriarca; uno de ellos difunto y que se guarda en la celda que habitara el Beato.

Martirio de San Mena.

La oración del huerto.

Parroquia de Santa Catalina

Dos cuadros relativos á la vida de la Santa.

Las ánimas del Purgatorio.

San Vicente y San Antonio Abad.

San Martín

El Sepulcro de Cristo; con varias figuras.

San Mena y otro que hubo de Todos los Santos, según un tomo de Curiosidades del archivo del Colegio de Corpus Christi.

Monjas Dominicas de Carcagente

Quince lienzos en el retablo mayor, representando los misterios del Rosario y una Virgen.— Fueron pintados para la capilla del Rosario del convento de Santo Domingo, de Valencia, y se vendieron por ser pequeños á las monjas de Carcagente por 200 libras.

Parroquia de Andilla

Los principales misterios de la vida de la Virgen, pintados en el exterior é interior de las puertas del retablo mayor.

Parroquia de Algemesí

Los lienzos del altar mayor, con figuras del tamaño natural, relativos á la vida de Santiago el mayor y una *Cena* en el zócalo.

Parroquia de Torrente

Varias pinturas de la Pasión en un gran retablo.

Parroquia de San Juan Bautista de Morella

San Roque; en el altar mayor.

Cartuja de Porta-Coeli

Pinturas del altar mayor y un Salvador imitación de Juanes.

San Juan Bautista.

San Bernardo, con el sacrificio de Abraham.

Cartuja de Valdecristi

San Bruno. El Santo tiene varios cartujos alrededor; dos de ellos de hábito, otros con ornamentos de dignidades de la iglesia: en lo alto el Eterno con el Hijo en los brazos y el Espíritu Santo en forma de paloma; la Trinidad en una bellísima Gloria y rodeada de ángeles y serafines.

Los celos de San José.

Monjas de San Martín, de Segorbe

Los cuadros de los siete altares de esta iglesia los pintaron los Ribaltas, padre é hijo. Cean dice son de Francisco Ribalta:

Bajada del Señor al seno de Abraham.

San Miguel.

San Martín.

VALL DE UXÓ

San Francisco de Asis.— Propiedad de los herederos de D. José Gisbert Meseguer.

MADRID**Colegio de Doña María de Aragón**

Un crucifijo.

San Felipe el Real

Otro crucifijo.

Carmelitas Descalzos

Nacimiento de Jesús.

Aparición de Cristo en el Castillo de Emaus.

Montserrat (Hospital de Aragón)

Una reproducción en pequeño de los tres grandes cuadros que pintó para el convento de Carmelitas Descalzos, de Valencia, copias de Sebastián del Piombo.

Palacio de San Ildefonso

Un Santo ermitaño.

Mínimos de Toledo

La crucifixión del Señor.

Convento de Santa Catalina, de Zaragoza

El Señor con la cruz acuestas, apareciéndose á San Ignacio de Loyola.

CASTELLON

Existen hoy en esta ciudad los cuadros siguientes:

San Bruno. (En el Museo provincial.) Procedente de la cartuja de Valdecristi.

San Roque. (Casa de la ciudad.) Procedente de la ermita de este Santo.

Cuadro de las Animas. (Iglesia parroquial.) (a)

San Eloy y Santa Lucía. (Coro de la iglesia parroquial.) Procedente del convento de San Agustín.

Cuatro tablas con asuntos de la Pasión. (Ayuda parroquia de la Sangre.) Ya descritas.

Es de la escuela de Ribalta un cuadro que representa á Cristo crucificado que se guarda en la ermita de Nustra Señora de Lidón

Se ignora el paradero, como se dijo, de los cuadros de Santo Tomás de Aquino, San Luis Beltrán, Jesús y la Virgen, del convento de Santo Domingo que Cean vió y dió como de Francisco Ribalta en el siglo pasado.

(3) Cuadros de Francisco Ribalta que se guardan en el Museo provincial de Valencia:

La Asunción de la Virgen. (Notable.)

Nuestra Señora de Porta-Coeli. (Notable.)

Cristo entre dos ladrones. (Notable.)

La Resurrección del Señor. (Notable.)

San Antonio Abad. (Notable.)

San Francisco abrazando un crucifijo. (El mejor que de Ribalta guarda el Museo.)

San Juan Bautista. (Notable.)

La Transformación del Señor.— Copia de Rafael. (Notable.)

La Virgen con el niño dormido y varios ángeles.

(a) De tal modo está este cuadro colocado y en tan mal estado de conservación, que su estudio se hace de todo punto imposible. Se me dice que no debe ser de Francisco Ribalta, pero las razones aducidas no me parecen suficientes á negar lo dicho por anteriores críticos de arte que pudieron verlo en mejor estado y colocación apropiada, pues es notorio, no siempre estuvo en el propio lugar en que ahora se guarda.

San Gregorio.

San Lucas.

San Pedro Apóstol.

Otro id.

Una Concepción. (Notable.)

Otra id. (Notable.)

San Juan Evangelista.

Martirio de una Santa.

San Bruno. (Notable.)

San Mateo.

San Isidro Labrador. (Notable.)

La calle de la Amargura.— Copia de Sebastián del Piombo. (Notable.)

Varios retratos de Doctores de la Iglesia y otros personajes.

Hay otros lienzos difíciles de adjudicar á uno ú otro de los Ribaltas ó á sus discípulos por su estado de deterioro, bien que se vé en ellos ser de la misma escuela.

(4) Obras de Francisco Ribalta existentes en el Museo del Prado:

83.— *Cabeza de un alma en pena*.— Alto, 2 piés, 1 pulg.; ancho, 1 pié, 8 pulg.

84.— *Cabeza de un alma bienaventurada*.— Alto, 2 piés, 1 pulg.; ancho, 1 pié, 8 pulg.

100.— *Nuestro Señor difunto*.— Está sentado sobre el sepulcro y sostenido por dos ángeles que lloran su muerte. (*Publicado en la colección litográfica de venta en la entrada del Museo.*) — Alto, 4 piés, 1 pulg.; ancho, 3 piés, 2 pulg., 6 líneas.

163.— *San Francisco de Asís*.— Estando en su lecho enfermo de una grande melancolía, se le aparece un ángel que le consuela con la música melodiosa de su laud.— Alto, 7 piés, 4 pulg.; ancho, 5 piés, 8 pulg.— (Madrado.— *Catálogo de la obras del Museo del Prado*.)

Además señala el Sr. Madrazo con el núm. 1853.— *San Vicente Ferrer*, de autor anónimo, pero de la escuela de Francisco Ribalta. (a)

(a) Francisco Ribalta fue también un grabador inteligente. Siendo dudoso que Fr. Doménech fuese valenciano, resulta que Ribalta es el primero de los grabadores de nuestro reino que firma sus obras, y esto ocurre á fines del siglo XVI. De él se conoce solamente un Sacrificio de Isaac, al agua fuerte, notabilísimo por más de un concepto, según afirman Puig Torralba y Martí Grajales en unos artículos sobre «Orígenes del grabado».— La lámina tiene 17 por 22 centímetros, hecha con el vigor y maestría que puede observarse en todas las obras del pintor castellanense. Este grabado obra en poder del erudito bibliófilo D. Juan de la Cruz Martí y de desear sería su reproducción, hoy que con el fotograbado á tan poca costa pudiera obtenerse.

(5) Anécdota referente á una obra de Francisco Ribalta.— Dice Palomino en su *Museo Pictórico*:

«Y así sucedió, que habiendo hecho un Cristo crucificado para un señor Nuncio de estos reinos, éste lo llevó á Roma; y habiéndolo mostrado á uno de los mejores pintores de aquel tiempo, admirándolo mucho, exclamó diciendo: *Oh divino Rafaelo!* Juzgando ser de mano de Rafael. Y habiéndole asegurado el Monseñor, que era de mano de un español, volviéndolo á examinar mucho, concluyó diciendo aquel adagio vulgar español: *Que verdaderamente donde yeguas hay, potros nacen.*»

(6) Discípulos de Francisco Ribalta.— Lo fueron entre otros:

Juan Ribalta (su hijo) (a), Tomás Carbonel, Antonio Brigue, Gregorio de Casteñeda (que casó con una hija de Ribalta), Andrés y Urbano Marzo, Gregorio Bausá, Gerónimo Rodríguez de Espinosa, José de Ribera (*el Spagnoletto*).

(a) Juan Ribalta nació en Valencia en 1597. Estudió la pintura bajo la dirección de su padre con tan buena fortuna, que á los dieciocho años ya se dió á conocer como pintor notable con un cuadro destinado á San Miguel de los Reyes, representando la Crucifixión del Señor, que causó la admiración y entusiasmo de los inteligentes. Se halla en el Museo de Valencia firmado de este modo: *Joanes Ribalta pingebat et invenit 18 aetatis sue anno 1615*.

Murió en el propio año que su padre, el 10 de Octubre, y con solo haber vivido treinta y un años, produjo un gran número de obras notables, pintando muchas de ellas para el monasterio de la Murta por encargo de D. Diego de Vich. Para este monasterio pintaron el padre y el hijo, juntamente, una muy celebrada Santa Cecilia.

Juan Ribalta era también poeta y obtuvo un premio en 1620 con motivo de las fiestas de la beatificación de Santo Tomás de Villanueva, para las que escribió unos versos.

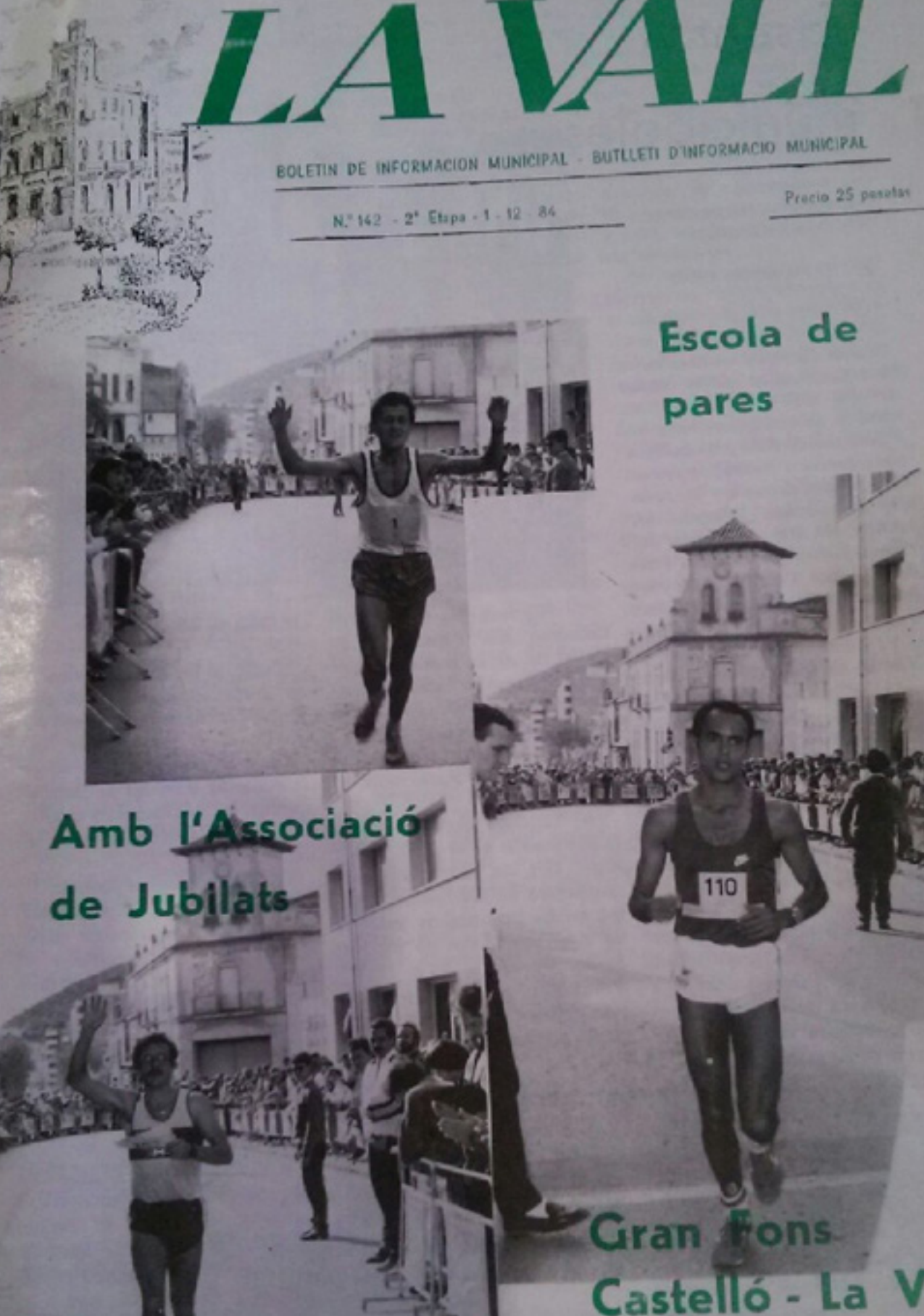
FÈ DE ERRATAS			
Pàgina	Línea	Dice	Léase
III	6	viva esperanza	viva la esperanza
•	23	artículos	artículo
IV	10	hay	has
•	27	Sencillamente;	Sencillamente
7	12	verdades,	verdades
8	26	sienta	siente
9	5	aún, si	aún si
10	24	las que pintó	las pintó
16	12	de la obra	de su obra
•	26	llaman	llama
17	16	hijo, si bien	hijo. Si bien

Fe d'errates
del text origi-
nal, a la part
superior.
Baix fe d'er-
rates a la
present trans-
cripció. ►

Página	Línea	Dice	Léase
153	5	viva esperanza	viva la esperanza
153	19	artículos	artículo
154	1	hay	has
154	14	Sencillamente;	Sencillamente
155	11	verdades,	verdades
156	10	sienta	siente
156	16	aún, si	aún si
157	15	las que pintó	las pintó
160	28	de la obra	de su obra
160	40	llaman	llama
161	15	hijo, si bien	hijo. Si bien

Francesc Ribalta. Crist mort sostingut per àngels, còpia d'un original de Joan de Joans. Museu del Prado. Oli sobre tela, 113 x 90 cm.

Memòria d'un corredor de fons

Aproximació a la història de l'atletisme a la Vall d'Uixó, dels anys 70 fins a l'actualitat

David Julià Navarro

L'any 1978 vaig passar a estudiar batxillerat a l'Institut Honori Garcia. M'havia criat vora la carretera del Carbonaire, quan encara es jugava als carrers hores i hores, quan els carrers començaven a asfaltar-se al ritme del desenvolupament econòmic i encara podíem sortejar els pocs cotxes que passaven per la carretera i que avançaven ràpidament el creixement del poble, quan les xarxes socials eren jugar a santets, al fendri, a futbol en qualsevol lloc, al xurro-va, a conillet amagat, al bali, o, en estiu, a banyar-se a la bassa del Roig, a la bassa de la Taüt, on entraves net i eixies brut, a la bassa del Ximberlí, o a la piscina de Sant Josep.

Recorde aquells pantalonets curtets que s'estilaven, amb un foradet al mig perquè quan tinguérem ganes de pixar no ens pixàrem damunt; o les escapades per la muntanya buscant deixalles de la guerra, com si fórem arqueòlegs ansiosos davant de cada troballa, de cada tros de ferro i passant-nos els uns als altres les coses que trobàvem; també, com no!, la tradició d'anar

a collir lledons a Aigualit i quan a vegades, de sobte, apareixien alguns més majors i te'ls furtaven, aprofitant-se de la seua força i edat i sempre que no hagueres pogut fugir corrent per la muntanya; o les fogueres de Sant Joan, quan eren fogueres i no com ara: aleshores havies de fer guàrdia a la foguera, si no, venien els més majors o d'un altre carrer i li botaven foc, sense el teu permís i sense bombers.

El pas a l'institut em va iniciar a l'atletisme. Era la primera vegada que coneixia un professor d'educació física i tindríem dues classes a la setmana de gimnàstica. Li deien Manuel Muñoz i el segon dia de classe ja ens va fer pegar trenta-cinc voltes a l'institut. Les vaig acabar com vaig poder i en dos o tres dies quasi no podia ni caminar. Aquest professor era més dur que les pedres, ens seguia pel pati, entrava al bar de l'institut per si algú s'hi amagava per a no fer les voltes que tocava i fins i tot agafava alguna Derbi Diablo i pegava voltes a l'institut a vore que aguantava.

Inici d'una cursa a la plaça del Mercat a finals de la dècada dels anys setanta.
▼

Voltes populars a peu

Eren els primers anys de la democràcia i a la Vall, cap a l'estiu, se celebraven les primeres setmanes culturals, que introduïren les primeres voltes populars a peu. I allí fèiem cap molta gent i molts

ens iniciàrem en eixes voltes populars de la setmana cultural, una d'elles guanyada per Manolo Montes. En poc de temps, un grupet heterogeni per l'edat i l'ofici ens anàrem coneixent i es proposà fer un club d'atletisme. En aquella època solíem eixir a entrenar des del poliesportiu, cada vesprada apareixien uns o altres i eixíem vers l'horta: Vinambrós, la Punta, les Clotxes, Fondegulla, la volta al cementeri de Xilxes, el camí de Cabres, etc. En hivern se'ns feia de nit pegant alguna d'eixes voltes i, si algú es queixava del cansament, el gran Ximo Vilalta tenia el remei: «Qui no puga que s'assente.» Altres vegades fèiem voltes al Carmadai o per fora del camp de futbol de Mangriñan, perquè eren zones il·luminades i podíem fer sèries i entrenar, malgrat la frescor humida de la nit. Fins i tot fèiem sèries de mil i de dos mil als pinets del Carmadai.

Club d'Atletisme la Vall

Amb la constitució del Club d'Atletisme de la Vall, l'Ajuntament ens deixà com a seu el primer pis de l'edifici del Centre que confronta amb l'UGT, davant la farmàcia, un local que havia sigut successivament caserna de la Guàrdia Civil, seu de la Creu

Guanyadors per equips de la mitja maratón de Sagunt (1982). D'esquerra a dreta, David Julià, Antoni Fas el Siu, Rafael Argamasilla, José López Suárez Kulu, Francisco Hernández Cordellat el Roget d'Alcàsser, Vicente Calle i José Lluch el Paeller. Baix Manuel Benítez. ▼

Roja i secció d'Urbanisme de l'Ajuntament. En aquella època començaren les voltes de Sant Isidre: cros, voltes populars per dins del poble, per Sant Josep, etc., i també les voltes a peu al Carbonaire i al barri Toledo.

Els primers anys del decenni 1980-90 es consolidà el club d'atletisme amb les seues participacions a la Vall i arreu del país, entre les quals cal recordar el triomf per equips en el gran fons internacional de Setaigües (1981), la mitja maratón de Vila-real o la volta a la Foia d'Onil, i la participació en proves de pista a la universitat laboral de Xest, el Saler i la pista de cendra del vell Castàlia a Castelló.

A poc a poc, l'escola d'atletisme donava fruits. En alevins, infants i cadets, destacàrem a nivell provincial, autonòmic i nacional, amb campions d'Espanya en diferents categories. Les xiques també destacaren, guanyant fins i tot en cadetes una de les proves més antigues i prestigioses de l'atletisme espanyol, català i internacional: la gran Jean Bouin de Barcelona (l'any 1987), amb Beatriz Molina, Alicia Tablado y Eva Alcón.

Començàrem a participar en cros a escala provincial, autonòmica i nacional, primer equipats amb samarreta negra, després roja i posteriorment roja i blanca. Més tard, patrocinà el club el taller de la Renault, que estava a l'entrada de la Vall pel Cor de Jesús. També patrocinà en aquella època Mobles Segarra-Abad, amb samarreta blanca. Més tard es refundria el club amb el Castelló i rebé el nom de Club Atletisme Castelló-La Vall.

A poc a poc, alguns atletes vellers varen destacar guanyant cros en categories infants i cadets a Tarragona, Toledo, etc., com Ximo Miravete o la seua germana, Amelia Miravete, corrent en pista amb la samarreta del Club Atletisme Castelló-La Vall.

David Julià en un dels primers crosos al Pinar del Grau de Castelló. ▼

A la Vall es feren molts cros. Els primers es feren als voltants de la muntanyeta de la Corona i el carrer de l'Institut, on hui és la plaça del Parc, i el camí d'horta que voltava l'actual escola Eleuterio Pérez. Hi hagué guanyadors mítics, com Teodoro Perez Tomé, del València, doble guanyador de la Marató de València, o fins i tot el nostre valler Antonio Bernal, que s'imposà a tot un Alberto Casal de Castelló. Posteriorment es feren cros a la Vernitxa, a la Platja de Xilxes —entre la Serratella i els solars de darrere de les urbanitzacions—, i, més recentment, al voltant de la pista d'atletisme i el paratge de Sant Josep.

Eren temps en què encara no s'havia construït la pista d'atletisme i s'entrenava per qualsevol lloc: el Fossaret, el camí de València, el Manyaneto, Fondegulla, el Marianet, Escales, el Pinyal, etc., com ja havia ressenyat abans.

Pero fou la mítica prova de Castelló-La Vall i la participació en el Gran Fons de Setaigües els que van llançar el nom del Club Atletisme La Vall d'Uixó pertot arreu de la nostra comunitat: no hi havia prova, cursa o campionat on no estigués representat el club, fóra en cros, en pista, en ruta, etc.

Com aquests pioners de l'atletisme a la Vall, alguna cosa més que un club, amb molta història que anem esbrinant a poc a poc.

A la Vall es feren moltes curses, al Carbonaire, al barri Toledo, però sempre destacaven les que es feien i continuen fent-se en maig, patrocinades per la Caixa La Vall-Sant Isidre. Primer eren voltes a peu o cros, després vàrem fer Castelló-La Vall i algunes mitges maratons, i després passàrem a fer el Gran Fons Internacional de 15 km, on venia un gran nivell d'atletes d'àmbit nacional i internacional; finalment, fins hui, el 10 km.

Pense que estic fent més una memòria gràfica que un article

Amelia Miravet, atleta de la Vall d'Uixó (a la dreta de la imatge, durant una cursa). ▼

detallista, però són tantes les històries, les anècdotes, que tot s'ennuvola en el cap, com si tot volguera eixir de sobte i fer la seua pròpia memòria, la seua propia història.

En xics, en categories menudes, fins a cadets, també destacaren, a banda de les xiques ja anomenades, atletes com Miguel A. Cuenca, A. Furió, Ximo Miravet, etc.

A la tercera fila veiem José A. Pérez Grillos, a la fila d'enmig, d'esquerra a dreta, Manu-el Navarro el Terrero, Ximo Vilalta, Rafael Ruiz i Gerardo. Baix Francisco Martínez. ▼

Cursa Castelló - la Vall

Si abans de la Guerra ja hi hagué proves d'atletisme arreu de la Comunitat Valenciana, com la Castelló-Sagunt, o curses a la Vall, etc., a la Vall els grans practicants de l'atletisme quasi vàrem créixer amb la majestuosa i mítica Castelló-La Vall. Eixia de la Plaça de Maria Agustina i, pel carrer del Governador, seguint el camí del sol, d'est a oest, passava pel mig d'Almassora, travessava el riu Millars pel pont Vell i es dirigia cap a Borriana; travessava pel mig de la ciutat i, buscant el destí incert de l'arribada a la Vall, arribava a Nules, on normalment tots els corredors i corredores

encara tenien forces; però, a partir del cementeri de Nules, això era un altre món: cadascú veia com el pas cada vegada era més curt i el ritme anava amainant a mesura que s'arribava a la Vall.

Unes vegades els corredors arribaven al Centre pel Cor de Jesús, pujaven pel carrer de Sant Josep i baixaven pel Benigafull fins al bar CIAC; altres vegades anaven per la carretera d'Algar i, en arribar a l'encreuament del Carmadai, tombaven a la dreta i, tot recte, arribaven a l'ajuntament.

A poc a poc, anaren eixint resultats, després de sembrar es va collir; dels llibres dels anys vuitanta sobre el footing, de les curses populars, de les informacions televisives sobre maratons i dels cros, anàrem aprenent i anàrem millorant, a vegades fent-nos d'entrenadors a nosaltres mateixos i altres vegades buscant experiències fora.

L'any 1989 un servidor es va convertir en el primer valler a ser subcampioni d'Espanya universitari de 5.000 metres a les pistes universitàries de Salamanca, darrere de l'atleta internacional (i hui en dia gran entrenador) Antonio Serrano; i l'any 1995 aconseguia ser subcampioni d'Espanya de maratón, a Badajoz.

A les darreries dels anys 90 sorgia un altre tipus de cursa a peu que, a poc a poc, com si res, aniria guanyant adeptes i hui en dia és la reina en moltes ciutats, ja que totes volen tindre una

En aquesta foto de la mítica Castelló-La Vall es poden veure alguns corredors de la Vall, com Ramón Fachina, José Martínez, Ernesto Diago el General, Juan Pedro, etc. ▼

cursa de muntanya. Va començar amb la gran pujada a Pipa, que fou una de les primeres curses de muntanya de la Comunitat Valenciana i que propicià el naixement d'un nou club d'atletisme a la Vall, que seria Mur i Castell. Per ací passaren atletes com Rafael Expósito, Mendieta, Dupla i el gran Vicente Calvo, que, ja ben entrat el segle XXI, era el millor representant autonòmic en aquesta especialitat. Des del 2011 manté el rècord de la marató i mitja de Castelló a Penyagolosa, amb un temps de 5 hores i 13 minuts.

Vicente Calvo, recordman de la marató i mitja a Penyagolosa i un gran dominador en duatlons i triatlons. ▼

En el darrer lustre, seguint el creixement esportiu que caracteritza aquest poble i al voltant de les noves instal·lacions, como la piscina coberta, s'ha desenvolupat un altra escola o disciplina esportiva que, des de menuts fins a majors, està consolidant el duatló i el triatló com a esport massiu a la Vall. A poc a poc, va donant resultats en les competicions en distintes disciplines: l'olímpica, la curta i la mitjana distància. Al mateix temps, afavoreix la integració de la dona a aquest esport.

I, com no!, el club havia de participar en les famoses maratons que a poc a poc anaven escampant-se pertot arreu.

En aquesta foto de les primeres maratons de València, als anys 80, s'hi poden distingir corredors com Pepe Martínez, Antoni Fas el Siu, que fou també president del club, Luís Fernando Mendieta, Vicent Tido i Ramón Fachina. ▲

Aigualit

Crònica en blanc i negre

*I Semana Deportiva Nacional de Empresas.
La Vall d'Uixó, maig del 1959*

Nel·lo Navarro

caixadelsvents@gmail.com

Del 3 al 10 de maig de l'any 1959 es va celebrar a la Vall d'Uixó la *I Semana Deportiva Nacional de Empresas*. Aquesta activitat fou organitzada per *Educación y Descanso*, entitat recreativa creada l'any 1940, que depenia de l'*Organización Sindical Española*, únic sindicat implantat a Espanya durant els anys de la dictadura franquista.

A la Vall d'Uixó l'estructura d'*Educación y Descanso* estava completament vinculada a l'empresa Segarra. Aquesta primera setmana esportiva es va organitzar per tant des de la desapareguda fàbrica sabatera, celebrant-se la pràctica totalitat de les competicions esportives a les instal·lacions de l'antic camp de futbol de Segarra, actualment Estadi Municipal José Mangriñán.

Amb imatges d'aquell campionat esportiu, tot un esdeveniment per als vallers de l'any 1959, encetem una nova secció a la revista Aigualit, dedicada a recuperar imatges antigues de la Vall d'Uixó o estretament relacionades amb la ciutat i els seus habitants.

Els partits de bàquet es jugaren a la pista de l'antic camp de futbol. Arribaren a la final els equips de Castelló i Oviedo, i aconseguiren la victòria els asturians.

La llotja de l'antic camp de futbol es va ornamentar amb la simbologia pròpia de l'època franquista. A la dreta de la llotja, ocupada pels membres de la família Segarra, autoritats provincials i locals i membres de les forces armades, veiem en les dues imatges l'antiga banda de música d'Educación y Descanso.

Les competicions esportives es convertiren en centre d'atenció per als veïns de la Vall, que ompliren de gom a gom les graderies.

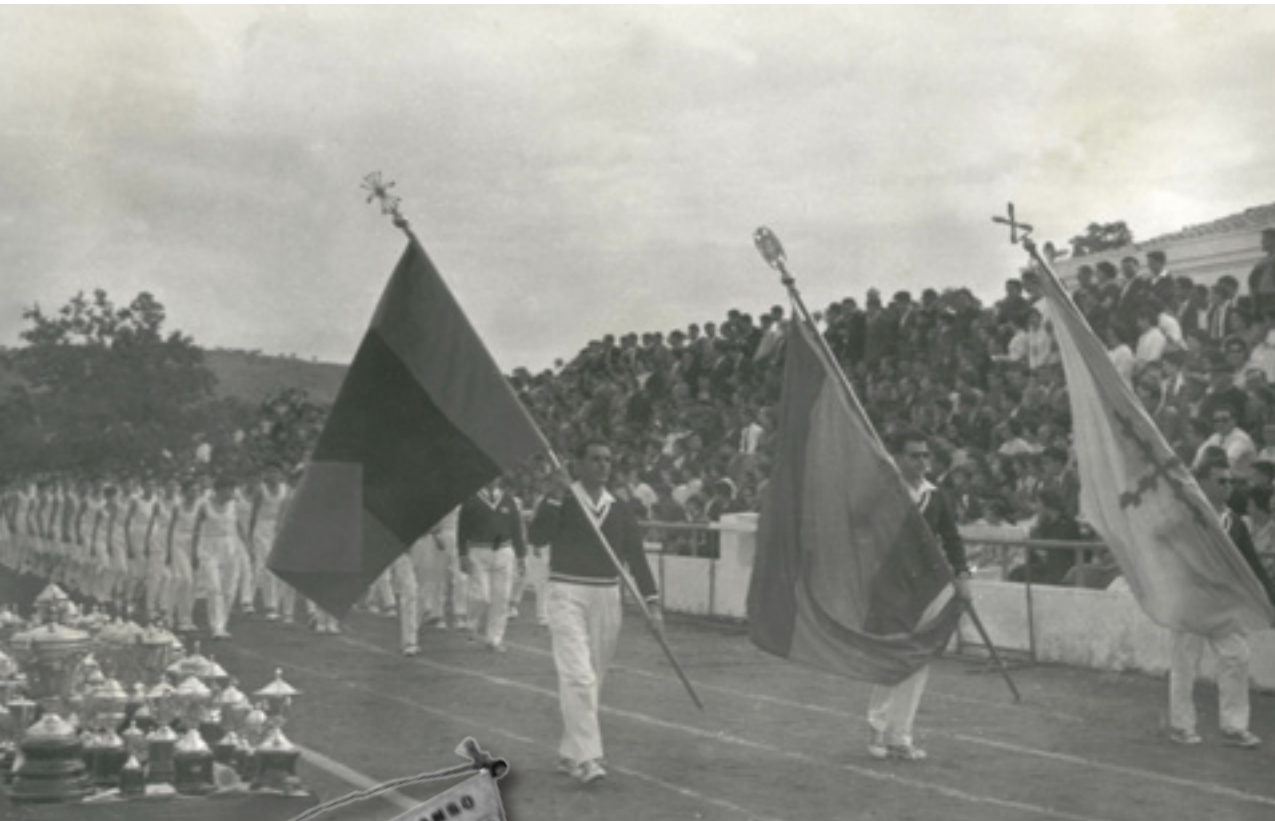

Una part de les exhibicions gimnàstiques que se celebraren va consistir a dibuixar el símbol de l'antiga Organización Sindical Española, coneguda popularment com Sindicat Vertical. Els gimnastes de l'equip de la fàbrica Segarra, gitats sobre la gespa del camp de futbol, donaren forma a l'escut.

Les proves de natació i salt de trampolí es portaren a terme a la desapareguda piscina del camp de futbol.

En la primera Semana Deportiva Nacional de Empresas participaren equipos d'empreses situades a Astúries, Madrid, València, Castelló, Albacete, Barcelona, Terol i Tarragona. El dia 10 de maig es van celebrar al camp de futbol els actes de clausura. A les cinc de la vesprada es concentraren tots els equips participants, portant la bandera espanyola i les banderes de la Falange i el Requeté. Mitja hora més tard es va fer l'entrega de trofeus i una demostració gimnàstica que va tancar l'acte. A l'esquerra, veiem el banderí que es va editar per a l'ocasió.

Un segle d'Autos Vallduxense

REPERTORI BIBLIOGRÀFIC

estudis sobre la Vall d'Uixó publicats
durant els anys 2015 i 2016

Monografies

- COBO BARRANCO, Pepe (2015), *Grafiti ... : arte callejero en la Vall d'Uixó*, Pepe Cobo Barranco, [S. l.].
- FUERTES PALASÍ, Juan F. (2015), *El teatro-cine España : medio siglo de fantasía*, Associació Arqueològica de la Vall d'Uixó, la Vall d'Uixó.
- BENEDITO NUEZ, Josep (2015), *El comercio romano de ornamentos artesanales en el norte de la Comunidad Valenciana*, Universidad Jaume I ; Diputación de Castellón, Castelló de la Plana.
- SERRA RODRIGO, Ricardo (2015), *Relotge de sol*, [s.n.], la Vall d'Uixó.
- NABÀS ORENÇA, Ernest (2016), *Un segle d'Autos Vallduxense*, Ajuntament de la Vall d'Uixó, Centre d'Estudis Vallers, la Vall d'Uixó.

Articles

– ANDRÉS I PORCAR, Pasqual (2016), “Records a l’ombra del campanar”, *Llibre de Festes del Campanar de l’Assumpció: 225 anys*. Comissió de festes Campanar de l’Assumpció. La Vall d’Uixó, pp. 51-53.

– ANDRÉS I PORCAR, Pasqual (2016), “Les Cagarrites”, *Llibre de Festes Patronals Sant Vicent Ferrer*. Comissió de festes Sant Vicent Ferrer, la Vall d’Uixó, pp. 55-56.

– ARAGÓ, Vicente i CENTELLES, Luis (2015), “Xiquets de guerra”, *Orley: revista de l’Associació Arqueològica de la Vall d’Uixó*. La Vall d’Uixó, pp. 149-154. (I Premis d’Iniciació a la Investigació).

– CASABÓ BERNAD, Josep (2015), “Art paleolític a la Vall d’Uixó”, *Agualit: revista del Centre d’Estudis Vallers*. Ajuntament de la Vall d’Uixó, pp. 194-208.

– DE LA RUBIA DE LA RUBIA, Francisco (2015), “Quince años de música de órgano en la parroquial de N^a S^a de la Asunción de la Vall d’Uixó”, *Agualit: revista del Centre d’Estudis Vallers*. Ajuntament de la Vall d’Uixó, pp. 175-191.

– FALCÓ FUERTES, Vicente (2015), “Los albores del séptimo arte en la Vall”, *Llibre de Festes Sagrada Família i Santíssim Crist*. Comissió de festes Sagrada Família. La Vall d’Uixó, pp. 87-91.

– FONT I TEN, Josep V. (2015), “Brossa de riu: estudi sobre el poema de Lleopard Mingarro”, *Agua-*

lit: revista del Centre d’Estudis Vallers. Ajuntament de la Vall d’Uixó, pp. 85-117.

– FONT I TEN, Josep V. (2016), “Un dinar amb molta ploma”, *Llibre de Festes del Campanar de l’Assumpció: 225 anys*. Comissió de festes Campanar de l’Assumpció. La Vall d’Uixó, pp. 103-111.

– FONT I TEN, Josep V. (2016), “Elogi de les faltes d’ortografia”, *Llibre de Festes Patronals Sant Vicent Ferrer*. Comissió de festes Sant Vicent Ferrer, la Vall d’Uixó, pp. 77-80.

– GARCÉS VENTURA, Vicent M. (2015), “Les narracions tradicionals de la Vall d’Uixó”, *Agualit: revista del Centre d’Estudis Vallers*. Ajuntament de la Vall d’Uixó, pp. 15-34.

– GARCÍA, Patricio (2016), “Celebrem 25 anys...”, *Llibre de Festes Patronals Sant Vicent Ferrer*. Comissió de festes Sant Vicent Ferrer, la Vall d’Uixó, pp. 47-48.

– GARCÍA, Patricio (2016), “Galeria de vallers il·lustres: Estanislao Marco, guitarrista y compositor”, *Llibre de Festes Patronals Sant Vicent Ferrer*. Comissió de festes Sant Vicent Ferrer, la Vall d’Uixó, pp. 65-67.

– GARGALLO GREGORI, José (2015), “Juan Capó i Valls de Padrines”, *Orley: revista de l’Associació Arqueològica de la Vall d’Uixó*. La Vall d’Uixó, pp. 91-117.

– GERIA, Valeria i LORENTE, Cristina (2015), “La Vall d’Uixó i Fondegulla: estudi de dos fets que ens han agermanat”, *Orley: revista de l’Associació Arqueològica de la Vall d’Uixó*. La Vall d’Uixó, pp. 137-147. (I Premis d’Iniciació a la Investigació).

– MALLECH SANZ, Carlos (2015), “La defensa republicana del castillo de la Noguera: 31 de diciembre de 1938”, *Agualit: revista del Centre d’Estudis Vallers*. Ajuntament de la Vall d’Uixó, pp. 119-173.

– MESADO OLIVER, Norberto (2015), “Sobre canalizaciones hidráulicas antiguas en la Plana Baixa”, *Orley: revista de l’Associació Arqueològica de la Vall d’Uixó*. La Vall d’Uixó, pp. 35-62.

– NAVARRO, Nel·lo (2016), “El calígraf misteriós”, *Llibre de Festes del Campanar de l’Assumpció: 225 anys*. Comissió de festes Campanar de l’Assumpció. La Vall d’Uixó, pp. 93-96.

– NAVARRO, Nel·lo (2015), “El pintor José Miralles Darmanín a través de la cartofília”, *Agualit: revista del Centre d’Estudis Vallers*. Ajuntament de la Vall d’Uixó, pp. 35-47.

– NEBOT DIAGO, Francisco (2016), “Una mirada al campanar”, *Llibre de Festes del Campanar de l’Assumpció: 225 anys*. Co-

missió de festes Campanar de l'Assumpció. La Vall d'Uixó, pp. 27-29.

– PEÑARROJA TORREJÓN, Leopoldo (2016), “Tras el rastro de la Carta Puebla de 127: nuevos datos”, *Llibre de Festes Patronals Sant Vicent Ferrer*. Comissió de festes Sant Vicent Ferrer, la Vall d'Uixó, pp. 61-64.

– PEÑARROJA TORREJÓN, Leopoldo (2015), “La primera explotación científica de la gruta de San José por el ingeniero Gimeno Lassala (1897)”, *Llibre de Festes Sagrada Família i Santíssim Crist*. Comissió de festes Sagrada Família, La Vall d'Uixó, pp. 83-86.

– REBOLLAR CUBELLS, Vicent P. (2015), “Sobre l'infern: a propòsit del retaule de les ànimes del purgatori de l'església parroquial del Sant Àngel”, *Llibre de Festes Sagrada Família i Santíssim Crist*. Comissió de festes Sagrada Família, La Vall d'Uixó, pp. 92-95.

– SEGARRA TALAMANTES, Vicente (2015), “Todo en la vida es cine”, *Orley: revista de l'Associació Arqueològica de la Vall d'Uixó*. La Vall d'Uixó, pp. 119-124.

– SERRANO I VILAR, Josefina (2016), “L'ofici de gelater”, *Llibre de Festes Patronals Sant Vicent Ferrer*. Comissió de festes Sant Vicent Ferrer, la Vall d'Uixó, pp. 71-73.

– VALLS I PLANES, Ferran (2015), “Aproximació a la situació socio-econòmica de la Governació de Castelló a les darreries del sexenni absolutista: l'enquesta de 1819”, *Orley: revista de l'Associació Arqueològica de la Vall d'Uixó*. La Vall d'Uixó, pp. 73-89.

– VENTAPANI PLANELLES, José Antonio (2016), “El vol de les campanes”, *Llibre de Festes del Campanar de l'Assumpció: 225 anys*. Comissió de festes Campanar de l'Assumpció. La Vall d'Uixó, pp. 141-143.

Aigualit

Aigualit

EXCEL·LENTÍSSIM
Ajuntament de la Vall d'Uixó